

Міністерство аграрної політики України
ВСП «Ногайський коледж
Таврійського державного агротехнологічного
університету»

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК З ПРЕДМЕТУ "ЛЮДИНА І СВІТ"

УКЛАДАЧ: Косенчук О.Л.- викладач предмету «Людина і світ».

2011

ЗМІСТ.

Вступ.....	5
1. Вступ.	
1.1. Поняття людини як біосоціальної істоти. Індивідуальність як феномен людини. Особа. Особистість. Персона. Громадянин.....	6
Тестові завдання для самоконтролю	10
2. Соціалізація особистості.	
2.1. Поняття «соціалізація». Родинна соціалізація. Сім'я. Гендерна соціалізація особистості.....	11
Тестові завдання для самоконтролю	19
2.2. Школа. Однолітки. Поняття субкультури. Молодіжна субкультура.....	20
Тестові завдання для самоконтролю	28
3. Стереотипи та упередження.	
3.1. Стереотипи та їх роль у житті людини і суспільства. Гендерні стереотипи. Поняття дискримінації. Ксенофобія. Расизм. Упередження. Толерантність.....	29
Тестові завдання для самоконтролю	33
4. Конфлікти.	
4.1. Поняття «конфлікт». Джерела виникнення конфліктів. Типи конфліктів. Зародження конфліктів та шляхи їх подолання. Місце конфліктів в людському спілкуванні.....	35
Тестові завдання для самоконтролю	40
5. Соціум (суспільство людей)	
5.1. Поняття соціуму – суспільство людей. Суспільні відносини Основи соціальної стратифікації сучасного суспільства. Соціальна структура населення. Стратифікація сучасного українського суспільства.....	41
Тестові завдання для самоконтролю	43
6. Соціальна мобільність.	
6.1. Поняття соціальної мобільності. Спілкування та співпраця як перспектива розвитку соціуму. Поняття комунікації та комунікативності. Участь у житті суспільства.....	45
Тестові завдання для самоконтролю	47
7. Права, свободи та відповідальність.	
7.1. Права людини в історії людства. Еволюція уявлень про права людини в історії людства. Поняття прав і свобод людини. Покоління прав людини. Сутність стосунків між людиною та державою. Права та відповідальність людини і громадянина. Відповідальність держави перед людиною. Дотримання прав і відповідальність	48
Тестові завдання для самоконтролю	52
8. Громадянське суспільство.	
8.1. Поняття громадянського суспільства. Суть, атрибути та функції громадянського суспільства. Громадянське суспільство в Україні.....	54
Тестові завдання для самоконтролю	56
9. Політичні інститути і процеси.	
9.1. Політика як суспільне явище. Політична система: сутність, структура,	

функції. Типи політичних системи. Політична система України.	
Політичні партії. Опозиція. Лобізм. Політична еліта та політичне лідерство.....	57
Тестові завдання для самоконтролю	64
10. Демократія.	
10.1. Поняття, форми та принципи демократії. Ідеали та цінності демократії.	
Демократія як політичний режим та народовладдя. Вибори як інструмент демократії. Типи виборів. Види виборчих систем. Виборча система в Україні.....	65
Тестові завдання для самоконтролю	70
10.2. Поняття громади. Територіальне громадське та місцеве самоврядування.	
Шкільне самоврядування. Політична діяльність та участь громадян в управлінні суспільством.....	72
Тестові завдання для самоконтролю	76
11. Засоби масової інформації.	
11.1. Види та функції засобів масової інформації. ЗМІ як засіб формування громадської думки. ЗМІ в демократичному суспільстві. Участь ЗМІ у формуванні суспільної думки та громадянського суспільства. Свобода слова та цензура. Інформаційний простір в Україні.....	77
Тестові завдання для самоконтролю	81
12. Нація.	
12.1. Поняття нації. Нація як соціальний інститут. Нація етнічна та нація політична. Світовий досвід націєтворення. Нація і націоналізм. Формування політичної нації в Україні.....	82
Тестові завдання для самоконтролю	84
13. Полікультурність.	
13.1. Поняття полікультурності як добросусідства культур. Самобутність та рівноцінність різних культур. Міжнаціональні відносини і причини виникнення міжнаціональних конфліктів, шляхи їх розв'язання. Міжконфесійні стосунки та їх вплив на життя в полікультурному суспільстві.....	85
Тестові завдання для самоконтролю	88
14. Україна і світ.	
14.1. Україна в структурі загально цивілізаційного процесу. Геополітичне становище сучасної України. Місце України в інтеграційних процесах в Європі. Толерантність, плюралізм, компроміс як основа спілкування світової спільноти. Глобальні проблеми сучасності, інтереси та цінності як основа єдності людства і співпраці між народами. Внесок українців у світову науку і культуру.....	90
Тестові завдання для самоконтролю	92
14.2. Я – член сім'ї, громадянин держави, громадянин планети Земля (узагальнення).....	93
Відповіді до тестових завдань	97
Короткий термінологічний словник.....	99
Методичні рекомендації для самостійної роботи студентів з тем, що виносяться на самостійне вивчення.....	103
Висновки.....	104
Література.....	105
Рецензія конкурсної комісії.....	107

ВСТУП

Важливість курсу «Людина і світ» зумовлюється змістом стратегічних завдань, які покликана вирішувати загальна освіта, готуючи особистість до життя у суспільстві. Даний курс має допомогти студентам якомога краще збагнути природу суспільства і держави, в якій вони живуть, розкрити можливості й передумови для реалізації ними своїх прагнень та інтересів у суспільному житті.

Знання учнів про людину і світ як специфічну цілісність мають бути засвоєні на високому науковому рівні, тому в структурі курсу зінтегровані знання цілісного циклу суспільних наук: соціології, політології, правознавства, етики, економічної теорії, соціальної психології, культурології, соціальної екології, філософії.

Мета курсу полягає у: формуванні у молодих громадян України поваги до прав людини, здатності реалізувати свої права і свободи, поважаючи при цьому права і свободи інших громадян, а також діяти у відповідності до власних переконань і цінностей на принципах плюралізму і демократії.

Виходячи з мети, *завданнями* курсу є набуття студентами узагальнених знань про процеси та явища суспільного буття, про філософські, культурні, політико-правові та соціально-економічні основи життя демократичного суспільства. Вивчення курсу сприятиме соціалізації студентської молоді та активному включенню її в суспільне життя, виховуватиме в студентів такі громадянські риси як правова відповідальність, толерантність, ініціативність, громадянська активність, національна самосвідомість.

Побудова курсу «Людина і світ» базується крім загально дидактичних принципів на принципах демократичності, зв'язку з практичною діяльністю, з орієнтованістю на позитивні соціальні дії та плюралізм. Для реалізації запропонованих питань курсу рекомендується використовувати даний електронний посібник.

Електронний посібник створений за програмою «Людина і світ» для загальноосвітніх навчальних закладів (11 клас рівень стандарту / академічний рівень) 2010 року.

В електронному посібнику викладені основні питання предмету. Він містить теоретичний матеріал, тести самоконтролю, методичні вказівки, таблиці, малюнки, фото, короткий термінологічний словник та може бути використаний для студентів I курсу вищих навчальних закладів I-II рівня акредитації, які здійснюють підготовку молодших спеціалістів на основі базової загальної середньої освіти. Працюючи над тестами, студенти отримують оцінку і за бажанням можуть переглянути вірні відповіді.

Електронний посібник створений з метою підвищення ефективності самостійної роботи студентів, підвищення рівня мотивації навчання, підвищити якість візуальної інформації та ефективність управління навчанням.

1. Вступ.

1.1. Поняття людини як біосоціальної істоти. Індивідуальність як феномен людини. Особа. Особистість. Персона. Громадянин.

Основною ідеєю курсу «Людина і світ» є визнання людини як найвищої цінності на Землі і окреслення найбільш перспективних шляхів формування особистості, яка поєднує в собі патріотизм і любов до своєї Вітчизни.

Світогляд – це система поглядів, звернених на об'єктивний світ і місце людини в ньому, на ставлення людини до довколишньої дійсності та самої себе, а також зумовлені цими поглядами основні життєві позиції людей, їхні переконання, ідеали, принципи пізнання й діяльності, ціннісні орієнтири. Із власного життєвого досвіду ви вже знаєте, що без світоглядного вибору людина позбавлена повноцінної реальної діяльності. Сам світоглядний вибір є досить складним явищем. І визначають його насамперед такі основні моменти. По-перше, цей процес є індивідуально-особистим творенням людиною цілісної картини світу. Це творення ґрунтується на прагненнях і бажаннях людини, воно визначене нестримною жагою до усвідомлення нею цілей, мети і характеру своєї діяльності. Тобто шлях до того, чого прагне людина, вона вибирає і окреслює сама. По-друге, не кожна людина має здатність самотійно визначатись у світобаченні. Тому вона з необхідністю звертається до надбань світоглядної культури, які творяться як правило, видатними особистостями або творчими колективами. І, по-третє, людина тільки на рівні поєднання власного бачення світу і суспільно-узагальненого відношення до нього робить свій єдиний і неповторний світоглядний вибір – займає відповідну своїй душевно-природно-соціальній сутності життєву позицію.

Життєва позиція – це вихідний момент, початок діяльності людини в певному напрямі. Це те, з чого починається і чим закінчується життєвий шлях людини як особистості. У світогляді за допомогою відчуттів, образів, понять, ідей, теорій відбувається освоєння різних типів відношення «Людина –світ». З цього погляду в структурі світогляду, як правило, виділяють чотири аспекти, що фіксують і розкривають основні способи та грані людського буття, тобто типи відношень «Людина-світ»:

1.Онтологічний (онтологія-вчення про буття). У цьому аспекті світогляду розглядається узагальнена картина походження світу й людини, розкриваються їхні структурні особливості, характер взаємозв'язків, основні закономірності. Найсуттєвішою тут є проблема співвідношення буття світу і людського буття, тобто те, яким чином і якою мірою зовнішні фактори (Бог, природа, соціальне середовище) визначають сутність людини, мету, цінності та способи її існування. В онтологічному аспекті розглядаються відмінності між історичними типами світогляду, міфологічними, релігійними, науковими.

2. Гносеологічний (гносеологія – вчення про пізнання). У цьому аспекті розкривається пізнавальне ставлення людини до світу і самої себе, визначаються можли-

вості пізнання, його межі, найоптимальніші форми і методи пізнавальної діяльності, з'ясовуються критерії істинності здобутого знання. Спектр поглядів на проблему пізнання й самопізнання досить широкий. Оскільки самопізнання – стихійний процес, в якому сумнів цілком природний, цей світоглядний аспект покликаний відповісти на питання про мету пізнання світу й самопізнання людини. Однією з форм пізнання є агностицизм – заперечення пізнання світу. Так, у філософії І.Канта визначається можливість пізнання, але водночас стверджується, що пізнати можна лише явища, сутність речей і процесів – буття світу і людини в цілому непізнавані. Інша філософська концепція, наприклад гегелівська чи філософія марксизму, визначають можливість одержання повного й істинного знання.

3. Практичний, або праксиологічний. У цьому аспекті світогляду розкривається ставлення людини до світу і самої себе з погляду можливості, меж і способів її діяльності. Найсуттєвішим тут є питання про свободу волі людини і те, як вона має діяти, щоб досягнути своєї мети, сенсу життя в цілому. У праксиологічному аспекті пропонується вирішити питання про вибір найбільш значущих для реалізації сутності людини способів людської діяльності – пізнавальної, виробничої, моральної.

4. Аксіологічний (аксіологія – вчення про цінності) – це центральний аспект світогляду. Крізь нього переломлюється решта світоглядних знань про світ і людину. У цьому аспекті відбувається осмислення цінностей людського життя (моральних, естетичних, соціально-побутових і т.п.). Через аксіологічний аспект пропонується вирішення проблеми сенсу життя людини, тобто те, як вона повинна жити, будувати свою долю, до якої мети прагнути, як оцінювати себе і своє існування, на що сподіватися.

Іноді аспекти світогляду поділяють на духовні й практичні. За такого підходу перший (онтологічний) і третій (праксиологічний) аспекти світогляду визначаються відображенням практичних відношень, а другий (гносеологічний) і четвертий (аксіологічний) – духовних відношень.

У виділених 4 аспектах світогляду його структура розкривається з погляду способів людської діяльності, типів відношень «людина-світ». Поряд з цим її можна розглядати і з інших позицій. Світогляд ще можна поділяти на: буденний (світовідчуття) і теоретичний, індивідуальний і масовий.

Природно-історично склалося так, що теоретичними підвалинами формування життєвої позиції особистості постали такі основні типи світогляду як міфологія, релігія, наука і філософія. Традиційно виділяють такі історичні типи світогляду:

1. **Міфологічний** – це цілісна картина світу, де основним персонажем є Людина (розумна Тварина з душею), а возвеличується, абсолютизується Природа.

2. **Релігійний** – це цілісна картина світу, де основним персонажем є Людина (істота, що має тіло і душу, вірить у винятковість надприродного), а возвеличується, абсолютизується Надприродне (Бог, диявол та інш.)

3. **Науковий** - це цілісна картина світу, де основним персонажем є Людина (Істота, яка пізнає і перетворює Світ), а возвеличується, абсолютизується Істина.

4. **Філософський** - це цілісна картина світу, де основним персонажем є Людина (Істота, яка здатна бути мудрою), а возвеличується, абсолютизується Істина.

Таке визначення основних теоретичних підвалин світогляду показує, що в реальній дійсності кожна особистість має неповторний, особливий світогляд, який є комплексним явищем і в якому переплітаються елементи міфічності, релігійності, науковості і філософічності. Одночасно в цьому переплетінні завжди переважають елементи того чи іншого світоглядного типу – тільки так світоглядно конкретизується життєва позиція людини.

Саме тому в повсякденному житті людина прагне такого світогляду, який відкрив би шлях до її власної економічної визначеності й захищеності, до її власного відносно високого рівня політичної свободи, духовної наснаги і душевного спокою. Такий світогляд як цілісне теоретичне явище, як «рецепт» для кожної особистості ще не вироблений, і що найважливіше - ніколи не буде вироблений. Однак людина має перебувати у постійному пошуку саме такого світогляду, знаючи що це прагнення є вічним, хоча мета недосяжна. Саме в цьому прагненні людина досягає високої прозорості власного світоглядного вибору й відповідно до нього намагається відбутись у світі. Абсолютної відповідності між світоглядним вибором і реальним процесом життя людини не було, немає і бути не може. Бо реальний процес життя людини, як правило, або далекий, або близький до її світоглядного вибору. Проте це не означає, що загальновідома фраза: «Обставини сильніші за нас» - цілком правильна. Річ у тім, що в тому чи іншому типі світогляду є свій рівень визначення місця людини у світі, її активності, її діяльності – її сили. Водночас, ця активність обмежується. Наприклад, міфологія пропагує безсилля людини щодо природи і т.д. Тому від того, як людина усвідомлює переваги тієї чи іншої світоглядної культури і її обмеженість, багато в чому залежить життя людини. Хоч обставини часто сильніші за людину, потрібно пам'ятати, що врешті-решт творцем цих обставин є сама людина. Якщо обставини гальмують рух людини до щастя, їх по-можливості потрібно змінити. Таке розуміння співвідношення світоглядного вибору і реального процесу життя людини приводить до загального висновку: завжди, в усі періоди історії людської цивілізації докорінних змін (у прогресивному чи регресивному аспекті) не відбувалось доти, поки докорінно не змінювався світогляд.

Індивід — поняття, яке вказує на приналежність даної конкретної людської істоти до людського роду. Поняття «індивід» несе в собі як ознаку цілості суб'єкта, так і наявність у нього особливих (індивідуальних) властивостей. Термін «індивід» разом з тим віддзеркалює родові, а не особистісні ознаки. Без групової ідентифікації неможлива соціалізація особистості. Проте, слід розуміти, що для становлення лю-

дини дуже важливими є процеси, протилежні соціалізації, процеси індивідуалізації. Соціалізація, важливою ознакою якої є формування соціально-рольових якостей особистості, є хоч дуже важливим, проте лише етапом розвитку людини. Він має змінитись процесами протилежної спрямованості, суть яких полягає у поверненні до індивідуальних особливостей людини, але не на індивідуальному, а на індивідуальному рівні. Трактовка особистості лише як соціального індивіду не може пояснити всіх феноменів і проявів особистіс-

ного, таких, як суб'єктна активність, надситуативна активність, творча ініціатива, вищі прояви таланту і геніальності людини та інших. Проте, навіть піднімаючись на вищі рівні розвитку індивідуальності, людина не перестає бути соціальною істотою, отже "феномен Ми" завжди залишається важливою складовою її психології, при цьому переважання групових ролей над особистісними ("феномен Ми") і домінуюче амплуа (при недостатній різноманітності особистісних ролей) можна розглядати, як дві форми збідніння індивідуальності. Можна говорити про таке поняття, як "людина рольова" тобто людина, в якій соціальність переважає над індивідуальністю. З точки зору проблеми розвитку особистості та індивідуальності "рольова людина" - це особистість без індивідуальності. Людина юрби - це, відповідно, індивід без індивідуальності, який втратив ознаки особистості, оскільки юрба знеособлює людину.

Проблема людини займає одне з провідних місць у суспільствознавстві. Сучасна наука розмежовує поняття «людина», «особа», «особистість», «персона», «громадянин».

Людина — вищий рівень у розвитку живих організмів на Землі, суб'єкт суспільно-історичної діяльності і культури, тобто, з одного боку, це — біологічна істота, з іншого — творець специфічного світу, який є результатом творчої діяльності всього людства.

Особа — людина, яка має історично зумовлений ступінь розвитку, користується правами, що надаються суспільством, та виконує обов'язки, які ним покладаються.

Особистість — це стійка система соціально-значущих рис, які характеризують індивіда, вона є продуктом суспільного розвитку і включення індивідів в систему соціальних відносин шляхом предметної діяльності. Особистість по суті - це людина зі сформованим світоглядом, самосвідомістю і здатністю до творчої самореалізації через діяльність. Самосвідомість являє собою свідомість і оцінку людиною самої себе як суб'єкта практичної, пізнавальної, культурної діяльності, як особистості.

Персона (від латів. persona) - в психології особа індивіда в тому вигляді, в якому вона представлена іншим, в протилежність автентичному Я. Термін, введений у вживання Карлом Юнгом, походить від назви маски, що використовувалася етрусськими мімами. Згідно Юнгу, персона дає можливість індивідові взаємодіяти з навколишнім світом, відображаючи ту роль, яку людина грає в ній. Це дорога досягнення компромісу між внутрішньою психологічною структурою особи і суспільством. Персона дає можливість індивідові пристосовуватися до вимог його оточення.

З виникненням держави та владної сфери відносин соціальна категорія «особа» набирає політичного змісту і перетворюється у категорію «громадянин».

Громадянин — це особа, яка належить до постійного населення певної держави, має нормативно закріплений статус, користується захистом держави як у межах її території, так і поза нею. Громадянин має певні особливості, що надають можливість бути суб'єктом не лише економічних та соціальних, а й політичних відносин.

Тестові завдання для самоконтролю.

1. Як називається особа, яка належить до постійного населення певної держави, має нормативно закріплений статус, користується захистом держави як у межах її території, так і поза нею?

- а) персона,
- б) особистість,
- в) громадянин,
- г) індивід.

2. Як називається особа в тому вигляді, в якому вона представлена іншим, в протилежність автентичному Я?

- а) персона,
- б) особистість,
- в) громадянин,
- г) індивід.

3. Як називається стійка система соціально-значущих рис, які характеризують індивіда?

- а) персона,
- б) особистість,
- в) громадянин,
- г) особа.

4. Як називається людина, яка має історично зумовлений ступінь розвитку, користується правами, що надаються суспільством, та виконує обов'язки, які ним покладаються?

- а) персона,
- б) особа,
- в) громадянин,
- г) індивід.

5. Як називається приналежність даної конкретної людської істоти до людського роду?

- а) персона,
- б) особа,
- в) громадянин,
- г) індивід.

6. Що є вихідним моментом, початком діяльності людини в певному напрямі.

- а) особистість,

- б) світогляд,
- в) життєва позиція,
- г) індивід.

7. Як називається система поглядів, звернених на об'єктивний світ і місце людини в ньому, на ставлення людини до довколишньої дійсності та самої себе?

- а) особистість,
- б) світогляд,
- в) життєва позиція,
- г) індивід.

8. До якого історичного типу світогляду відноситься цілісна картина світу, де основним персонажем є Людина, а возвеличується, абсолютизується Природа?

- а) міфологічний,
- б) релігійний,
- в) науковий,
- г) філософський.

9. До якого історичного типу світогляду відноситься цілісна картина світу, де основним персонажем є Людина, а возвеличується, абсолютизується Надприродне?

- а) міфологічний,
- б) релігійний,
- в) науковий,
- г) філософський.

10. До якого історичного типу світогляду відноситься цілісна картина світу, де основним персонажем є Людина (Істота, яка пізнає і перетворює Світ), а возвеличується, абсолютизується Істина?

- а) міфологічний,
- б) релігійний,
- в) науковий,
- г) філософський.

2. Соціалізація особистості.

2.1. Поняття «соціалізація». Родинна соціалізація. Сім'я. Гендерна соціалізація особистості

Головним соціальним процесом, через який здійснюється взаємодія між особистістю та суспільством, є процес соціалізації.

Соціалізація — процес інтеграції індивіда в суспільство, у різноманітні типи соціальних спільнот (група, соціальний інститут, соціальна організація) шляхом завоювання ним елементів культури, соціальних норм і цінностей, на основі яких формуються соціально значущі риси особистості.

Завдяки соціалізації людина залучається до суспільства, засвоюючи звичаї, традиції і норми певної соціальної спільноти, відповідні способи мислення, властиві даній культурі, взірці поведінки, форми раціональності та чуттєвості. Спрощеним є трактування соціалізації як одномірного, односпрямованого процесу дії соціальних факторів на конкретну людину, де індивіду відводиться пасивна роль об'єкта впливу.

До впливу соціального середовища людина ставиться вибірково на основі сформованої у її свідомості системи цінностей. Індивідуальність особи, її потенційні можливості засвоїти культурний пласт суспільства, потреби та інтереси, спрямованість соціальної активності є найважливішими чинниками її соціалізації. Агентами соціалізації є сім'я, сусіди, ровесники, вихователі та вчителі, колеги і знайомі, засоби масової інформації, соціальні інститути, насамперед культурно виховні, референтні групи тощо. Соціалізація здійснюється протягом усього життя людини, поділяючись на первинну (соціалізація дитини) та вторинну (соціалізація дорослих). Це відбувається тому, що умови життя людини, а значить і вона сама, постійно змінюються, вимагають входження у нові соціальні ролі та змін статусу, інколи докорінних.

Теорія соціалізації виходить з того, що людина як активний суб'єкт суспільства є одним з чинників, що створює умови і обставини для власного і суспільного життя в цілому. Її дії органічно вплетені в механізм функціонування різноманітних соціальних систем (підприємство, населений пункт тощо). Особистість — об'єкт і суб'єкт соціальної взаємодії.

Залежно від віку індивіда розрізняють чотири основних етапи соціалізації:

1. Соціалізація дитини.
2. Соціалізація підлітка (нестійка, проміжна).
3. Тривала (концептуальна) цілісна соціалізація (перехід від юності до зрілості у період від 17—18 до 23—25 років).
4. Соціалізація дорослих.

На кожному етапі існують «критичні періоди». Щодо соціалізації дитини — це перші 2—3 роки і вступ до школи; для соціалізації підлітка — перетворення дитини і підлітка на юнака; для тривалої — початок самостійного життя і перехід від юнацтва до зрілості. Соціалізація дорослих націлена на зміну поведінки в новій ситуації, дітей — на формування ціннісних орієнтацій. Дорослі, спираючись на свій соціальний досвід, здатні оцінювати, сприймати норми критично, тоді як діти спроможні лише засвоювати їх. Соціалізація дорослого допомагає йому набути необхідних навичок (часто конкретних), а соціалізація дитини пов'язана здебільшого з мотивацією.

Отже, соціалізація особистості є специфічною формою привласнення нею тих суспільних відносин, що існують в усіх сферах суспільного життя. Тому соціалізацію особистості можна розглядати як сходження від індивідуального до соціального. Водночас соціалізація передбачає індивідуалізацію, оскільки людина засвоює існуючі цінності вибірково, через свої інтереси,

світогляд, формуючи власні потреби, цінності.

Процес, зворотний соціалізації, називається десоціалізацією. Внаслідок нього людина може частково або повністю втратити засвоєні норми і цінності. Це може бути зумовлено ізоляцією людини, уніфікацією, обмеженням спілкування та можливостей для підвищення культурного рівня та ін. Можливий і такий випадок, коли те або інше завдання, невирішене в певному віці, зовні не позначається на її соціалізації, але через певний період часу (інколи досить значний) воно "виринає", що призводить до мовбито невмотивованих вчинків і рішень, до дефектів соціалізації. Людина, цілком адаптована в суспільстві і не здатна якоюсь мірою протистояти йому, тобто конформіст, може розглядатися як жертва соціалізації. В той же час людина, не адаптована в суспільстві, також стає жертвою соціалізації - дисидентом, правопорушником або ще якимось ухиляється від прийнятого в цьому суспільстві способу життя.

У перехідних суспільствах часто простежується явище **ресоціалізації** — докорінної зміни соціального середовища, яке зумовлює необхідність особистості пристосуватися до нових соціальних обставин, норм і цінностей. Це болісний процес, який нерідко вимагає цілковитої зміни поглядів на суспільство, переоцінки свого життя, руйнування попереднього і нового світорозуміння, розриву з традиційними культурними цінностями, необхідності брати на себе незвичну соціальну роль тощо.

Розвиток особистості здійснюється в процесі її соціалізації, виховання та саморозвитку, що є компонентами цілісного процесу, а також під впливом великої кількості обставин, які умовно можна звести до таких груп:

- макрофактори (суспільства, держав, планета, світ і навіть космос);
- мезофактори (етнокультурні умови, тип поселення, в яких живе і розвивається людина);
- мікрофактори (сім'я, дитячий садок, школа, позашкільні виховні установи, товариство ровесників, засоби масової інформації та інші інститути виховання).

Кожна дитина з появою на світ потрапляє у свою сім'ю, де в оточенні своїх батьків і рідних робить перші кроки, промовляє перші слова, де батьки піклуються про неї, оточують своєю любов'ю, турботою, ласкою. Потім дитина здобуває перші успіхи самостійності у дитячому садочку, приміряє перші дорослі ролі у учнівському колективі школи, здобуває знання про навколишній світ, вчиться долати перші незначні перешкоди, які зустрічаються на її шляху. Після закінчення школи, вже не

дитина, а самостійна молода людина вступає у вищі навчальні заклади, де потрапляє у новий колектив - студентський, здобуває перші знання обраної професії і оволодіває практичними вміннями і навичками, намагається знайти своє місце у суспільстві, самовизначитись у своєму житті. Також саме у цей період життя молода людина прагне створити свою сім'ю, продовжити свій рід, народжуючи дітей. Закінчивши певний навчальний заклад, і здобувши

грунтовні знання і вміння, молода людина потрапляє у новий колектив, влаштовуючись на певне місце роботи, де її також чекають нові успіхи і невдачі, творчі злети і падіння, де людина працюватиме на користь суспільства і буде отримувати від цього особисте задоволення – від того, що вона знайшла своє місце у житті, що зуміла самотвердитися, і, взагалі, що вона потрібна суспільству, бо виконує у ньому певну роль.

Таким чином, людина від свого народження до смерті проходить великий і складний шлях свого життя, де вона зустрічається і взаємодіє з різними людьми і групами людей, потрапляє під вплив різних середовищ. Тому, що дане питання у сучасному суспільстві є досить актуальне і цікаве для дослідження як саме і яким чином конкретне середовище чи колектив людей впливають на формування особистості людини, її рис характеру, типу темпераменту, манер поведінки, чи залежить поведінка людини від того середовища, в якому вона перебуває.

Сім'я - це соціальна група, яка складається з чоловіка та жінки, які зазвичай перебувають у шлюбі, їхніх дітей (власних або прийомних) та інших осіб, поєднаних родинними зв'язками з подружжям, кровних родичів і здійснює свою життєдіяльність на основі спільного економічного, побутового, морально-психологічного укладу, взаємної відповідальності, виховання дітей. Вона забезпечує цілізацію людини, самоцілізацію особистості, захист від проблем, сприяє формуванню особистості з усталеною поведінкою.

Сім'я є різновіковим колективом. Структура її багато в чому залежить від звичаїв, культурних і національних традицій, моральних та правових норм. У межах її формується система стосунків між старшими та молодшими, батьками і дітьми, що визначає психологічний клімат в сім'ї. Тут формується світогляд дитини,

ставлення до навколишнього світу. Спільне ведення домашнього господарства впливає на рівень матеріальної забезпеченості, можливості самореалізації особистості, її смаки, уподобання, ціннісні орієнтації, культуру. У сім'ї дитина набуває вмінь і навичок в різних сферах суспільного життя, насамперед, навичок людського спілкування. Поступово в неї формується досвід сімейного життя, ставлення до родини.

Сучасні сім'ї різноманітні, і від того, в якій саме живе дитина, залежить, яким змістом наповнюється процес формування її особистості. Умовно сім'ї поділяють на благополучні та неблагополучні.

Благополучна сім'я — сім'я з високим рівнем внутрісімейної моральності, духовності, координації та кооперації, взаємної підтримки та взаємодопомоги, з раціональними способами вирішення сімейних проблем.

Її благополуччя забезпечується гуманністю у взаєминах, вмінням любити і поважати одне одного. У ній існує висока координованість дій при вирішенні внутрісімейних проблем, взаємоповага і взаєморозуміння формують позитивну моральну атмосферу. Дитина почуває себе рівноправною в сімейному колективі: її люблять, але не балують, залучають до сімейної праці, водночас враховують її особисті інтереси та потреби. Матеріальна забезпеченість та освітній рівень батьків сприяють зміцненню дружби між батьками та дітьми, їх бажанню проводити разом вільний час, у довірливому спілкуванні вирішувати всі питання сімейного життя. Діти цінують поради батьків, наслідують їх особистий приклад. У нормальній сімейній атмосфері дитина росте доброзичливою, гуманною, спокійною та оптимістичною. В неї формуються такі цінні соціальні якості, як доброта, взаємоповага, почуття впевненості.

Сучасні благополучні сім'ї мають і певні особливості: деякі батьки намагаються не стільки «формувати» особистість дитини,

дисциплінувати її, скільки допомагати в її індивідуальному розвитку, добиватися емоційної єдності, розуміння, співчуття; в інших батьків мета — підготувати дитину до життя за допомогою тренування її волі, навчання на їх погляд необхідним та

корисним навичкам. Є батьки, які, крім цього, ще й прагнуть жорстко контролювати не тільки поведінку, а й внутрішній світ дитини, її думки, бажання тощо. Це призводить до глибоких сімейних криз, конфліктів, втрати навіть зовнішніх ознак благополучної сім'ї. Душевний дискомфорт змушує дитину шукати притулку в різних соціальних середовищах.

Неблагополучна сім'я — сім'я, яка через об'єктивні або

суб'єктивні причини втратила свої виховні можливості, внаслідок чого в ній виникають несприятливі умови для виховання дитини.

До неблагополучних належать:

— сім'ї, де батьки — алкоголіки, наркомани — ведуть аморальний спосіб життя. У таких сім'ях формування дитини спотворюється. Вона народжується слабкою, хворобливою, страждає на нервово-психічні захворювання, росте без турботи, опіки, не має найнеобхіднішого;

— сім'ї асоціальні. Члени конфліктують з морально-правовими нормами суспільства, схильні до правопорушень;

— сім'ї конфліктні. У них відбуваються постійні конфлікти між батьками, батьками і дітьми, що проявляються у сварках, суперечках, взаємних образах, грубоощах, навіть бійках. Виникають такі сім'ї через брак у взаєностосунках між батьками взаєморозуміння, взаємодопомоги, щирості, морально-емоційної вихованості. Тут панують грубість, чвари, взаємні погрози, стійке незадоволення, що призводить до сімейної кризи. У дітей формуються підвищена збудливість, страх, невпевненість у своїх силах. Нестачу позитивних емоцій вони компенсують пошуком їх у вуличних компаніях, бродяжництві, вживанні алкоголю, наркотиків;

— сім'ї неповні. У них дитину виховує один з батьків, переважно матір. Виникають вони здебільшого внаслідок: розлучення подружжя, смерті одного з батьків, позбавлення батьківських прав тощо. У таких сім'ях спілкування з дітьми збіднене, часто вони відчувають труднощі побутового характеру, психологічний дискомфорт, тому нерідко їм не вистачає врівноваженості, доброзичливості, натомість виявляють надмірну роздратованість, байдужість;

— сім'ї, зовні благополучні. Систематично припускаються серйозних прорахунків у сімейному вихованні через низьку педагогічну культуру та неосвіченість (сім'ї, де взаєностосунки з дітьми є формальними; відсутня єдність у вимогах до дитини, наявні бездоглядність, надмірна батьківська любов або суворість у вихованні, застосовуються фізичні покарання тощо);

— сім'ї соціального ризику. Це — соціально незахищені сім'ї, які потребують соціальної допомоги та підтримки (малозабезпечені, багатодітні, з дітьми-інвалідами, батьками-інвалідами, неповні). Вони не можуть повноцінно виконувати свої функції внаслідок складних соціальних умов.

Еволюційна теорія соціалізації (стадій людського розвитку):

Стадія I - дитячий (немовлячий) період. Основна проблема: Довіра чи Недовіра. Немовля на основі рівня турботи і комфорту з перших днів упізнає, якою мірою можна розраховувати на задоволення основних потреб: їжа, ласка, безпека. Про подолання кризи можна судити, коли малюки не плачуть і не сердяться в разі зникнення з поля зору дорослих, що турбуються про них. У разі непевного розв'язання цієї проблеми залишки недовіри можуть позначитись на дальших стадіях.

Стадія II - вік 1-2 роки. Основна проблема - Автономія або Сором і Сумнів. Ситуація ускладнюється співпаданням навантажень на дитину, пов'язаних, з одного боку, з початком відстоювання свої прав і непокірливості авторитету. А з іншого боку, батьки починають навчати дитину контролювати роботу свого кишечника. Підвищені вимоги в другому напрямку можуть закріпити в їх свідомості почуття сорому і власної нікчемності, істотно підриваючи її зусилля щодо самовизначення і досягнення автономності.

Стадія III - від 3 до 5 років. Основна проблема - Ініціатива або Почуття провини. Це період розвитку духовної активності, допитливості та уявлення. Усвідомлюється відмінність між хлопчиками та дівчатами, виявляється дух суперництва, що у прояві нових здібностей може поширюватися. На цьому ґрунті можливі конфлікти, які в разі надмірної жорстокості дорослих можуть залишити слід безініціативності на подальшому житті.

Стадія IV - молодший шкільний вік. Основна проблема - Старанність або Недбайливість. На цій стадії відбувається навчання індивідуальностей колективної навчальної роботи, формуються відносини зі вчителями та іншими дорослими, відбувається перша "примірка" дорослих ролей. На цьому тлі головним завданням є надбання впевненості в собі, у своїх здібностях, їх усвідомлення і розвиток. Невиконання (часткове чи повне) цього завдання виявляється в прояві елементів недбайливості як на цій, так і на подальших стадіях.

Стадія V - підлітково-юнацький вік. Основна проблема - Становлення індивідуальності (ідентифікація) або Рольова дифузія (невизначеність у виборі ролей). Водночас - це час пошуку свого місця в житті, вибір подальшого шляху (навчання, робота тощо).

У цей період небезпечні як невдачі в одній зі сфер, так і переоцінювання значущості якоїсь з них. Перша невдача може негативно вплинути на вибір роботи, друзів, супутника життя. Негативний результат може призвести до стресу.

Стадія VI - молоді роки. Основна проблема - Інтимність або Самотність. Головні цілі на цьому етапі - залицяння, одруження та інші види близьких стосунків. Якщо пошук щирих і довірчих стосунків з постійним партнером не увінчався успіхом або ці стосунки розірвалися, то в подальшому це може виявитися у вигляді тимчасових, не завжди обґрунтованих, але завжди нестабільних інтимних зв'язках і незадоволеності цією сферою життя.

Стадія VII - середній вік. Основна проблема - Продуктивність (творча) або Стагнація (творчий застій). Ця стадія пов'язана з реалізацією індивіда в двох основних ролях: працівника і батька. Причому відчуття творчої продуктивності приносить успіх в обох ролях, у той час як творчий застій може спричинити невдачу на-

віть у якійсь одній з них. На цьому етапі реалізується той потенціал, який індивід нагромадив протягом попередніх стадій соціалізації.

Стадія VIII (заключна) - старість. Основна проблема - Умиротворення або Відчай. На цьому етапі соціалізацію індивіда визначає підбиття підсумків власного життя й успішності всіх попередніх етапів. Красива умиротворена старість і відчай, гіркий жаль щодо невикористаних можливостей - такими є межі прояву цієї стадії.

Гендерна соціалізація - це процес засвоєння людиною соціальної ролі, визначено для неї суспільством від народження, залежно від того, чоловіком або жінкою вона народилася. Гендерні уявлення особистості формуються під впливом гендерних стереотипів - набору загальноприйнятих норм і суджень, що стосуються існуючого в суспільстві становища чоловіків і жінок, норм їхньої поведінки, мотивів і потреб. Гендерні стереотипи закріплюють існуючі гендерні розбіжності і стають завадою до змін у сфері гендерних відносин. Гендерні ролі - норми та правила поведінки жінок і чоловіків, що ґрунтуються на традиційних очікуваннях, пов'язаних з їх статтю. Вони відрізняються в суспільствах з різною культурою і змінюються із часом.

Засвоєння індивідом культурної схеми гендера відбувається через конструювання розходжень між статями. Соціалізація чоловіків і жінок формується в різних соціально-психологічних умовах. Гендерна соціалізація включає дві взаємозалежні частини:

-освоєння прийнятих моделей чоловічого і жіночого поведіння, відносин, норм, цінностей і стереотипів;

-вплив соціального середовища на індивіда з метою прищеплення йому визначених суспільством правил і стандартів поведіння для чоловіків і жінок.

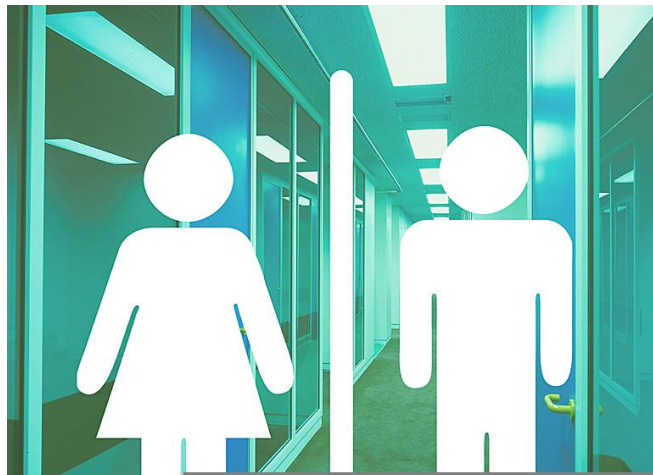
Засвоюються, насамперед, колективні, загальнозначущі норми. Вони стають частиною особистості і підсвідомо нею керують. Уся інформація, що пов'язана із диференційованим поведінням, відбивається у свідомості людини у вигляді гендерних схем. Основні агенти соціалізації - соціальні групи і контексти: родина, однолітки, засоби масової інформації, робота, клуби за інтересами, церква.

Механізмами для здійснення гендерної соціалізації є:

-диференціальне посилення, коли прийнятне гендерно-рольове поведіння заохочується, а неприйнятне - карається соціальним несхваленням;

-диференціальне наслідування, коли людина вибирає статево-рольові моделі в близьких їй групах - родині, серед однолітків, у школі - і починає наслідувати прийняте там поведіння.

Статево-рольова соціалізація проводиться протягом усього життя людини, тільки з дорослішанням росте самостійність у виборі цінностей і орієнтирів.

Тестові завдання для самоконтролю.

1. Як називається процес інтеграції індивіда в суспільство, у різноманітні типи соціальних спільнот?

- а) соціалізація,
- б) особистість,
- в) громадянин,
- г) індивід.

2. Як називається етап соціалізації індивіда, перехід від юності до зрілості у період від 17—18 до 23—25 років?

- а) соціалізація дитини,
- б) соціалізація підлітка,
- в) тривала (концептуальна) цілісна соціалізація,
- г) соціалізація дорослих.

3. Як називається процес, зворотній до соціалізації?

- а) персона,
- б) особистість,
- в) громадянство,
- г) десоціалізація.

4. Як називаються докорінні зміни соціального середовища, які зумовлює необхідність особистості пристосуватися до нових соціальних обставин, норм і цінностей?

- а) соціалізація,
- б) десоціалізація,
- в) ресоціалізація,
- г) громадянство.

5. До яких факторів розвитку особистості відносять суспільство, державу, планету, світ, космос ?

- а) макрофактори,

- б) мікрофактори,
- в) мезафактори,
- г) ультрафактори.

6. До яких факторів розвитку особистості відносять етнокультурні умови, тип поселення, в яких живе і розвивається людина?

- а) макрофактори,
- б) мікрофактори,
- в) мезафактори,
- г) ультрафактори.

7. До яких факторів розвитку особистості відносяться сім'я, дитячий садок, школа, позашкільні виховні установи, товариство ровесників, засоби масової інформації?

- а) макрофактори,
- б) мікрофактори,
- в) мезафактори,
- г) ультрафактори.

8. Процес засвоєння людиною соціальної ролі, визначено для неї суспільством від народження, залежно від того, чоловіком або жінкою вона народилася називається?

- а) гендерним паритетом,
- б) гендерною соціалізацією,
- в) мезафактором,
- г) ресоціалізацією.

9. Як називаються норми та правила поведінки жінок і чоловіків, що ґрунтуються на традиційних очікуваннях, пов'язаних з їх статтю.

- а) соціалізація,
- б) десоціалізація,
- в) ресоціалізація,
- г) гендерні ролі.

10. Еволюційна теорія соціалізації – це:

- а) стадії людського розвитку,
- б) антропогенез,
- в) науковий світогляд,
- г) гендерна соціалізація.

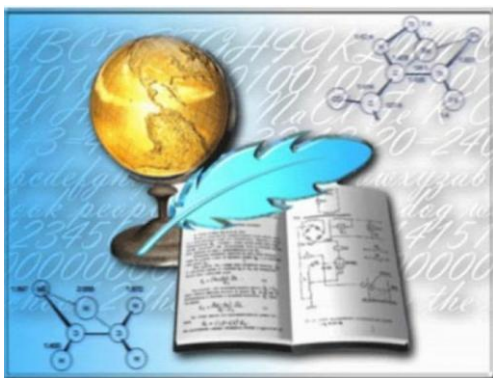
2.2. Школа. Однолітки. Поняття субкультури. Молодіжна субкультура.

Шко́ла — навчальний заклад, зазвичай початкової або середньої освіти, але також іноді й вищої (наприклад Вища школа бізнесу) або спеціальної (наприклад, Київська школа економіки).

Провідна функція школи виявляється в тому, що вона своєю дією задає головний напрямок і зміст соціальних впливів, їхню орієнтацію, їх прочитання у контексті цілеспрямованої педагогічної дії. Завдяки цьому з множини пасивних та активних чинників соціалізації, тобто з соціально-педагогічного середовища, утворюється і

діє своєрідний соціальний педагогічний ансамбль. У взаємодії провідних чинників (культури та субкультур) утворюються спеціалізовані форми соціалізації молоді, тісно пов'язані з процесами відтворення соціальних страт: сільського та міського населення, селянства, робітників тощо.

Історичною закономірністю є зростання педагогічної складової у діяльності всіх суспільних інституцій і суспільства як такого. Ця закономірність виражається поняттям “педагогізація суспільства” і відображає глибинну потребу і тенденцію у дедалі повнішому свідомому оволодінні людьми (суспільством) умовами власного життя і розвитку, а отже і процесом індивідуального розвитку та соціалізації молоді як однією з цих умов. Ця обставина є похідною від загального вектора і рушія культурно-історичного розвитку – до осмисленості та свободи.

Освіта як особлива соціальна інституція залежна у своїй організації від особливостей структури та функціонування інших суспільних підсистем – економічної, політичної, соціальної і, в свою чергу, справляє визначальні організаційні та функціональні впливи на інші суспільні підсистеми. Загальний напрямок розвитку цих системних взаємозв'язків полягає в їх збагаченні та посиленні і водночас – у зростанні внутрішньої незалежності, автономізації інституцій, які цю систему утворюють. Саме це й

зумовлює посилення наголосу на значенні проблем соціалізації як особливої форми і змісту взаємозв'язків системи освіти в сучасному суспільстві.

У структурі процесу шкільної соціалізації можна вирізнити такі три головних її етапи: початкову, базову та після базову. Вони є співвідносними з віковими та освітніми рівнями, хоча й не завжди і не в усіх відношеннях збігаються з ними. Враховуючи неперервність процесу соціалізації та зумовленість його успішності у школі стартовими перед шкільними диспозиціями учнів, важливо брати до уваги і освітньо-виховний потенціал шкільних закладів, а також проблеми педагогічного супроводу випускників шкіл упродовж певного часу, коли розпочинається здійснення самостійних кроків у суспільстві.

Напрямки та етапи шкільної соціалізації (ШС).

Етапи ШС	Дошкіль- ня школа	Молодша школа 1- 4 кл.	Середня школа 5-9 кл.	Старша школа 10-12 кл.	Соціаль- ний дебют 1-2 роки
----------	----------------------	------------------------------	-----------------------------	------------------------------	-----------------------------------

Напрямки ШС					
Особистісний	Педагогічні завдання і заходи (програма і плани) шкільної соціалізації				
Міжособистісний					
Соціально-груповий					
Політико-правовий					
Економічний					
Екологічний					
Духовно-ціннісний					

Ця періодизація відповідає найбільш поширеним моделям організації освіти – молодша школа, середній цикл I, середній цикл II.

Етапи шкільної соціалізації є хронологічно послідовними складовими цілісного і багатовимірного педагогічного процесу. Його метою є забезпечення базових особистісних підвалин життєвої готовності, соціальної компетентності та адекватності молодій людині. Ця мета утворює спільний наскрізний зміст етапів шкільної соціалізації і є внутрішньою підставою їх послідовного смислового взаємозв'язку та наступності.

Фрагментація цілісної структури шкільного соціалізаційного процесу на особні часові відтинки відбувається внаслідок наявності вікових особливостей психофізичного розвитку та соціального дорослішання учнів. Завдяки цьому етапи шкільної соціалізації

тісно корелюють із загальними етапами навчально-виховного процесу. Межі між етапами не мають жорсткого та однозначного характеру, є статистично ймовірними і в реальності значною мірою залежать від індивідуальних особливостей та соціальних умов життя кожної дитини.

Перед початком шкільної соціалізації є її дошкільна фаза, яка збігається з часом соціалізації дитини у сім'ї та дошкільних закладах, які є провідними агентами соціалізації у цей час. Цей етап соціалізації дитини можна позначити як період соціальної гри. На цьому відтинку життєвого шляху дитини і школа повинна перебирати на себе відповідальні педагогічні завдання. Це виявляється дедалі необхіднішим, оскільки школа має турбуватися про педагогічну якість первинної соціалізації

своїх майбутніх учнів. В сучасному суспільстві саме школа з дедалі більшою відповідальністю має братися за розв'язання цих питань.

З цією метою школа піклується про педагогічну просвіту і розвиток педагогічної культури батьків та інших агентів первинної соціалізації.

Початковий етап власне шкільної соціалізації розпочинається з моменту вступу-прийняття дитини до школи. Його можна позначити як початок соціального навчання. Педагогічним завданням шкільної соціалізації на цьому етапі є утвердження, коригування та розвиток базової системи життєвих відносин та орієнтацій, чуттєвості, інтелекту та волі, формування нахилів та вподобань, соціальних інстинктів та пристрастей, утвердження соціальної форми сприйняття, переживання, усвідомлення та задоволення потреб та інтересів.

Перший середній етап шкільної соціалізації – це час соціального навчання. На цьому відтинку життєвого самоствердження дитини розв'язують такі педагогічні завдання шкільної соціалізації, як освоєння базових алгоритмів соціальної взаємодії та поведінки, початкова соціально-рольова підготовка, збагачення соціального досвіду, визрівання системи соціальних установок, осягнення розмірностей і масштабів соціального простору та часу, само ідентифікаційна консолідація особистості.

Період навчання у середній школі характеризується більш інформаційно-насиченим та функціонально різноманітним змістом соціалізаційної роботи з учнями. У цей період завершується цикл засвоєння необхідних базових знань для їх спеціалізації або пог-

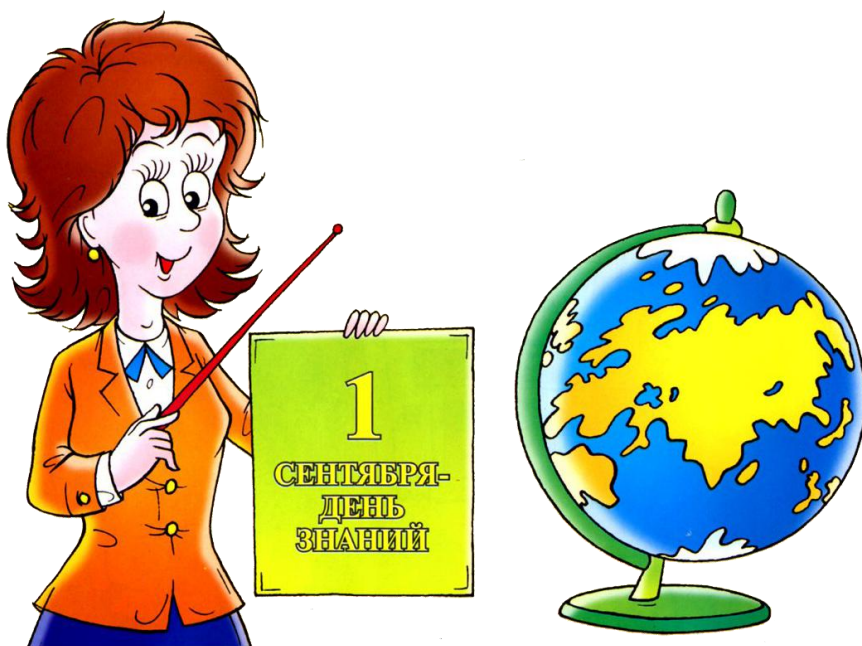
либлення розвитку набувають навички соціальної поведінки, набуті у молодшій школі. Набирають форм звичаєвості та саморегуляції значна кількість суто побутових та організаційних учнівських форм поведінки. Більше уваги приділяють засвоєнню засадових сутнісних моментів суспільного співжиття – ознайомленню з економічним, політичним, правовим, виробничим, екологічним та іншими його аспектами, а певною мірою і їх засвоєнню. Збільшується самостійність та заохочується ініціатива учнів у присвоєнні про соціальних навичок поведінки. На межі середньої та старшої школи настає важливий період, коли набуті знання дозволяють учневі перейти від переважно адаптивних форм соціалізації до активного формування власного “Я-образу”, проектування власного соціального майбутнього, не тільки засвоєння, а й творення особистої соціальної ситуації.

Соціалізація та робота з підлітками вимагає таких підходів, за яких максимально використовувався б характерний для цього віку потяг до самостійності, нестандартності поведінки як форми утвердження індивідуальних та соціальних виявів власного “Я”. Тому в цей період доцільним є застосування методу учнівських проєктів, використання неформальних та позашкільних молодіжних об’єднань, молодіжного дозвілля у навчальних та соціалізаційних цілях. Учневі потрібно надати максимальних можливостей “вийти за межі” школи, не полишаючи її, і він обов’язково “повернеться”, збагачений досвідом і свідомий необхідності набуття додаткових знань як засобу для підвищення та утвердження особистого соціального статусу. Застосування різноманітних форм учнівського самоврядування, індивідуально адаптованого навчання, профорієнтаційна робота, залучення громади, батьків, підприємців, органів місцевої влади та інших зацікавлених суб’єктів до взаємодії із школою на цьому етапі соціалізації учнів є не тільки бажаним, а й абсолютно необхідними формами роботи.

Провідними різновидами діяльності у цей час є навчання та практична дія.

Другий середній етап шкільної соціалізації передбачає розв’язання педагогічних завдань щодо формування базових життєвих концепцій, становлення світогляду та стійкої самосвідомості, концептуалізації природної, соціальної та особистісної

реальності, утвердження інтелектуально-вольового, етичного та естетичного змісту та спрямованості особистості, освоєння та вибір системи життєвих орієнтацій, соціальна самоідентифікація та самовизначення. Узагальненим наслідком цього процесу стає усвідомлення і прийняття власних життєвих перспектив і можливого місця і ролі у суспільному житті.

ті, визначення своїх покликань, оволодіння рушійною силою пристрастей і поривань, формування життєвого проекту.

Напрямки шкільної соціалізації визначають, особливими сферами та рівнями суспільних відносин і діяльності, в яких покликаний брати у майбутньому участь вихованець школи. Спираючись на класифікацію цих відносин, розвинену українськими науковцями, і доповнюючи її, можемо у найзагальніших рисах визначити такі головні напрямки життєвої підготовки соціалізації школярів.

1. Особистісний напрямок. Це становлення особистості як соціальної істоти у сфері її внутрішніх самовизначень і відносин “Я – Я” відносини. У цьому інтимному просторі відбувається формування самосвідомості і ставлення до себе, розгортається внутрішній діалог особистості із самою собою, виникають механізми довільної самокерованої поведінки і творчої діяльності, відбувається підпорядкування потреб і мотивацій вищим рівням самосвідомості та духовності. Становлення внутрішньої структури особистості та її цілісності взаємопов’язане із структуруванням внутрішнього духовного плану людського життя. Диференціація неперервного буття на сакральне та повсякденне, відокремлення особливих зон життєвого простору – рідного та чужого, дому та всесвіту – утворюють природні розмірності внутрішнього світу людини.

Забезпечення цього процесу внутрішнього становлення

молодої особистості як соціальної істоти, цілеспрямоване педагогічне керування ним становлять зміст цього напрямку шкільної соціалізації. Її фундаментальним завданням і підсумком є розвиток того дивовижного явища, яке називається людською душею, її просвітлення, піднесення і життєве натхнення.

2. Міжособистісний напрямок. Ця сфера становлення й розвитку знань, умінь і навичок особистості, які забезпечують їй можливості спілкування та спільної діяльності з “іншим” – відносини “Я – Ти”. З актового спілкування та взаємодії і починаються власне соціалізація і внутрішній розвиток особистості.

Розвиток мови, здібностей до співчуття та співпереживання, культури сприйняття та розуміння “іншого”, передбачення його вчинків і поведінки загалом, самих витоків цієї поведінки і життєвих позицій утворює зміст цього напрямку шкільної соціалізації.

3. Соціально-груповий напрямок. Це сфера відносин “Я – Ми”, у межах якої молода особистість має оволодіти у школі базовими передумовами майбутньої інкорпорації у множини різноманітних характером і масштабністю соціальних груп.

Саме у цій площині соціальне становлення молодого особистості набуває таких форм, як етнізація, початкова професіоналізація та інші як і особистісної суверенності та ініціативи – ось процеси, які утворюють зміст цього напрямку соціалізації.

4. Політично-правовий напрямок. Це формування передумов поступового входження молоді у множину громадянських, юридично-правових, адміністративно-управлінських та громадських відносин. Відповідно змістом цього напрямку шкільної соціалізації є засвоєння учнями певного типу сприйняття, розуміння та оцінки політико-правових відносин різного рівня та форми, самовизначення та самореалізації особистості у цій сфері суспільного життя. З цієї точки зору школа має бути досконалим простором, в якому розгортаються найперші політико-правові контакти учнів – вихідців із сімей різного соціального походження, статку, конфесійних та етнокультурних особливостей. Тут, у шкільному класі та шкільному колективі набувається перший досвід таких взаємодій, утверджуються, апробуються і розвиваються відповідні ідеї, цінності та принципи.

5. Економічний напрямок. У цій сфері суспільних відносин майбутній громадянин має стати учасником відносин виробництва, обміну, споживання. Отже, у школі він має засвоїти засадові знання, вміння, навички, орієнтації та алгоритми майбутньої своєї поведінки та діяльності як працівника, агента обміну, споживача.

Саме тут відіграють свою незмінну роль уроки праці, ознайомлення з технологіями, відвідування підприємств та установ, де працюють батьки.

Надзвичайної ваги завдання – ознайомлення учнів із специфікою підприємницької діяльності, культивування підприємницьких здібностей і мотивацій. Не обов'язково навіть деякі з учнів мають стати фахівцями-менеджерами, але здатність у разі необхідності створити власну справу, зайнятися дрібним і середнім бізнесом має бути нормативною якістю людини у розвиненому товарному суспільстві.

6. Екологічний напрямок. На цьому напрямку соціалізації особистість має бути сформована як компетентний суб'єкт відносин “Я – довкілля”.

Особливим і надзвичайно специфічним предметом педагогічної уваги у соціалізації молоді є формування правильного розуміння феномена людської тілесності, становлення культури фізичного життя, спрацювання екології тіла.

7. Напрямок “Я – Універсум”. Це сфера відносин людини як єдиної істоти, життя якої не обмежується фактом фізичного існування “тут” і “тепер”, а відбувається як історична подія у вимрах минулого, сучасного та майбутнього.

Духовне життя і духовний порятунок, саме утвердження людського духу як єдиної реальності буття особистості у структурі “Ми” в “Універсумі” мають своїм витоком вчителя і наставника,

яким є або принаймні покликаний бути шкільний вчитель.

Кінцевою метою шкільної соціалізації учнів на кожному з її напрямків є формування готовності молодій людині бути учасником відповідної сфери суспільного життя.

Цілісна система таких показників утворює адекватну сучасності модель соціального суб'єкта. Інтегрована множина цих моделей є функціональним ідеалом сучасної соціально зрілої особистості, який виконує функції педагогічної мети у процесі шкільної соціалізації. Конкретизація змісту педагогічних завдань щодо реалізації завдань того чи того етапу шкільної соціалізації на кожному з конкретних напрямків цього процесу та їхніх складових

відокремлює множину взаємопов'язаних між собою педагогічних завдань і заходів шкільної соціалізації.

Множина педагогічних завдань шкільної соціалізації може розглядатися як простір педагогічної дії та реалізації цього процесу і його педагогічний зміст. Цілісне їх відображення можливо здійснити у формі педагогічної програми і відповідних їй педагогічних планів шкільної соціалізації. Соціалізація як навчання соціальним ролям – одна з найважливіших ідей про нерозривний зв'язок процесів виховання, навчання і соціалізації, підсумком яких є “засвоєння реквізиту орієнтації для задовільного функціонування в ролі”.

Субкультура (від лат. *Sub* – під) – це цілісна культура відповідної соціальної групи всередині "великої національної культури", що складається із стійких форм, ритуалів, особливостей зовнішнього вигляду, мови, художньої творчості.

Диференціація суспільства, соціальна розрізненість в умовах існування людей приводить до виникнення субкультур, що являють собою культурні форми життя окремих прошарків населення, класів, соціальних груп.

У сучасному світі розрізняють субкультури: підлітково-молодіжні (рокери, байкери, хіпі тощо), яка ламає традиційні механізми соціалізації і намагається створити специфічний спосіб життя, професійні (театрального світу, армійського, наукових робітників, медиків); кримінальні субкультури (хулігани, шахраї повії, наркомани та ін.), які створюють стандарти поведінки, типові тільки для даного кола людей; релігійні, авторитарні секти ("Свідки Ієгові", "Аум Сінріке" та ін.), які сповідують єдність і сувору дисципліну. Йде процес формування специфічної "субкультури мільйонерів", характерні риси якої в перебільшеному вигляді відображаються у великій кількості анекдотів про "нових росіян", "нових українців".

Тестові завдання для самоконтролю.

1. Як називається цілісна культура відповідної соціальної групи всередині "великої національної культури", що складається із стійких форм, ритуалів, особливостей зовнішнього вигляду, мови, художньої творчості?

- а) соціалізація,
- б) особистість,
- в) субкультура,
- г) школа.

2. Які субкультури відносяться до підлітково-молодіжних?

- а) рокери, байкери,
- б) медичні, армійські,
- в) шахраї, наркомани,
- г) Свідки Іегові.

3. Які субкультури відносяться до професійних?

- а) рокери, байкери,
- б) медичні, армійські,
- в) шахраї, наркомани,
- г) Свідки Іегові.

4. Які субкультури відносяться до кримінальних?

- а) рокери, байкери,
- б) медичні, армійські,
- в) шахраї, наркомани,
- г) Свідки Іегові.

5. Які субкультури відносяться до релігійних?

- а) рокери, байкери,
- б) медичні, армійські,
- в) шахраї, наркомани,
- г) Свідки Іегові.

6. У структурі процесу шкільної соціалізації можна вирізнити такі три головних її етапи:

- а) макро, мікро, мезаетапи,
- б) початковий, базовий та післябазовий,
- в) середній, вищий,
- г) молодший, старший.

7. Сфера відносин "Я – Ми", у межах якої молода особистість має оволодіти у школі базовими передумовами майбутньої інкорпорації у множину різноманітних характером і масштабністю соціальних груп, відноситься до:

- а) соціально-групового напрямку,
- б) економічного напрямку,
- в) особистісний напрямок,
- г) міжособистісного напрямку.

8. "Я – Я" відносини шкільної соціалізації відносяться до:

- а) соціально-групового напрямку,

- б) економічного напрямку,
- в) особистісний напрямок,
- г) міжособистісного напрямку.

9. Сфера становлення й розвитку знань, умінь і навичок особистості, які забезпечують їй можливості спілкування та спільної діяльності з “іншим” – відносини “Я – Ти”, відноситься до:

- а) соціально-групового напрямку,
- б) економічного напрямку,
- в) особистісний напрямок,
- г) міжособистісного напрямку.

10. Формування передумов поступового входження молоді у множину громадянських, юридично-правових, адміністративно-управлінських та громадських відносин, відноситься до:

- а) соціально-групового напрямку,
- б) політично-правового напрямку,
- в) особистісний напрямок,
- г) міжособистісного напрямку.

3. Стереотипи та упередження.

3.1. Стереотипи та їх роль у житті людини і суспільства. Гендерні стереотипи. Поняття дискримінації. Ксенофобія. Расизм. Упередження. Толерантність.

Стереотипи — регулятори соціальних відносин, їх вирізняє економія мислення, своєрідний «захист», тобто виправдання власної поведінки, задоволення агресивних тенденцій, спосіб виходу групового напруження, стійкість.

Класифікація стереотипів:

- антропологічні (проявляються у тому разі, якщо оцінка внутрішніх, психологічних якостей людини, оцінка її особистості залежить від її антропологічних ознак, тобто від особливостей фізичного вигляду);
- етнонаціональні (виявляються тоді, коли психологічна оцінка людини опосередкована її належністю до тієї чи іншої нації, раси, етнічної групи);
- соціально-статусні (полягають в залежності оцінки особистісних якостей індивіда від його соціального статусу);
- соціально-рольові (проявляються в підпорядкованості оцінки особистісних якостей індивіда його соціальній ролі, рольовим функціям);
- експресивно-естетичні (визначаються залежністю оцінки особистості від зовніш-

ньої привабливості людини: чим привабливішою здається зовнішність людини, тим позитивнішими особистісними рисами її наділяють);

• вербально-поведінкові (пов'язані із залежністю оцінки особистості від зовнішніх особливостей — мови, міміки, пантоміміки та ін.).

В умовах нинішнього швидкого ритму життя стереотипи певною мірою нам допомагають. Вони економлять час, не примушуючи довго роздумувати над тим чи іншим питанням. Часу на обдумування певних

явищ часто не вистачає, а установка дає можливість орієнтуватися в нашому швидкоплинному світі. Таким чином ми економимо свій час, звертаючи увагу лише на те, що для нас важливо. Проте, не все варто приймати просто на віру.

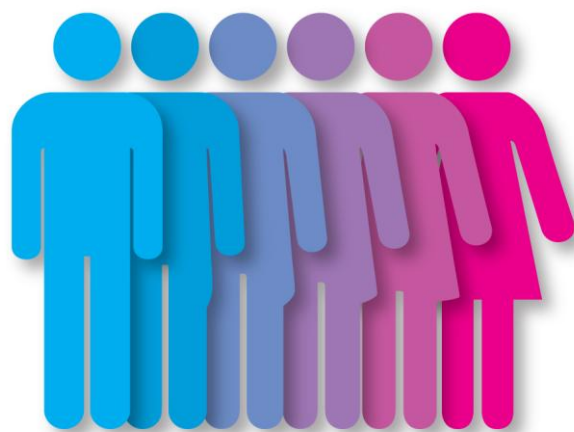
Список стереотипів, який склали британські вчені:

- Всі жінки (окрім домогосподарок) зробили цікаві й запаморочливі кар'єри.
- Погані одяг і зачіска — неодмінний атрибут розумних людей (вчених, наприклад).
- У жінок три проблеми: зачіска, вага і критичні дні.
- Жінки працюють там, де їх ніколи не зустрінеш у реальному житті. Наприклад, у портових доках (і виглядають як моделі).
- Успіх кар'єри повністю залежить тільки від вашої здатності справити враження на вашого боса.
- Чоловіки думають тільки про секс, але можуть і відволіктися — заради пива і футболу.
- Мама завжди знають, що не так у дитини.
- Будь-яка чоловіча дурість (наприклад, йти чистою кімнатою в брудних черевиках або засунути собаку в посудомийну машину і т.п.) зустрічається лише милою посмішкою дружини.
- Одружені чоловіки можуть фліртувати з молоденькими дівчатами, але не більше.
- Якщо ви працюєте в службі порятунку, то ви — найкраща людина в окрузі.

До 60-х рр. психічні або поведінкові властивості, котрі ймовірно відрізняють чоловіків від жінок, називали статевими властивостями або відмінностями. У сучасному розумінні термін гендер був уведений у науковий обіг американським психоаналітиком Робертом Столлером (Robert Stoller).

Гендер (англ. gender – стать, від лат. genus – рід) –стать, яку «приписали» даній людині від імені суспільства уповноважені на те органи, інакше – паспортна стать, або стать у документах.

Гендерні відмінності формуються у процесі соціалізації – навчання ролі чоловіків і жінок, який відбувається від перших днів народження до статевозрілого віку, і

меншою мірою – пізніше. На це впливають сімейне виховання, школа, взаємодія з іншими дітьми та ігрова активність. Розуміння відмінностей між статями формується починаючи приблизно з двохрічного віку.

Гендерна система функціонує через ряд стереотипів – стандартних моделей поведінки, які напрацьовані у суспільстві і базуються на відповідному тлумаченні понять “чоловіче” і “жіноче”.

Вчені виділяють три умовні групи гендерних стереотипів:

Перша група стереотипів базується на відповідних уявленнях про психологічні риси та якості особистості чоловіків та жінок - стереотипи “maschile – feminnile”. Згідно з цими стереотипами чоловіки та жінки є протилежностями. Чоловікам приписується активне, творче начало, здатність вирішувати проблеми, застосовувати розвинуте логічне мислення та власну компетентність. Жіноче ж начало – природно-репродуктивне і тому жінка повинна бути покірною, залежною, емоційною. В основу виокремлення *другої групи стереотипів* покладені соціальні начала. Дана група стереотипів закріплює професійні ролі чоловіків і жінок. Для жінки головними є ролі сімейні (жінка, мати, господарка), а для чоловіків – ролі професійні. До *третьої групи гендерних стереотипів* вчені відносять стандартизовані уявлення, які пов’язані з відмінностями у змісті праці – жіночої та чоловічої. Місце жінки - у сфері виконавчої та обслуговуючої праці, чоловіка - у сфері інструментальної праці, тобто творчої.

Упередження - це ірраціональне, негнучке ставлення до цілої категорії людей. Можливі і позитивні упередження, але звичайно упередження являє собою негативні почуття - антипатію, ворожнечу, або навіть страх.

Дискримінація пов'язана із свавільною відмовою у привілеях, престижі та владі тим членам меншин, чия кваліфікація є такою ж самою, як і у членів домінантної групи. Упередження необов'язково поєднуються із дискримінацією; тому що міжособові стосунки не обов'язково будуються на єдності ставлень та дій. У повсякденній промові терміни "забобон" і "дискримінація" часто взаємозамінні. Забобоном вважається упереджене відношення до членів іншої групи.

Відомий американський соціолог Роберт Мертон ідентифікує чотири види взаємовідношення між упередженням та дис-

кримінацією і відповідних типів індивідів:

- 1) стійкий ліберал - людина без упереджень, що не вдається до дискримінації навіть під соціальним тиском за дискримінацію;
- 2) нестійкий ліберал - людина без упереджень, що вдається до дискримінації під соціальним тиском за дискримінацію;
- 3) нестійкий антиліберал - упереджена людина, що не вдається до дискримінації під соціальним тиском проти дискримінації;

4) стійкий антиліберал - упереджена людина, що непохитно діє за тими поглядами, яких притримується, навіть коли є соціальний тиск проти дискримінації.

У 1948 році Загальна декларація прав людини заборонила всі форми расової й іншої дискримінації. Дискримінації заборонена у багатьох міжнародних документах з прав людини і в Лісабонській угоді, що заміняє Конституцію ЄС. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (ст.1) Набула чинності 4 січня 1969 р., для України — 7 квітня 1969 р.

Дискримінація має дві основні форми:

- de jure (або правова), закріплена в законах;
- de facto (або неофіційна), що укоренилася в соціальних звичаях.

Дискримінація de facto має місце в ситуаціях, де домінує група людей, що користується перевагами стосовно меншості. На відміну від дискримінації de jure, що може бути знищена шляхом зміни законів, дискримінацію de facto знищити не просто. Дискримінація de facto звичайно існує тривалий час, тому що вона міцно пускає коріння у звичаї або інститути товариства. Дискримінація етнічних груп є основним джерелом політичних конфліктів і сецесії (виходу із складу держави).

Види дискримінації: пряма і непряма дискримінація.

Пряма дискримінація характеризується як намір дискримінувати особу чи групу, наприклад, бюро з працевлаштування відкидає претендента певної національної ознаки (єврея, цигана та ін.) або житлова компанія не продає квартири для осіб «кавказької національності».

Непряма дискримінація зумовлена впливом політики або конкретних заходів: це відбувається тоді, коли формально нейтральні правила, критерії або практика ставлять де-факто особу або осіб певної меншини у невідгідне становище у порівнянні з іншими. Прикладами можуть бути: мінімальний критерій росту для певної професії (завдяки чому серед заявників може бути виключено набагато більше жінок, ніж чоловіків);

Расизм — світогляд, а також політичні теорії і практики, що ґрунтуються на расовій дискримінації, на уявленні про поділ людей на біологічно різні групи на основі видимих особливостей зовнішнього вигляду як-от колір шкіри, структура та колір волосся, риси обличчя, будова тіла тощо, тобто на раси, і різному ставленні до

людей та їх спільностей залежно від їх приналежності до цих груп (рас).

Ксенофобія від грецьких слів (ксенос), що означає «чужинець», «незнайомец», та (фобос), що означає «страх», — це система поглядів, що виявляється у нав'язливому страху стосовно чужинців чи просто чогось незнайомого, чужоземного, або страх перед чужоземцями та ненависть до них. У науковій

фантастиці ксенофобія — страх перед інопланетянами.

Протилежний випадок становить позитивна дискримінація, під якою розуміються політичні заходи, спрямовані на врахування статі, раси або етнічної приналежності суб'єкта з метою забезпечення рівності можливостей для представників груп населення, які піддаються або піддавалися раніше дискримінації. Є важливим чинником подолання гендерної нерівності, орієнтована на збільшення представленості жінок у сфері зайнятості, освіти і бізнесу, з яких вони були історично виключені.

Толерантність — здатність індивіда сприймати без агресії думки, які відрізняються від власних, а також особливості поведінки та способу життя інших. Терпимість до іншого (незвичного) способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, вірувань. Толерантність має свій діапазон, виходячи за який індивід втрачає можливість для нормального існування. Це також стосується і більших утворень; громада, нація, етнос, раса.

Емпатія (англ. empathy від (грец. «patho») — співпереживання) — розуміння відносин, почуттів, психічних станів іншої особи в формі співпереживання.

Тестові завдання для самоконтролю.

1. Як називаються регулятори соціальних відносин, які вирізняє економія мислення, своєрідний «захист», тобто виправдання власної поведінки, задоволення агресивних тенденцій, спосіб виходу групового напруження, стійкість?

- а) стереотипи,
- б) упередження,
- в) дискримінація,
- г) ксенофобія.

2. Як називається стаття, яку «приписали» даній людині від імені суспільства уповноважені на те органи?

- а) стереотипи,
- б) упередження,
- в) гендер,
- г) ксенофобія.

3. Як називається ірраціональне, негнучке ставлення до цілої категорії людей?

- а) стереотипи,
- б) упередження,
- в) гендер,
- г) ксенофобія.

4. Як називається свавільна відмова у привілеях, престижі та владі тим членам меншин, чия кваліфікація є такою ж самою, як і у членів домінуючої групи?

- а) стереотипи,
- б) упередження,
- в) дискримінація,
- г) ксенофобія.

5. Коли Загальна декларація прав людини заборонила всі форми расової й іншої дискримінації?

- а) у 1948 році,
- б) у 1969 році,
- в) у 1901 році,
- г) у 2001 році.

6. Які є види дискримінації?

- а) макро, мікро, меза,
- б) початкова, базова та післябазова,
- в) середня, вища,
- г) пряма, непряма.

7. Як називається світогляд, що ґрунтується на уявленні про поділ людей на біологічно різні групи на основі видимих особливостей зовнішнього вигляду як-от колір шкіри, структура та колір волосся, риси обличчя, будова тіла тощо?

- а) расизм,
- б) упередження,
- в) гендер,
- г) ксенофобія.

8. Як називається система поглядів, що виявляється у нав'язливому страху стосовно чужинців чи просто чогось незнайомого, чужоземного, або страх перед чужоземцями та ненависть до них?

- а) расизм,
- б) упередження,
- в) гендер,
- г) ксенофобія.

9. Як називається здатність індивіда сприймати без агресії думки, які відрізняються від власних, а також особливості поведінки та способу життя інших?

- а) толерантність,
- б) емпатія,
- в) гендер,
- г) ксенофобія.

10. Як називається розуміння відносин, почуттів, психічних станів іншої особи в формі співпереживання?

- а) толерантність,
- б) емпатія,
- в) гендер,
- г) ксенофобія.

4. Конфлікти.

4.1. Поняття «конфлікт». Джерела виникнення конфліктів. Типи конфліктів. Зародження конфліктів та шляхи їх подолання. Місце конфліктів в людському спілкуванні.

Конфлікт (від лат. *conflictus* — зіткнення або боротьба, ворожі відношення) — це ситуація, в якій кожна зі сторін намагається зайняти позицію несумісну з інтересами іншої сторони. Пальму першості в описанні соціального конфлікту більшість дослідників віддають Аристотелю, Платону, Т. Гоббсу, Ж.-Ж. Руссо та ін. Серед фундаторів соціологічної теорії конфлікту можна назвати К. Маркса, М. Вебера, Г. Зімеля та ін. Так, наприклад німецький філософ, соціолог та конфліктолог Грегор Зімел вважав конфлікт універсальним явищем, стверджуючи, що безконфліктне суспільство не має механізму саморозвитку. Конфліктувати можуть громадські групи, групи тварин, окремі особистості і особини у тваринному світі і навіть технічні системи.

Типи конфліктів:

- істинний конфлікт — реальне зіткнення між сторонами;
- конструктивний конфлікт — конфлікт, що виник на ґрунті реально існуючих між суб'єктами протиріч;
- випадковий конфлікт — конфлікт, що виник через непорозуміння чи випадковий збіг обставин;
- зміщений конфлікт — конфлікт, що виник на помилковій підставі, коли справжня причина прихована;
- невірно приписаний конфлікт — конфлікт, у якому справжній винуватець знаходиться в тіні, а у конфлікті задіяні учасники, які не мають до нього відношення, чи він виник завдяки випадковому збігу обставин;
- помилковий конфлікт — суб'єкти сприймають ситуацію як конфліктну, хоча реальних причин для конфронтації немає;

потенційний конфлікт — існують реальні підстави для виникнення конфлікту, але поки що одна чи обидві сторони через ті або інші причини (наприклад, коли бракує інформації) ще не усвідомили ситуацію як конфліктну.

Види конфліктів:

- 1) конфлікти, пов'язані з різними цілями;

- 2) конфлікти, пов'язані з різним рівнем культури;
- 3) конфлікти, пов'язані з різними смаками;
- 4) конфлікти, пов'язані з різними цінностями;
- 5) конфлікти, пов'язані з діловими розбіжностями;
- 6) конфлікти, пов'язані з різними поглядами на ситуацію.

Причини виникнення конфлікту - це явища, події, факти, ситуації, які передують конфлікту і, при визначених умовах діяльності суб'єктів соціальної взаємодії, спричинюють його. Серед основних причин конфлікту:

- обмеженість ресурсів, які треба ділити;
- взаємозалежність завдань;
- розбіжності в меті;
- розбіжності в уявленнях і цінностях;
- розбіжності у манері поведінки і життєвому досвіді;
- незадовільні комунікації.

Основні фази конфлікту: 1) початкова фаза; 2) фаза підйому; 3) пік конфлікту; 4) спад конфлікту.

Фази конфлікту можуть циклічно повторюватися, наприклад, після фази спаду в першому циклі може початися фаза підйому другого циклу з проходженням фаз піку і спаду. При цьому можливості вирішення конфлікту в наступному циклі звужуються.

Таблиця. Співвідношення фаз і етапів конфлікту залежно від можливості його вирішення

Фаза конфлікту	Етап конфлікту	Можливості вирішення конфлікту, %
Початкова фаза	1. Виникнення і розвиток конфліктної ситуації 2. Усвідомлення конфліктної ситуації	90%
Фаза підйому	3. Початок відкритої конфліктної взаємодії	50%
Пік конфлікту	4. Розвиток відкритого конфлікту	5%
Фаза спаду	5. Вирішення конфлікту	20%

Шляхи подолання конфлікту.

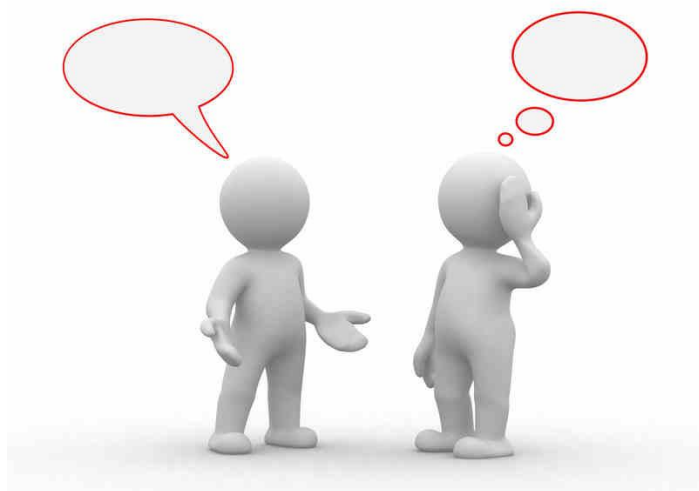
По-перше, за будь-яким конфліктом відверто чи приховано знаходяться інтереси людей, ось чому завжди слід в'ясувати, чи є у вас щось спільного в інтересах, незважаючи на наявність конфліктної ситуації. Необхідно проаналізувавши, зрозуміти, які існують розбіжності в особистих інтересах сторін стосовно до загально-

го інтересу. Розібратися в суті інтересів вашого партнера і пояснити йому ваші бажання. Нарешті, обговорити, які можуть бути взаємні спільні кроки, аби можна було подолати конфлікт.

По-друге, прагнути такої згоди, яка б могла максимально задовольняти інтереси кожної із сторін, при цьому вести розмови чи переговори без образ, тим більше без ультимативних вимог.

По-третє, користуватися максимально об'єктивними і справедливими критеріями, показати, що ви не бажаєте ущемити чи заперечити бажання вашого партнера, але, водночас, переконати його, що існує межа поступок, за яку ви не можете відступити, не втративши власної гідності.

Є п'ять основних стилів розв'язання конфлікту, в основу яких покладена система, котру називають методом Томаса-Кілменна.

Система дозволяє створити для кожної людини свій власний стиль розв'язання конфлікту. Основні стилі поведінки в конфліктній ситуації пов'язані із спільним джерелом будь-якого конфлікту – розбіжністю інтересів двох чи кількох сторін. Ваш стиль поведінки в конкретному конфлікті визначається тією мірою, якою ви прагнете задовольнити власні інтереси та інтереси іншої сторони. Визначити місце і назву для кожного з п'яти основних стилів розв'язання конфлікту дозволяє

сітка Томаса-Кілменна. У. Томасом та Р. Кілменном у 1972 р. були розроблені п'ять основних стилів вирішення конфліктів: конкуренція, співробітництво, компроміс, відхилення та пристосування. Вони описані та широко використовуються у програмах навчання за кордоном. Ці стилі поведінки дозволяють створювати для коленої людини свій власний стиль вирішення конфліктів. Вони пов'язані із загальним джерелом будь-якого конфлікту — розбіжністю інтересів двох або більшої кількості сторін. Якщо це представити у графічній формі, то одержимо сітку Томаса-Кілменна, яка дозволяє проаналізувати конфлікт і обрати оптимальну стратегію поведінки.

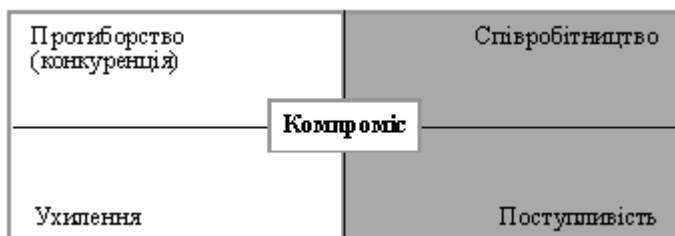

Рис. 1 Форми поведінки в конфлікті

Затемнена частина схеми відображає рівень кооперування, врахування інтересів іншого під час конфліктної взаємодії.

Кожна людина може певним чином використовувати всі ці форми поведінки, але звичайно існує пріоритетна форма, яка залежить від доступності засобів боротьби, поставлених цілей, характеру розбіжностей тощо.

Стиль конкуренції. Він може бути ефективним тоді, коли ви наділені певною владою; ви знаєте, що ваше рішення чи підхід у даній ситуації правильні, і маєте можливість наполягати на них. Проте це не той стиль, який варто використовувати при особистих стосунках; якщо ви хочете ладити з людьми, то стиль конкуренції буде викликати в них відчуження.

Стиль уникання. Його можна використовувати, тоді коли зачеплена проблема, не важлива для вас, коли ви не хочете витратити сили на її рішення або коли відчуваєте, що перебуваєте у безнадійному становищі. Цей стиль також рекомендують у тих випадках, коли ви відчуваєте себе неправим і передчуваєте правоту іншої людини або коли ця людина наділена більшою владою. Стиль уникнення може стати придатним у спілкуванні з «тяжкою» людиною і коли немає серйозних підстав

далі контактувати з нею.

Стиль пристосування. Його можна використати, коли результат справи надзвичайно важливий для іншої людини і не суттєвий для вас. Цей стиль корисний також і в тих ситуаціях, коли ви не можете отримати верх, оскільки інша людина наділена більшою владою; таким чином ви ідете на поступки і угамовуєтеся з тим, чого хоче опонент.

Стиль пристосування дещо нагадує стиль уникнення, оскільки його можна використати для отримання відстрочки у вирішенні проблеми. Проте основна відмінність полягає в тому, що ви дієте разом з іншою людиною; погоджуєтесь робити те, чого хоче інший. Коли ж застосовуєте стиль уникнення, ви не робите нічого для задоволення інтересів іншої людини, ви просто відштовхуєте від себе проблему.

Стиль співробітництва. Цей стиль вимагає певних зусиль. Обидві сторони повинні затратити на це час, повинні вміти пояснити свої бажання, висловити свої потреби, вислухати один одного. А потім виробити альтернативні варіанти розв'язання проблеми. Відсутність хоча б одного з цих елементів робить такий підхід неефективним.

Стиль співробітництва серед інших стилів є найважчим, зате він допомагає знайти рішення, яке найбільше задовольняє обидві сторони в складних конфліктних ситуаціях.

Стиль компромісу. Компроміс досягається на більш поверхневому рівні порівняно із співробітництвом; ви поступаєтесь у чомусь, інша людина також у чомусь поступається, і в результаті ви можете дійти згоди.

Стиль компромісу найефективніший у тих випадках, коли ви та інша людина хочете одного й того самого, але знаєте, що тим часом це є для вас нездійсненним.

Виходячи із важливості проблеми, можете обрати стратегію поведінки в конфліктній ситуації:

- Знайти спосіб уникнення конфлікту;
- Розробити компромісне рішення;

шення;

- Заспокоїтись і змиритися з тим, що хоче робити інша людина;
- Зачекати, щоб знайти підходяще рішення.

Якщо людина почуває себе добре й умови її життя цілком комфортні, вона відчуває позитивні емоції. Якщо ж потреби людини не задоволені й умови життя не сприяють їхньому задоволенню, виникають негативні емоції. Якщо людина переживає якісь емоції протягом тривалого часу, у неї виникає емоційне напруження – стрес. Усі події, що викликають у людини стрес, називають джерелом стресу. У стресовому стані організм активізує роботу імунної системи. У кров, у великій кількості виділяється адреналін – речовина, що викликає приплив енергії, підйом сил. Такий стан віднімає стільки сил, що не може тривати довго. Для відновлення нормальної роботи організму потрібен рівноцінний відпочинок. Будь – який конфлікт є критичною ситуацією для людського організму. Незалежно від того, як розв’яжеться конфлікт, його наслідки для всіх сторін будуть негативними. Тому найкраще уникати конфліктів у спілкуванні. Якщо ж конфлікт уже виник, ми можемо істотно зменшити наслідки стресу. Для цього досить поставитися до ситуації розумно: подумати, що послужило причиною конфлікту і як потрібно чинити надалі, щоб уникнути подібної ситуації.

Кожна людина – це особистість, не схожа на інших, то і її цінності, звички й смаки відрізняються від цінностей, звичок і смаків інших людей. Іноді ці розходження настільки значні, що й виникає конфлікт.

Конфліктологія (від лат. konflikt -- зіткнення, грецьк. logos -вчення, наука) — це наука про зіткнення, проблемне функціонування особи, людського суспільства, природи, про взаємодію людини і природи. Найвідоміша праця з конфліктології — книга Роджера Фішера та Вільяма Юрі "Шлях до згоди, або Переговори без поразки", що вперше з'явилася в США 1983 року, витримала 20 перевидань у 30 країнах світу.

Конфліктологія як наука актуальна користується нині досить широкою популярністю. Наприклад, у політиці, дипломатії, юриспруденції, комерційній діяльності, системі виховання й спілкування, у військовій практиці та інших сферах буття відбуваються найрізноманітніші конфлікти: внутрішньогрупові, міжгрупові, міжособистісні, внутрішньоособистісні тощо. Тому що, в усіх сферах життєдіяльності люди постають перед проблемами, які призводять до конфліктних ситуацій.

Тестові завдання для самоконтролю.

1. Як називається ситуація, в якій кожна зі сторін намагається зайняти позицію несумісну з інтересами іншої сторони?
 - а) конфлікт,
 - б) упередження,
 - в) дискримінація,
 - г) ксенофобія.
2. Як називається конфлікт, що виник через непорозуміння чи випадковий збіг обставин?
 - а) істинний,
 - б) випадковий,
 - в) конструктивний,
 - г) зміщений.
3. Як називається конфлікт, що виник на ґрунті реально існуючих між суб'єктами протиріч?
 - а) істинний,
 - б) випадковий,
 - в) конструктивний,
 - г) зміщений.
4. Як називаються явища, події, факти, ситуації, які передують конфлікту і, при визначених умовах діяльності суб'єктів соціальної взаємодії, спричинюють його?
 - а) причини,
 - б) упередження,
 - в) наслідки,
 - г) конфліктологія.
5. Основні фази конфлікту:
 - а) макро, мікро, меза,
 - б) початкова, базова та післябазова,
 - в) початкова, підйом, пік, спад,
 - г) пряма, непряма.
6. Як називається система розв'язання конфлікту?
 - а) метод Томаса-Кілменна,
 - б) метод Гоббса,
 - в) метод Ж.-Ж. Руссо,
 - г) метод М. Вебера.
7. Як називається наука про зіткнення, проблемне функціонування особи, людського суспільства, природи, про взаємодію людини і природи?
 - а) конфліктологія,
 - б) упередження,
 - в) гендер,
 - г) ксенофобія.
8. Коли з'явилася книга Роджера Фішера та Вільяма Юрі "Шлях до згоди, або Переговори без поразки"?
 - а) у 1948 році,

- б) у 1969 році,
- в) у 1983 році,
- г) у 2001 році.

9. В якій країні було видано книгу Роджера Фішера та Вільяма Юрі "Шлях до згоди, або Переговори без поразки"?

- а) Англія,
- б) США,
- в) Франція,
- г) Росія.

10. Хто вважав конфлікт універсальним явищем, стверджуючи, що безконфліктне суспільство не має механізму саморозвитку?

- а) М. Вебер,
- б) Г. Зіммель,
- в) Томас,
- г) Кілменн.

5. Соціум (суспільство людей)

5.1. Поняття соціуму – суспільство людей. Суспільні відносини. Основи соціальної стратифікації сучасного суспільства. Соціальна структура населення. Стратифікація сучасного українського суспільства.

Суспільство, як і будь-яка система, має структуру, яка складається з сукупності елементів, що певним чином взаємопов'язані між собою і утворюють певну цілісність. **Суспільство (соціум)** — це природно-соціальна самодостатня спільність людей. Кожен історичний етап у розвитку суспільства характеризується своєю соціальною структурою, що є каркасом суспільної системи. Можна, посилаючись на багатомірність поняття суспільства, говорити про "прогресивне суспільство", "відкрите чи закрите суспільство", "демократичне суспільство", "консервативне суспільство", "інертне суспільство", "активне суспільство", "європейське суспільство", "американське суспільство", "азіатське суспільство", "африканське суспільство" тощо. Поряд із природним у суспільному процесі існує нерозривно пов'язане з ним соціальне. Соціальне — це реальність відносин, які створені особистостями в суспільстві, те штучне, чим людина намагається виділитись у середовищі собі подібних.

Основу соціальної структури суспільства складають такі елементи:

а) компоненти соціуму — особистість, колектив, сім'я, соціальна група (існує в різноманітних формах: класи, страти, верстви, професійні та вікові угруповання тощо), соціально визначений тип суспільства тощо;

б) соціальні відносини, що існують як зв'язки та взаємодії між елементами соціуму.

Характерними особливостями соціальних відносин є:

- соціальні відносини органічно вплетені в цілісну систему суспільних відносин та пронизують усі види їх, хоча не вичерпують їх і не втрачають при цьому своєї специфіки:

- соціальні відносини виражають рівність чи нерівність суспільного становища соціальних спільнот і груп;

- соціальні відносини нерозривно пов'язані з соціальними потребами та інтересами і перебувають в органічній єдності з соціальною діяльністю особистостей та груп;

- основою соціальних відносин

є зв'язки та відносини між особистостями як представниками певних соціальних сил;

- соціальні відносини складаються з приводу самого соціального взаємозв'язку, за допомогою якого виявляється суспільне становище людей та їхніх спільнот у соціальній структурі суспільства.

Соціальна структура суспільства— це історично визначена сукупність відносно стійких, стабільних соціальних спільнот, груп і певний порядок їх взаємозв'язку та взаємодії.

Структуровані нерівності між різними групами людей (стратами) соціологи називають **стратифікацією**. Її основа і сутність – у нерівномірному розподілі прав і привілеїв, відповідальності й обов'язку, наявності і відсутності соціальних цінностей, влади і впливи серед членів того чи іншого співтовариства. Соціальна стратифікація означає не просто різне становище у суспільстві окремих індивідів, родин чи цілих країн, а саме нерівне їх становище.

Виділяють два основні шляхи здобуття ними певного рангу в суспільстві: аскрипція і досягнення.

Аскрипція — просування соціальними «сходінками» завдяки зовнішнім, незалежним від індивіда, групи, властивостям (соціальному становищу, фізичним даним та ін.).

Досягнення — здобуття індивідом, групою певного статусу завдяки безпосередньо власним успіхам.

Німецький соціолог, історик та економіст М.Вебер запропонував тривимірну концепцію стратифікації:

- 1) на класи (за економічним критерієм);
- 2) на статуси (за престижем);
- 3) на партії (за владою).

Розглядаючи соціально-класову модель українського суспільства на перший план виходить процес загальної поляризації соціуму, тобто постійне збільшення прірви між невеликою заможною, елітарною частиною населення і основною масою громадян, матеріальний рівень забезпеченості якого, а також ступінь владних повноважень і володіння владою в країні, просто неможливо порівняти із попереднім соціальним прошарком. Виникли нові класові утворення (підприємці, комерсанти, фермери, тощо). Змінився статус і раніше існуючих груп. Особливо різко погіршився стан працівників висококваліфікованої розумової і фізичної праці, середні верстви внаслідок зубожіння перемістилися у нижчий клас. Соціальна структура сучасного українського суспільства характеризується крайньою соціальною неврівноваженістю як на рівні процесів, що відбуваються всередині соціальних груп і між ними, так і на рівні самосвідомості особистості, усвідомлення нею свого місця в системі соціальної ієрархії. Українське суспільство знаходиться у стані перетворень та загальної кризи. Спостерігається різка поляризованість основних прошарків населення, причому більша частина громадян знаходиться у тяжкому матеріальному положенні. Негативні економічні процеси лише загострюють цей стан речей. Людина, що має вищу освіту не має гарантій на забезпечення відповідною роботою і доходом, спостерігається криза самоідентифікації українців щодо їхнього положення у суспільстві. Основу нашого соціуму становить робітничий або нижчий клас. Проте українське суспільство, що перебуває у стані структурних перетворень, важко розглядати з об'єктивних позицій багатofакторності.

Тестові завдання для самоконтролю.

1. Як називається природно-соціальна самодостатня спільність людей?
 - а) соціум,
 - б) аскрипція,
 - в) стратифікація,
 - г) досягнення.
2. Які елементи складають основу соціальної структури суспільства?
 - а) досягнення,
 - б) стратифікація,
 - в) аскрипція,
 - г) соціальні відносини.
3. Особистість, колектив, сім'я, соціальна група, що існує в різноманітних формах: класи, страти, верстви, професійні та вікові угруповання відносять до:
 - а) соціальних відносин,
 - б) стратифікації,

- в) аскрипції,
- г) компонентів соціуму.

4. Як називається історично визначена сукупність відносно стійких, стабільних соціальних спільнот, груп і певний порядок їх взаємозв'язку та взаємодії?

- а) соціальні відносини,
- б) стратифікація,
- в) соціальна структура суспільства,
- г) компоненти соціуму.

5. Як соціологи називають структуровані нерівності між різними групами людей (стратами)?

- а) соціальні відносини,
- б) стратифікація,
- в) соціальна структура суспільства,
- г) компоненти соціуму.

6. Як називається просування соціальними «сходінками» завдяки зовнішнім, незалежним від індивіда, групи, властивостям?

- а) соціум,
- б) аскрипція,
- в) стратифікація,
- г) досягнення.

7. Як називається здобуття індивідом, групою певного статусу завдяки безпосередньо власним успіхам?

- а) соціум,
- б) аскрипція,
- в) стратифікація,
- г) досягнення.

8. Хто запропонував тривимірну концепцію стратифікації?

- а) М. Вебер,
- б) Г. Зіммель,
- в) Томас,
- г) Кілменн.

9. На які групи поділяє суспільство М.Вебер за економічним критерієм?

- а) на класи,
- б) на статуси,
- в) на партії,
- г) на загони.

10. На які групи поділяє суспільство М.Вебер за престижем?

- а) на класи,
- б) на статуси,
- в) на партії,
- г) на загони.

6. Соціальна мобільність.

6.1. Поняття соціальної мобільності. Спілкування та співпраця як перспектива розвитку соціуму. Поняття комунікації та комунікативності. Участь у житті суспільства.

Соціальна мобільність — перехід індивіда, або соціального об'єкта, або цінності, створеної або модифікованої завдяки людській діяльності, від однієї соціальної позиції до іншої.

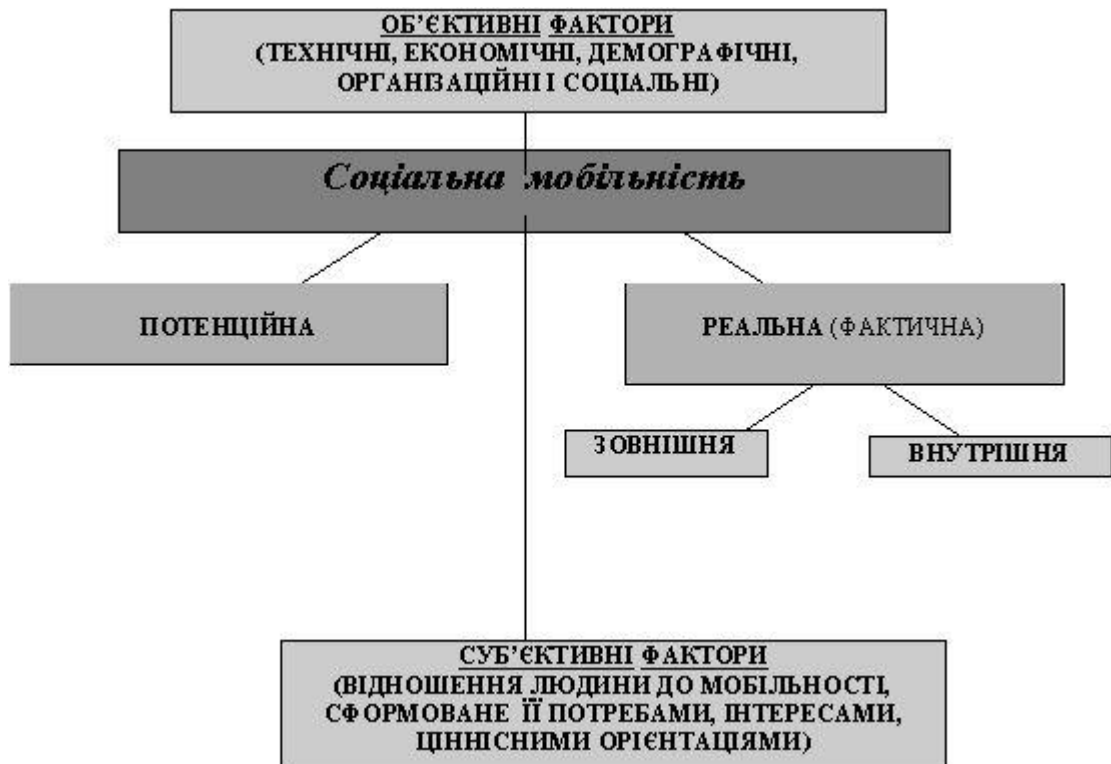
Вертикальна соціальна мобільність — сукупність взаємодій, що сприяють переходу індивіда або соціального об'єкта з одного соціального прошарку в інший.

Горизонтальна соціальна мобільність означає, що при змінах у житті людини її соціальний статус не змінюється, вона ніби переміщається в тій самій площині, що й раніше (горизонтально), наприклад, при зміні місця роботи залишається на тій же посаді.

Основні елементи механізму соціальної мобільності та їх взаємозв'язки зображено на схемі:

Механізм соціальної мобільності:

В сучасній науці існують такі категорії працівників за їх ставленням до мобільності:

- 1) фактично мобільні - ті, що змінили місце праці, посаду, місце проживання безпосередньо в період дослідження;
- 2) потенційно мобільні - ті, що не змінили робочого місця, але мають відповідні наміри і плани;
- 3) фактично стабільні - ті, що довго працюють на одному місці і не налаштовані на мобільність;
- 4) потенційно стабільні - ті, що порівняно недавно прийшли на місце праці і поки що не планують його змінювати.

За готовністю „вписатися” в ринкові відносини та здійснити реальні кроки щодо мобільності В. Подшивалкіна виокремлює чотири групи:

- 1) активний тип - ті, хто психологічно готовий до ринку, почав змінювати свій життєвий уклад, вже „вписався” в ринкові відносини;
- 2) потенційний тип - психологічно до ринку готові, але поки що не почали будувати життя за ринковими законами;
- 3) вимушений тип - ті, хто внутрішньо до ринку не готовий, але змушений змінювати життєвий уклад, щоб якось вижити в нових умовах;
- 4) „консерватори” - ті, хто не готовий до ринку психологічно і нічого не робить, щоби змінити щось у своєму житті.

Комунікація— це обмін між людьми або іншими соціальними суб’єктами цілісними знаковими повідомленнями, у яких відображені інформація, знання, ідеї, емоції тощо, обумовлений цілим рядом соціально значимих оцінок, конкретних ситуацій, комунікативних сфер і норм спілкування, прийнятих у даному суспільстві. Спілкування відбувається на трьох рівнях: комунікативному, інтерактивному і перцептивному. *Комунікативний* рівень представляє собою спілкування за допомогою мови і культурних традицій, характерних для тієї чи іншої спільності людей. Результатом цього рівня взаємодії є взаєморозуміння між людьми. *Інтерактивний* рівень - це спілкування, що враховує особистісні характеристики людей. Воно призводить до певних взаємовідношень між людьми. *Перцептивний* рівень дає можливість взаємного пізнання і зближення людей на цій раціональній основі. Він являє собою процес сприйняття партнерами один одного, визначення контексту зустрічі. Перцептивні навички виявляється в умінні керувати своїм сприйняттям, «читати» настрій партнерів по вербальним і невербальним характеристикам, розуміти психологічні ефекти сприйняття і враховувати їх для зниження його спотворення.

Комунікативність — це спрямованість висловлювання на слухача, яка виражається за допомогою інтонації (підвищення й пониження тону, інтонаційне виділення окремих слів тощо), вставних слів на зразок чуєте, знаєте, майте на увазі, уявіть собі, підсилювальних часток, звертань тощо. Той, хто говорить, хоче, щоб його слухали й реагували на його мову.

Тестові завдання для самоконтролю.

1. Як називається перехід індивіда, або соціального об'єкта, або цінності, створеної або модифікованої завдяки людській діяльності, від однієї соціальної позиції до іншої?

- а) соціум,
- б) аскрипція,
- в) стратифікація,
- г) соціальна мобільність.

2. Яка соціальна мобільність є сукупністю взаємодій, що сприяють переходу індивіда або соціального об'єкта з одного соціального прошарку в інший?

- а) вертикальна,
- б) горизонтальна,
- в) аскрипція,
- г) соціальна.

3. Яка соціальна мобільність означає, що при змінах у житті людини її соціальний статус не змінюється, вона ніби переміщається в тій самій площині, що й раніше?

- а) вертикальна,
- б) горизонтальна,
- в) аскрипція,
- г) соціальна.

4. Як називається категорія працівників, що змінили місце праці, посаду, місце проживання безпосередньо в період дослідження?

- а) потенційно мобільні,
- б) фактично мобільні,
- в) фактично стабільні,
- г) потенційно стабільні.

5. Як називається категорія працівників, що не змінили робочого місця, але мають відповідні наміри і плани?

- а) потенційно мобільні,
- б) фактично мобільні,
- в) фактично стабільні,
- г) потенційно стабільні.

6. Як називаються за В. Подшивалкіним ті, хто нічого не робить, щоби змінити щось у своєму житті?

- а) активні,
- б) потенційні,

- в) вимушені,
- г) консерватори.

7. Як називається обмін між людьми або іншими соціальними суб'єктами цілісними знаковими повідомленнями, у яких відображені інформація, знання, ідеї, емоції тощо, обумовлений цілим рядом соціально значимих оцінок, конкретних ситуацій, комунікативних сфер і норм спілкування, прийнятих у даному суспільстві?

- а) мобільність,
- б) комунікативність,
- в) стратифікація,
- г) комунікація.

8. До якого рівня відноситься спілкування за допомогою мови і культурних традицій, характерних для тієї чи іншої спільності людей?

- а) комунікативного,
- б) інтерактивного,
- в) перцептивного,
- г) активного.

9. До якого рівня відноситься спілкування, що враховує особистісні характеристики людей?

- а) комунікативного,
- б) інтерактивного,
- в) перцептивного,
- г) активного.

10. Як називається спрямованість висловлювання на слухача, яка виражається за допомогою інтонації, вставних слів, підсилювальних часток, звертань?

- а) мобільність,
- б) комунікативність,
- в) стратифікація,
- г) комунікація.

7. Права, свободи та відповідальність.

7.1. Права людини в історії людства. Еволюція уявлень про права людини в історії людства. Поняття прав і свобод людини. Покоління прав людини. Сутність стосунків між людиною та державою. Права та відповідальність людини і громадянина. Відповідальність держави перед людиною. Дотримання прав і відповідальність.

Історія ідеї прав людини бере свої витоки в давнині. Вже в Біблії містяться положення про цінність і недоторканність людського життя, рівності людей. В античних державах і країнах Давнього Сходу обґрунтовувалася рівність людей однаковими природними умовами їхнього походження з Космосу, «неба». І хоча за часів рабовласництва і феодалізму панувала ідея про права «вільних» людей (Аристотель, Платон та ін.), її розвиток сприяв накопиченню інтелектуального матеріалу для подальшого (буржу-

азного) стрибка у цьому напрямку — визнання рівності усіх людей перед законом. Активність у розвитку ідеї про права людини припадає на епоху Відродження і Просвіти. У XVII—XVIII ст.ст. ця ідея відбивається у *теорії природного (природженого) права*, яка дозволила оцінювати з позицій справедливості діюче в державі позитивне право, проводити його перетворення в напрямку гуманізму і свободи. Г. Гроцій, Дж. Локк, Б. Спіноза, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, Т. Джефферсон, І. Кант, Дж.-Ст. Мілль, І. Бен-там утверджують права особи (на життя, свободу, власність та ін.) як священні імперативи і закладають основи сучасного розуміння прав людини. Кожний народ вніс свою лепту в розвиток ідеї про права людини, вирішуючи цю проблему в залежності від історичних обставин свого буття. Ідея прав людини, заснована на теорії природного (природженого) права, знаходить втілення в нормативних актах держав Європи і світу. Американська Декларація незалежності 1776 р. висловила фундаментальний принцип, на якому заснована демократична форма правління: «Ми вважаємо самоочевидною істиною, що всі люди створені рівними, що вони наділені Творцем певними невід'ємними правами, серед яких право на життя, свободу та прагнення до щастя». Французька Декларація прав людини і громадянина 26 серпня 1798 р. виклала «природні, невідчужувані і священні права людини»: особиста свобода, власність, безпека і опір гнобленню; необмеженість сфери вияву свободи людини й обмеженість сфери дії державної влади; притягнення до кримінальної відповідальності лише на підставі закону (немає злочину, не вказаного в законі; немає покарання, не вказаного в законі), презумпція невинності, свобода поглядів, думки, слова та преси, яка захищається «погрозою відповідальності за зловживання цією свободою», та ін. Названі документи США і Франції стали свого роду моделлю (еталоном, зразком) для законодавчого закріплення особистих (громадянських) і політичних прав людини. Цю ідею пестували, відстоювали, збагачували, поглиблювали, боролися за її реальне втілення в життя видатні мислителі України: П. Орлик, Т. Шевченко, М. Драгоманов, І. Франко, Леся Українка, М. Грушевський, О. Кістяківський та ін. Вже в проекті Конституції П. Орлика (1710 р.) декларується ідея «виправлення та підйому своїх природжених прав і вільностей», відновлення «усілякого природного права і рівності». Т. Шевченко в поемах оспівував свободу трудящої людини. М. Драгоманов у конституційному проекті передбачав особисту свободу людини, забезпечення недоторканності особи, повагу її гідності. Правознавець О. Кістяківський наголошував на необхідності обмеження державної влади «невід'ємними, непорушними, недоторканими, невідчужуваними правами людини», найважливішим із яких називав право на гідне існування.

Процесу розвитку ідеї прав людини властиві як кількісні, так і якісні зміни. *Кількісні зміни* знання про права людини (їх множення, уточнення і конкретизація, збільшення обсягу та ін.) відбуваються в цілому з позицій і в межах того чи іншого поняття права. *Якісні зміни* ідеї прав людини пов'язані з переходом від попереднього до нового поняття права. Нове поняття права означає концептуальний підхід до вивчення, розуміння, тлумачення як держави і права, так і вже накопичених теоретич-

них знань про них. Безумовно, кожне нове розуміння прав людини є якісним стрибком у юридичному пізнанні. Історія розвитку ідеї про права людини — це насамперед історія нових понять права і тих нових юридичних теорій, які формуються на основі цих понять (юридико-позитивістська, соціологічна, марксистсько-ленінська, сучасна теорія природного права та ін.).

У середині ХХ ст. ідея прав людини висвітилася новими фарбами завдяки підняттю її на конституційний рівень. Правда, не всі конституції в країнах світу ґрунтувалися на теорії природного права. Багато з них створювалися на основі юридико-позитивістського підходу до розуміння права, що призводило до ототожнення права і закону, або на основі марксистсько-ленінської теорії (СРСР), відповідно до якої права людини «даруються» державою. Природно-правовий підхід до розуміння прав людини як природних і невідчужуваних, даних від народження, набув закріплення у конституціях США, Франції, Італії, Іспанії. В другій половині ХХ століття під впливом міжнародних документів про права людини відбулося зм'якшення історичного протистояння *природно-правового і позитивістського* (що ототожнює право і закон) підходів до права, навіть їхнє зближення, що відбилося у конституційній і судовій практиці держав. Позитивістський підхід до природи прав людини, взаємовідносин держави та особистості, що міститься в конституціях Австрії, ФРН, перебором розрив з моральними, особистими, соціальними

Розуміємо Права Людини

цінностями і попрямував шляхом позитивного закріплення природних прав і принципів, їх охорони і захисту. І це зрозуміло. Належність людині прав від народження передбачає захист і забезпечення їх державою, що потребує законодавчого формулювання. Відтак, обмеження влади держави правами людини не применшує її роль. Права людини, не закріплені в позитивному праві (законодавчих актах), ускладнюють здійснення державою функцій їх охорони і захисту.

У результаті наукової систематизації прав людини в історичному огляді з'явилася *теорія трьох поколінь прав людини*. *Перше покоління прав людини* — невідчужувані особисті (громадянські) і політичні. Це — право громадянина на свободу думки, совісті та релігії, на участь у здійсненні державних справ, на рівність перед законом, право на життя, свободу і безпеку особи, право на свободу від довільного арешту, затримання або вигнання, право на гласний розгляд справи незалежним і неупередженим судом та ін. Особисті і політичні права набули юридичної форми спочатку в актах конституційного національного права, а незабаром і в актах міжнародного права. *Перше покоління прав людини* є основою індивідуальної свободи і кваліфікується як система *негативних прав*, що зобов'язують державу утримуватися від втручання в сфери, врегульовані цими правами. Перші акти англійського конституціоналізму, що закріплюють права людини, — Петиція

про права (1628), Habeas Corpus Act (Закон про недоторканність особи) (1679) і Білль про права (1689). До першого покоління прав людини належать також американські декларації, а саме: Декларація прав Вірджинії (1776), Декларація незалежності США (1776), Конституція США (1787), Білль про права (1791), а також французька Декларація прав людини і громадянина (1789) та ін.

Деякі вчені відносять до першого покоління прав людини Велику хартію вільностей (1215), де, зокрема, говориться: «Жодна вільна людина не буде заарештована, або ув'язнена, або позбавлена володіння, або у будь-який (інший) спосіб знедолена... як за законним вироком рівних їй та за законом країни». З таких самих підстав до першого покоління прав людини можна віднести й Литовські Статути (1529, 1566, 1588 рр.) — юридичний пам'ятник литовського, білоруського та українського народів. У них було проголошено ідеї рівності вільних людей перед законом, особистої недоторканності, юридичного захисту прав вільної (шляхетної) особи, особистої відповідальності перед законом та ін. Проте середньовічне законодавство (Велика хартія вільностей, Литовські Статути та ін.) будувалося відповідно до феодално-ієрархічної, станової структури суспільства, коли була відсутня юридична рівність громадян. Відлік першого покоління прав людини можна вести з періоду встановлення юридичної рівності, коли зруйнувалися станові рамки середньовічного суспільства. На цей період припадають розвиток буржуазних відношень і утвердження буржуазного суспільства з його законодавчими актами. Лише тоді

рівноправність з ідеальної категорії почала втілюватися у реальну дійсність, набувши конституційного або іншого законодавчого оформлення. Принцип юридичної рівності, який став основою універсальності прав людини, додав їм справді демократичного характеру. Після Другої світової війни необхідність забезпечення основних прав людини була визнана в більшості розвинутих країн.

Друге покоління прав людини — поглиблення особистих (громадянських)

і розвиток соціально-економічних і культурних прав (право на працю, відпочинок, соціальне забезпечення, медичну допомогу та ін.) — сформувався в процесі боротьби народів за поліпшення свого економічного становища та підвищення культурного статусу. Ці вимоги виникли після Першої світової війни, а вплинули на демократизацію і соціалізацію конституційного права країн світу та міжнародне право після Другої світової війни, коли завдяки бурхливому розвитку виробництва склалися реальні передумови для задоволення соціальних потреб громадян. Друге покоління прав людини називають ще системою позитивних прав. Вони не можуть реалізуватися без організаційної, координуючої та інших форм діяльності держави, спрямованих на їх забезпечення. Каталог природних і громадянських прав і свобод людини поповнився соціально-економічними і соціально-культурними правами і свободами в ряді конституцій ХХ ст. (Мексиканські Сполучені штати, 5 лютого 1917 р.; Італійська Республіка, 2 грудня 1947 р.), у внесених доповненнях і поправ-

ках у старих конституціях. Соціальні, економічні та культурні права знайшли нормативне вираження у Загальній декларації прав людини 1948р. і особливо у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.

Третє покоління прав людини можна назвати солідарними (колективними), тобто правами всього людства — правами людини і правами народів. Це право на мир, безпеку, незалежність, на здорове навколишнє середовище, на соціальний і економічний розвиток як людини, так і людства у цілому. Йдеться про ті права особи, які не пов'язані з її особистим статусом, а диктуються належністю до якоїсь спільності (асоціації), тобто є солідарними (колективними), у яких правам особи відведене головне місце (право на солідарність, право на міжнародне спілкування та ін.). Становлення третього покоління прав людини (права людини — частина прав людства) пов'язано з національно-визвольним рухом країн, що розвиваються, а також із загостренням глобальних світових проблем після Другої світової війни. Останні призвели до інтернаціоналізації юридичних формувань прав людини, створення міжнародних (або континентальних) пактів про права людини, законодавчого співробітництва країн у питаннях про права людини, надбання наднаціонального характеру законодавствами (особливо конституційними) тих держав, що підписали міжнародні пакти про права людини. Міжнародне визнання прав людини стало орієнтиром для розвитку всього людства в напрямку створення співтовариства правових держав. Між двома першими і третім поколінням права людини є взаємозалежність, здійснювана через принцип: реалізація колективних права не повинна обмежувати права і свободи людини.

Тестові завдання для самоконтролю.

1. Яких поглядів на права людини дотримувались Аристотель, Платон?
 - а) рівність «вільних» людей,
 - б) рівність всіх людей,
 - в) права жінок,
 - г) права рабів.
- 2 Які погляди є основою теорії природного (природженого) права?
 - а) рівність «вільних» людей,
 - б) рівність всіх людей,
 - в) права жінок,
 - г) права рабів.
3. Коли була прийнята Американська Декларація незалежності, яка висловила фундаментальний принцип, на якому заснована демократична форма правління?
 - а) 1976 р.,
 - б) 1576 р.,
 - в) 1798 р.,
 - г) 1776 р..

4. Коли Французька Декларація прав людини і громадянина виклала «природні, невідчужувані і священні права людини»?

- а) 1976 р.,
- б) 1576 р.,
- в) 1798 р.,
- г) 1776 р..

5. До якого покоління відносяться право громадянина на свободу думки, совісті та релігії, на участь у здійсненні державних справ, на рівність перед законом, право на життя, свободу і безпеку особи, право на свободу від довільного арешту, затримання або вигнання, право на гласний розгляд справи незалежним і неупередженим судом?

- а) першого,
- б) другого,
- в) третього,
- г) четвертого.

6. До якого покоління відносяться право на працю, відпочинок, соціальне забезпечення, медичну допомогу?

- а) першого,
- б) другого,
- в) третього,
- г) четвертого.

7. До якого покоління відносяться право на мир, безпеку, незалежність, на здорове навколишнє середовище, на соціальний і економічний розвиток як людини, так і людства у цілому?

- а) першого,
- б) другого,
- в) третього,
- г) четвертого.

8. Хто наголошував на необхідності обмеження державної влади «невід'ємними, непорушними, недоторканими, невідчужуваними правами людини», найважливішим із яких називав право на гідне існування?

- а) Т.Шевченко,
- б) М Грушевського,
- в) П Орлик,
- г) О. Кістяківський.

9. Скільки поколінь прав людини виділено в результаті наукової систематизації?

- а) 2,
- б) 3,
- в) 4,
- г) 5.

10. В якому українському історичному документі 1710 р. декларується ідея «виправлення та підйому своїх природжених прав і вільностей»?

- а) вірші Т.Шевченка,
- б) твори М Грушевського,
- в) Конституція П Орлика,
- г) Декларація незалежності.

8. Громадянське суспільство.

8.1. Поняття громадянського суспільства. Суть, атрибути та функції громадянського суспільства. Громадянське суспільство в Україні.

Громадянське суспільство — система інститутів поза межами державних та комерційних, яка забезпечує самоорганізацію та розвиток населення; це сукупність громадянських і соціальних інституцій і організаційних заходів, які формують базис реально функціонуючого суспільства у протизвагу і доповнення виконавчих структур держави (незалежно від політичної системи).

Приклади інституцій громадянського суспільства:

- недержавна організація (англ. *NGO*),
- приватна добровільна організація (англ. *PVO*),
- народна організація,
- громада,
- посередницька організація волонтерів та позабюджетні,
- громадська фундація,
- клуби місцевих громад,
- профспілка,
- об'єднання громадян за культурною, статевою і релігійною ознаками,
- харитативна організація,
- соціальні або спортивні клуби,
- кооператив,
- природоохоронна організація,
- професійна асоціація,
- академія,
- приватний бізнес,
- правничі інституції,
- організації споживачів,
- засоби масової інформації,
- добровільна дружина,
- релігійні організації,
- клуби за інтересами.

До атрибутів громадянського суспільства науковці відносять наступне:

- наявність публічного простору, засобів і центрів комунікації, наслідком чого є формування сфери громадського (цивільного) життя і громадської думки;
- організоване громадське (публічне) життя вільних і рівних індивідів, чий права захищені конституцією та законами;
- незалежні від держави, добровільні асоціації, автономність яких усвідомлена на індивідуальному і колективному рівні;
- зорієнтована на громадські інтереси та публічну політичну діяльність, наслідком якої є кооперація та солідарність між людьми, спілкування на засадах взаємної довіри і співробітництва.

Також треба зазначити, що громадянське суспільство характеризується виконанням наступних функцій:

- самоорганізація громадського механізму для виконання суспільних справ;
- протидія владним структурам, головного заборона проти можливих спроб узурпації влади;
- засіб соціалізації, що зменшує відчуженість індивідів та орієнтує їх на «суспільно корисні справи»;
- сприятливе суспільне середовище для поширення громадянської політичної культури і через неї — для зміцнення демократичного ладу, надання процесові демократизації незворотного характеру.

Отже, громадянське суспільство — історичний тип у розвитку людського суспільства, це насамперед сукупність громадян одного суспільства, одного регіону, однієї країни чи регіонального об'єднання. Рівновага між громадянським суспільством і державою є найважливішим фактором стабільного демократичного розвитку, а її порушення веде до гіпертрофії владних структур, відчуженості і політичного безсилля народу.

Зародження та розвиток громадянського суспільства відбувається протягом тривалого періоду еволюції сучасної цивілізації. Цей процес має багато закономірностей, спільних для багатьох країн. Але кожна держава, розвиваючи громадянське суспільство, вносила щось особливе, характерне саме для неї. Досить специфічний досвід його побудови мала Україна. Власне, кожна держава має бути зацікавлена в створенні, всебічному розширенні і поглибленні громадянського суспільства, якщо воно прагне до задоволення потреб громадян, до своєї адаптації в за-

гальнолюдський цивілізований процес. В сучасних умовах одним із вимог громадянського суспільства виступає фактор соціальної відповідальності в усіх сферах суспільного життя (економічній, політичній, соціальній, екологічній, національній), на всіх рівнях суспільних організацій (соціальної групи, суспільної організації, держави, світового співтовариства), пов'язаних з висуненням на перший план загальнолюдських цінностей. Адже соціальна орієнтація може

утверджуватися в якості принципу суспільних відносин лише тоді, коли задоволені всі необхідні потреби і створюються умови для реалізації системи історично обумовлених інтересів членів суспільства. Важливе місце в цьому процесі належить державі. Вона повинна стати арбітром у вирішенні конфліктних питань. Та на жаль, переформована державна машина не завжди готова взяти на себе таке завдання. Має спрацювати механізм взаємодії громадянського суспільства і держави, який знаходить свій прояв у взаємодії через партії, вибори, представницькі органи влади. В країнах Заходу існує ціла система представництва інтересів. Основні її учасники з боку громадянського суспільства — це групи і об'єднання за інтересами, з боку держави — органи виконавчої влади. Окрім згаданих сформувались специфічні представництва—консультативні комітети і комісії, що існують при міністерствах, відомствах, уряді, в роботі яких беруть участь групи і об'єднання за інтересами. Такі

інститути займаються виробленням рекомендацій і відповідних державних рішень, деякі з них виконують упралінські функції, інші діють на "недержавній" основі. Попередній розвиток нашої країни засвідчує, що крізь складалася практика ототожнювання реального стану справ з програмними настановами. Мала місце невідповідність між реальним і формальним узагальненням виробництва. Таким чином поглиблювалася суперечність між існуючими суспільними відносинами і декларованими в документах гаслами. Ця суперечність стала важливим фактором деформації правової системи, системи інтересів і цінностей. Та все ж не варто говорити так категорично, адже певні умови для побудови суспільства соціальної злагоди у нас створюються. Це насамперед реформування відносин власності, створення системи політичної демократії. Таким чином, історичний розвиток України має багато ознак модернізації, здійснюється поряд із розвинутими країнами. На сьогоднішній день відбувається процес приведення всіх суспільних інститутів та процесів у відповідність до норм розвинутої цивілізації, що знаходить свій прояв у формуванні засад правової держави та громадянського суспільства.

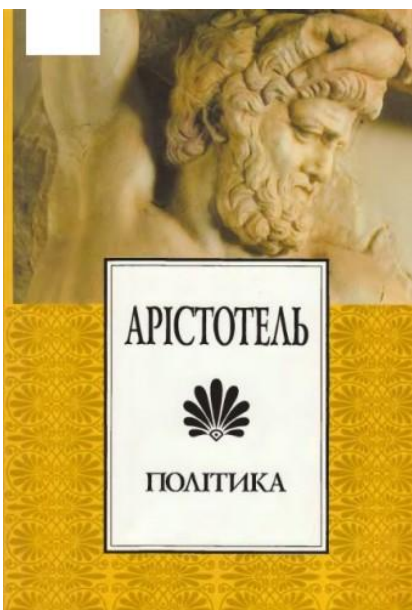
Тестові завдання для самоконтролю.

1. Як називається система інститутів поза межами державних та комерційних, яка забезпечує самоорганізацію та розвиток населення?
 - а) громадянське суспільство,
 - б) комунікативність,
 - в) стратифікація,
 - г) комунікація.
2. Прикладом інституцій громадянського суспільства є:
 - а) бюджетна організація,
 - б) прокуратура,
 - в) міська рада,
 - г) профспілка.
3. Прикладом інституцій громадянського суспільства є:
 - а) навчальний заклад,
 - б) клуби за інтересами,
 - в) міліція,
 - г) районна рада.
4. Прикладом інституцій громадянського суспільства є:
 - а) коледж,
 - б) школа,
 - в) обласна рада,
 - г) релігійні організації.
5. Що відносять до атрибутів громадянського суспільства?
 - а) наявність публічного простору, засобів і центрів комунікації,
 - б) незахищеність прав конституцією та законами,
 - в) залежність від держави,
 - г) незорієнтованість на громадські інтереси та публічну політичну діяльність.

6. Що відносять до атрибутів громадянського суспільства?
- а) відсутність публічного простору, засобів і центрів комунікації,
 - б) захищеність прав конституцією та законами,
 - в) залежність від держави,
 - г) незорієнтованість на громадські інтереси та публічну політичну діяльність.
7. Що відносять до атрибутів громадянського суспільства?
- а) відсутність публічного простору, засобів і центрів комунікації,
 - б) незахищеність прав конституцією та законами,
 - в) незалежність від держави,
 - г) незорієнтованість на громадські інтереси та публічну політичну діяльність.
8. Які функції виконує громадянське суспільство?
- а) самоорганізація громадського механізму для виконання суспільних справ,
 - б) підтримка владних структур,
 - в) збільшення відчуженості індивідів,
 - г) ослаблення демократичного ладу.
9. Які функції виконує громадянське суспільство?
- а) дезорганізація громадського механізму для виконання суспільних справ,
 - б) протидія владним структурам проти можливих спроб узурпації влади,
 - в) збільшення відчуженості індивідів,
 - г) ослаблення демократичного ладу.
10. Які функції виконує громадянське суспільство?
- а) дезорганізація громадського механізму для виконання суспільних справ,
 - б) допомога владним структурам,
 - в) збільшення відчуженості індивідів,
 - г) зміцнення демократичного ладу.

9. Політичні інститути і процеси.

9.1. Політика як суспільне явище. Політична система: сутність, структура, функції. Типи політичних системи. Політична система України. Політичні партії. Опозиція. Лобізм. Політична еліта та політичне лідерство.

Своїм походженням слово «політика» зобов'язано видатному старогрецькому мислителю Арістотелю (IV вік до н.е.). В своїй роботі «Політика» він розглядав різні варіанти державного устрою, форми організації державної влади і основи державного управління. В античні часи в грецьких містах-державах (полісах) поняття «політика» інтерпретувалася як «державні і суспільні справи». Проте, політика як суспільне явище виникає задовго до того, як Арістотель дав цьому феномену своє визначення. Так на територіях Єгипту, Китаю, Месопотамії та ін. вже в 4-5 тисячоліттях до нашої ери існували крупні політичні співтовариства. Політика виникає у момент переходу від родоплеменних форм організації суспільства до державних. Необхідність регу-

лювання суспільного життя усвідомлювалася людьми з давніх пір. Проте в первісних суспільствах організуючою силою виступали кровноспоріднені зв'язки, релігійні норми, звичаї, традиції і вдачі. Пізніше ж, відносини між людьми все більш ускладнювалися. Так з виникненням приватної власності і руйнуванням общин багато хто став жити окремо і незалежно, у них з'явилися своя особлива мета і потреби, які часом суперечили інтересам інших людей. При цьому посилювалася суспільна нерівність. Суспільство розшаровувалося на багатих і бідних, на власників засобів виробництва і неїмущих, на роботодавців і найманих працівників. Поступово склалися відособлені соціальні групи: касты, стани, класи, шари, нації, конфесійні, професійні і інші спільності. В той же час з розвитком суспільного розподілу праці посилювалися взаємозв'язки людей, їх залежність один від одного, частішали і загострювалися зіткнення окремих громадян і груп, виникали конфлікти в суспільстві. На фоні такого ускладнення суспільного життя стає очевидним, що природних, колишніх регуляторів людських відносин вже недостатньо. Була потрібна особлива соціальна сила - політика, яку Платон красномовно визначив, як «мистецтво жити разом». Зміст поняття «політика» мінявся протягом історії людства. В античному світі терміном «політика» позначали все те, що відносилось до управління державою. Макіавеллі розглядав політику як науку, що пояснює минуле, керує сучасністю і здатна прогнозувати майбутнє. Починаючи з кінця XIX століття в зміст поняття «політика» стали включати діяльність, пов'язану із завоюванням, здійсненням і утриманням спочатку державної влади, а потім і політичної влади.

Політика - це діяльність груп, партії, індивідів, держави, пов'язана з реалізацією загальнозначущих інтересів за допомогою політичної влади. Отже, політика - багатоманітний світ відносин, діяльності, поведінки, поглядів і комунікаційних зв'язків між людьми з приводу влади і управління суспільством.

Поняття «політика», поза сумнівом, найскладніша категорія політології. В даний термін вкладають різні поняття. Наприклад, зовнішня політика, економічна політика, політика низьких процентних ставок, антиалкогольна політика. Політика пронизує все життя суспільства. Одне з найвдаліших визначень політики дане в «Политическом словаре». Політика характеризується як «соціальна діяльність в політичній сфері суспільства, направлена головним чином на досягнення, утримання і реалізацію влади».

В структурі політики виділяються зміст, форма і процес. *Зміст* політики виражається в її меті і цінностях, в мотивах і механізмах ухвалення політичних рішень, в проблемах, які вона вирішує. *Форма політики* - це її організаційна структура, інститути (державна, партії і т.д.), а також норми, закони, що додають їй стійкість, стабільність і дозволяють регулювати політичну поведінку людей. **Політичний процес** - це послідовний, внутрішньо зв'язаний ланцюг політичних подій і явищ, а також сукупність послідовних дій різних суб'єктів політики, направлених на завоювання, зміцнення і використання політичної влади в суспільстві. Зміст, форма і процес не вичерпують побудови політики. Вона включає одушевлені суб'єкти (учасників) Як відносно самостійні елементи політики можна виділити політичні відносини і політичну організацію, політичну

владу, політичну культуру і політичну свідомість. *Суб'єкт політики* - індивіди, соціальні прошарки і групи, організації - вступають у політичні відносини - взаємодію з приводу управління суспільством, розподіл і використання державної влади на основі політичних інтересів, мети, установок і ціннісних орієнтацій. *Політичний інтерес* виступає як певна мета, досягнення якої здійснюється в ході політичної боротьби. Політичний інтерес - це те джерело політичної поведінки, яке спонукає суб'єкти політики до постановки певної політичної мети і здійснення конкретних політичних дій по їх досягненню. *Політичне життя* суспільства є сукупністю політичних відносин. Вони розгортаються як сукупна діяльність соціальних спільностей та інститутів, організацій і окремих осіб, переслідуючи політичну мету.

Необхідним компонентом політичного життя суспільства є політична участь громадян. Це залучення в тій чи іншій формі людини або соціальної групи в політико-владні відносини, в процес ухвалення рішень і управління. Участь може бути прямою і опосередкованою, легальною і нелегальною, стихійним і свідомим і т.п. **Політична влада** - це здатність суб'єкта проводити свою волю за допомогою правових і

політичних норм (законів, інших нормативних документів), спираючись на примус і соціальний апарат примусу. Крім суб'єктів і елементів політики виділяють *три рівні політики*. Перший - макрорівень - характеризує державу як ціле, публічну примусову владу, її устрій в центрі і на місцях. Другий - мікрорівень - охоплює окремі організації: партії, профспілки, корпорації, фірми і т.п. Тут, як і в державі в цілому, виявляються внутрішні явища і процеси, властиві великій політиці: висунення і реалізація колективної мети, ухвалення рішень, розподіл посад і благ, застосування санкцій, суперництво індивідів і груп за владу, конфлікти інтересів і т.д. Третій - мегарівень політики - відноситься до діяльності міжнародних організацій: ООН, НАТО, ЕЕС і т.п. Із загальнодержавним, макрорівнем звичайно зв'язують основні функції політики в суспільстві. Вони характеризують найважливіші напрями дії політики на суспільство. До них відносяться:

1. Функція управлінська і регулятивна - політика виражає значущі інтереси і потреби різних груп суспільства, забезпечує їх взаємодію, управляє соціальними процесами і регулює їх, використовуючи соціальний примус і насильство.

2. Функція політичної соціалізації - політика включає особу в соціальні відносини, передаючи їй досвід і навички перетворюючої діяльності, ефективного виконання соціальних ролей, функцій.

3. Гуманітарна функція - виражається в гарантіях прав і свобод особи, забезпеченні громадського порядку, цивільного миру і організованості.

4. Функція забезпечення цілісності і стабільності суспільства - політика розробляє проекти майбутнього, визначає соціальні орієнтири, знаходячи для їх здійснення необхідні ресурси.

5. Раціоналізаторська функція - політика раціоналізує конфлікти і суперечності, попереджає їх або дозволяє.

Політика - поняття досить обширне. Вона вторгається у всі сфери соціального життя. У зв'язку з цим виділяють основні форми політики, згруповані за трьома ознаками. Так, по сферах життя суспільства розрізняють політику: економічну, соціальну,

національну, науково-технічну і т.д. Внутрішня політика проводиться в рамках даної країни на двох головних рівнях - регіональному (наприклад, політика підвищення зайнятості жителів Івано-Франківської області) і загальнодержавному (скажімо, політика соціального забезпечення громадян України). Зовнішня політика торкається міжнародних відносин і теж може мати різний обхват: (а) двостороння - визначає

взаємозв'язки двох сторін (припустимо, України з Польщею або Росією); (б) блокова - єдина, злагоджена політика низки країн, що створили союз (наприклад, учасники НАТО); (в) світова політика - співпраця багатьох країн в рішенні тих або інших проблем (скажімо, в питаннях охорони природи). Нарешті, залежно від того, хто проводить ту або іншу політику, тобто по суб'єктах політики можна окремо говорити про політику держави, політику якоїсь партії, політику профспілок, крупної фірми і тд.

Політична, як і економічна, правова, духовна, соціально-класова системи, є підсистемою суспільства. Якщо істотна ознака економічної системи — власність, правової — правові норми як регулятори суспільного життя, духовної — формування цінностей, відтворення особистості, адекватної цим цінностям, то істотна ознака політичної системи — це формування та здійснення політичної, державної влади. Саме владні відносини характеризують політичну систему. З погляду масштабу і характеру реалізації основних функцій у суспільстві політична система України поєднує елементи адміністративно-командної, змагальної і соціопримирливої систем. Конституція закріпила ідеал соціопримирливої системи. Однак на практиці здійснити його в нинішніх умовах надзвичайно важко, оскільки затягнувся процес ринкових трансформацій і збереглися радянські механізми соціального захисту населення, дещо модифіковані в нових умовах.

Політична система — це сукупність інститутів та груп, які формують і розподіляють політичну владу, здійснюють управління суспільними процесами, а також репрезентують інтереси певних соціальних груп у рамках відповідного типу правової системи і політичної культури. Особливості політичної системи полягають у тому, що вона володіє монополією на владу в масштабах усього суспільства, визначає стратегію суспільного розвитку, забезпечує політичне й адміністративно-державне управління суспільними процесами, формує правову систему. Структура політичної системи має такі рівні: інституціональний (організаційно-нормативний) розкриває характер функціонування основних інститутів політичної системи (державних органів, регіональних структур влади та місцевого самоврядування, виборчої та партійної систем); ментально-поведінковий визначає рівень

політичного мислення, характер політичних цінностей і норм, стиль політичного мовлення, зміст та типи політичної поведінки; суб'єктно-процесуальний охоплює індивідуальні, групові та масові суб'єкти політики, їх вплив на процес формування і трансформації інститутів політичної системи; інтеракціоністський передбачає зміст та форми політичної взаємодії (співпраці, конкуренції, консолідації, конфлікту, панування та експлуатації) на міжособистісному та груповому рівнях. Політична система виконує функції: владно-політичну, національної інтеграції, стабілізації соціально-політичного життя, соціально-політичної модернізації, управління, правову.

Типологізація політичної системи здійснюється на основі різних підходів до типологізації суспільства, а також за масштабом і характером управлінських функцій, політичним режимом та політичною культурою. Політична система сучасної України діє в умовах надзвичайної, а не нормальної ситуації - політичної та соціальної. Причому надзвичайність обставин склалась в усіх сферах суспільства:

а) в природному (фізичному та біологічному) середовищі, де поглиблюється екологічна криза, що зберігає панування нерозумних моделей природокористування (в промисловості та сільському господарстві), загальний генофонд народу зазнає значних втрат;

б) в господарюванні прогресуючою виступає тенденція деградації найважливіших структур життєдіяльності соціуму;

в) в сфері культури (зокрема в сфері освіти) не забезпечується повне відтворення загальної культури відповідно передовим, прогресивним стандартам та потребам прискороного соціального розвитку, спостерігається дальша ерозія масової „практичної моралі”, значна частина населення все ще перебуває під впливом „культурного шоку”, пов'язаного з швидкими змінами панівних офіційних міфів і відсутністю чіткої національної ідеї;

г) не сформована система ефективних відносин України з іншими державами і міжнародним співтовариством.

Термін „лідер“ (від англ. Leader) дослівно означає: провідник, керівник. За традиційним визначенням словників і енциклопедій, **політичний лідер** – це впливовий учасник політичного процесу, який незалежно від формального статусу намагається і здатний консолідувати зусилля

людей, спрямувати їх на досягнення спільних цілей, які він висунув. Він може очолювати державу, велику соціальну чи соціально-етнічну спільноту, політичну партію, суспільно-політичний рух, громадсько-політичну організацію. Становище лідера зобов'язує багато до чого, адже його авторитет, політичні й особисті якості строго оцінюються людьми і значною мірою зумовлюють успіх політичної діяльності.

Застосовуючи критерій функцій і ролі політичного лідера в системі владних відносин, цікаву класифікацію політичних лідерів запропонував відомий західний політолог М. Герман. Він поділяє лідерів так:

1. Лідер – консерватор, діяльність його спрямована відродження й збереження усталених цінностей і традицій, норм і правил соціальної поведінки. До них відносять переважно керівників консервативних, республіканських та християнсько – демократичних партій і рухів.

2. Лідер – ліберал (реформатор), який, не відкидаючи цінностей, які панують у суспільстві, прагне внести в них певні зміни відповідно до вимог часу і змін політичної ситуації. Це лідери партій ліберального і соціал – демократичного напрямку.

3. Лідер – революціонер, діяльність якого спрямована на заперечення існуючих цінностей і утвердження нових. До цього типу належать керівники революційно-демократичних, комуністичних і анархічних партій.

4. Лідер – реакціонер, який відстоює застарілі, віджилі цінності й традиції. Це переважно вожді ультраправих і ультралівих партій, які тяжіють до тоталітаризму й диктатури і дуже часто породжують харизматичний тип лідера.

Політичний лідер у будь-якому суспільстві покликаний виконувати певні функції, а саме: об'єднувати суспільство навколо загальних цілей; згуртовувати маси на реалізацію компетентних політичних рішень; створити в суспільстві злагоду, консенсус, взаєморозуміння.

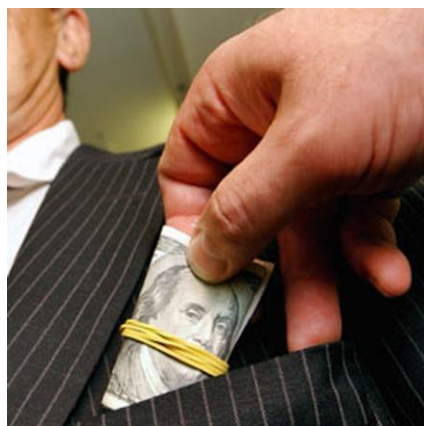
Поряд з політичними лідерами найвпливовішими і найактивнішими суб'єктами політики і влади виступають політичні еліти. **Політична еліта** - це сукупність осіб, які виділяються з політичного середовища на основі більш вищого ступеня розвитку окремих політичних якостей. Політична еліта складається з правлячої еліти та контреліти (перебуває в опозиції до правлячої верхівки). Термін «еліта» (від франц. elite) означає найкращий, добірний, обраний. Починаючи із 17 ст., цей термін вживається стосовно товарів підвищеної якості і тільки згодом – стосовно найкращих людей у суспільстві. Понятійного статусу у сфері суспільно-політичних наук даний термін набуває лише наприкінці 19 ст. – на початку 20 ст. З цього часу елітою вважаються найвидатніші, найкращі представники суспільства чи будь якої його частини – верстви, групи людей, які мають такі особисті людські й професійні якості. У політиці це означає, що розвиток суспільства здійснюється значною мірою завдяки владі правлячої меншості, тобто політичної еліти. Основний постулат елітизму – це поділ суспільства на вибрану активну меншість (еліту) і пасивну більшість (масу). Очевидно, що людське суспільство ієрархізоване і впорядковане, що через природні й соціальні відмінності, які існують між людьми, кожен виконує свою роль в організації суспільно-політичного життя, зокрема і в керівництві, в управлінні суспільними процесами. Зі зростанням суспільної активності людей, з розвитком державної організації та з поділом праці виділяється певна група людей, що за своїми психобіологічними і соціальними якостями найбільше здатна саме до керівної, управлінської діяльності, а отже, що розвиток

суспільства здійснюється під владою меншості, тобто під владою політичної еліти. У сучасній політології еліта завжди трактується як вища, відносно самостійна і привілейована група людей, які займають провідне становище в політичному житті суспільства, зокрема в підготовці, прийнятті й реалізації політичних рішень, при цьому багато хто з сучасних політологів справедливо вважає, що не слід ототожнювати політичну еліту з правлячою. Адже окрім правлячої еліти об'єктами вивчення політичної науки є й опозиції на еліта, або контреліта, комунікаційна, ідеологічна та інші активні суб'єкти політичної діяльності. Концепція елітизму, як і лідерства, досить різноманітні. Вони ґрунтуються на соціально-політичних уявленнях, сформованих у глибоку данину. Ще в період розпаду родового устрою з'являються ідеї поділу суспільства на вищих і нижчих, благородних і жебраків, аристократів і простий люд. Найбільш системно ці ідеї було розвинуто у вченнях Конфуція, Платона, Арістотеля, Макіавеллі, Ніцше та інших мислителів.

Термін “партія” (лат. *pars/partis* - частина, галузь, відділ) існує ще з давньоримських часів, поняття “політична партія” як ми розуміємо його зараз - витвір новітньої доби. Звичайно, різноманітні політичні групи, клуби та кліки такі ж старі, як і сама політика, але політичні партії у сучасному їх значенні тісно пов'язані зі становленням і розвитком представницької демократії та основного її елементу - парламентаризму як форми і методу організації та здійснення влади.

Політична партія — це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян — прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах.

Опозиція — протиставлення одних поглядів чи дій у політиці іншим, партія або група, що виступає врозрід з думкою більшості або з панівною думкою і висуває альтернативну політику, інший спосіб вирішення проблем. Політична опозиція — необхідний елемент політичної системи, що сприяє її ефективному функціонуванню.

Лобізм (англ. *lobbyism*) — скоординована практика відстоювання інтересів чи чинення тиску на законодавців і чиновників неурядовими організаціями, фінансово-промисловими групами чи етнічними спільнотами на користь того, або іншого рішення. Вважається, що термін «лобі» походить від практики відвідувати депутатів у Центральному Вестибюлі Британського Парламенту (англ. *Central Lobby*). Перша згадка про лобіювання датована 1820 р. про намагання представників громадськості вплинути на прийняття рішення в Конгресі США.

Англійською lobby означає "кулуари", "коридори". За іншою версією, термін походить від різного роду активістів, які очікували президента США в кулуарах готелю, щоб намагатися вплинути на нього і таким чином посприяти прийняттю вигідного їм рішення. У 1946 р. у США був прийнятий спеціальний закон про лобізм і зараз цей феномен існує у всіх демократичних країнах. Нерідко лобісти мають свої контори при законодавчих органах. Легалізація цієї діяльності дозволяє зробити прозорими взаємини влади і бізнесу, щоб виборці могли бачити, чиї інтереси відстоює той або інший політик.

Тестові завдання для самоконтролю.

1. Як називається діяльність груп, партії, індивідів, держави, пов'язана з реалізацією загальнозначущих інтересів за допомогою політичної влади?

- а) політичний процес,
- б) лобізм,
- в) опозиція,
- г) політика.

2. Як називається послідовний, внутрішньо зв'язаний ланцюг політичних подій і явищ, а також сукупність послідовних дій різних суб'єктів політики, направлених на завоювання, зміцнення і використання політичної влади в суспільстві?

- а) політичний процес,
- б) лобізм,
- в) опозиція,
- г) політика.

3. Як називається здатність суб'єкта проводити свою волю за допомогою правових і політичних норм, спираючись на примус і соціальний апарат примусу?

- а) політичний процес,
- б) лобізм,
- в) політична влада,
- г) політика.

4. Як називається сукупність інститутів та груп, які формують і розподіляють політичну владу, здійснюють управління суспільними процесами, а також репрезентують інтереси певних соціальних груп у рамках відповідного типу правової системи і політичної культури?

- а) політичний процес,
- б) політична система,
- в) політична влада,
- г) політика.

5. Як називається впливовий учасник політичного процесу, який незалежно від формального статусу намагається і здатний консолідувати зусилля людей, спрямувати їх на досягнення спільних цілей, які він висунув?

- а) політичний процес,
- б) політична система,
- в) політична влада,
- г) політичний лідер.

6. Як називається сукупність осіб, які виділяються з політичного середовища на основі більш вищого ступеня розвитку окремих політичних якостей?

- а) політична еліта,
- б) політична система,
- в) політична влада,
- г) політичний лідер.

7. Як називається зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян — прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах?

- а) політична еліта,
- б) політична система,
- в) політична партія,
- г) політичний лідер.

8. Як називається протиставлення одних поглядів чи дій у політиці іншим, партія або група, що виступає врозріз з думкою більшості або з панівною думкою і висуває альтернативну політику, інший спосіб вирішення проблем?

- а) політична еліта,
- б) опозиція,
- в) політична партія,
- г) політичний лідер.

9. Як називається скоординована практика відстоювання інтересів чи чинення тиску на законодавців і чиновників неурядовими організаціями, фінансово-промисловими групами чи етнічними спільнотами на користь того, або іншого рішення?

- а) політичний процес,
- б) лобізм,
- в) політична влада,
- г) політика.

10. Які за класифікацією політолога М. Германа називається лідер, який, не відкидаючи цінностей, що панують у суспільстві, прагне внести в них певні зміни відповідно до вимог часу і змін політичної ситуації?

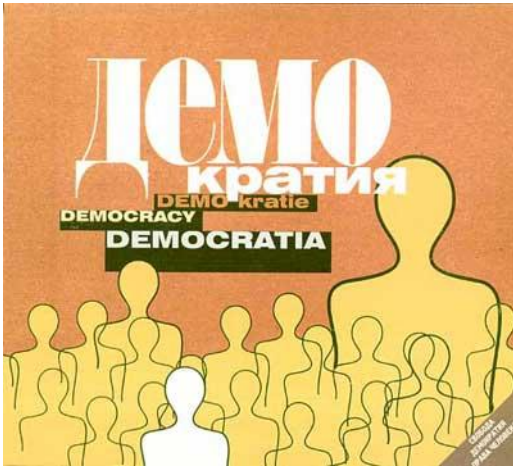
- а) консерватор,
- б) реформатор,
- в) революціонер,
- г) реакціонер.

10. Демократія.

10.1. Поняття, форми та принципи демократії. Ідеали та цінності демократії. Демократія як політичний режим та народовладдя. Вибори як інструмент демократії. Типи виборів. Види виборчих систем. Виборча система в Україні.

Демократія (з грец. δῆμος + κράτος = народ + влада = «влада народу») — політичний режим, за якого єдиним легітимним джерелом влади в державі визнається її народ. При цьому управління державою здійснюється народом або безпосередньо

(пряма демократія), або опосередковано, через обраних представників (представницька демократія). Демократія виникла у Стародавній Греції, стародавні

греки були також першими дослідниками її феномену. Інколи демократію називають договірною формою правління, а інколи — перекрученою формою народного врядування, згідно з поділом усіх форм правління на шість можливих типів: тиранія як спотворена форма монархії, олігархія як спотворена форма аристократії та охлократія як спотворена форма народовладдя. Чиста демократія не викликала захоплення ані у філософів-аристократів, таких як Сократ зокрема, ані у прибічників мішаної форми правління, таких як Аристотель. Її часто протиставляли, так званим, складеним

державним устроєм (де було змішано елементи монархічного, аристократичного та демократичного правління), типовим для Класичної Греції та Республіканського Риму. В сучасному світі все ще змішують поняття демократії (народовладдя) з конкретним проявом її — формою державної влади, яка є зручною в сучасному світі з ринковою економікою, зокрема у США та країнах Західної Європи.

Обов'язкові елементи демократії:

- виборність органів влади,
- поділ державної влади на три гілки законодавчу, виконавчу та судову,
- підпорядкування меншості більшості,
- захист прав меншості,
- наявність політичних прав і свобод.

Історично першою концепцією та формою її практичного втілення була *класична ліберальна демократія*. Головна ідея лібералізму — ідея індивідуальної свободи. Сучасний різновид ліберальної демократії — концепція *плюралістичної демократії* (від лат. pluralis — множинний), яка ґрунтується на врахуванні інтересів усіх соціальних верств. Концепція *корпоративної демократії* близька до концепції плю-

ралістичної демократії, але обмежує представництво лише найвпливовішими об'єднаннями, які не конкурують між собою, а співпрацюють під контролем держави. Концепція *партисипітарної демократії* спрямована на забезпечення реальної участі якомога ширших верств населення у здійсненні влади, громадянського контролю над прийняттям

рішень, що буде сприяти досягненню справжньої свободи і рівності. Оскільки неможливо перейти до прямої демократії, пропонується змішана форма політичної організації з елементами прямої і представницької демократії. Існує ряд концепцій *елітарної демократії*, які намагаються поєднати теорію демократії і теорію еліт.

Вибори — передбачена конституцією та законами форма прямого народовладдя, за якою шляхом голосування формуються представницькі органи державної влади та місцевого управління (самоврядування). В історії відомі різні шляхи здійс-

нення безпосередньої демократії. Найдавніший — Народні збори, де кожен міг висловлювати свою думку. Це було ще в часи первіснообщинного ладу, де на загальних зборах роду обиралися старійшини, пізніше — і воєначальники. Для прийняття рішень під час народних зборів різні народи використовували різні способи голосування. У стародавніх Греції та Римі громадяни голосували піднятими руками або кидали у величезний глек чорні і білі боби. Тривала боротьба жінок за виборчі права (суфражизм) розпочалась у Великій Британії та Північній Америці в середині XIX століття. На конференцію в місто Сенека Фолз (ПАСШ) 1848 року зібралося понад 200 жінок і близько 40 чоловіків із прилеглих містечок і сіл. Конференція заявила

про те, що жінка — не лише мати, а й самостійна особистість, і її відносини з державою мають бути безпосередніми, а не через чоловіка чи сина. В 1869 році американка Сьюзен Ентшні створила й очолила Першу Національну асоціацію за жіноче виборче право. Того ж року штат Вайомінг надав жінкам право голосу. У Великій Британії рух за права жінок пов'язаний з ім'ям видатного філософа Джона Стюарта Міля, котрий 1867 року виступив у парламенті з

петицією, в якій ставилися вимоги надати виборче право жінкам. Жіночий соціальний і політичний союз, більш відомий як суфражистський, був заснований у 1903 році. Тоді жінки домоглися права голосу в трьох країнах: ПАСШ (у двох штатах), Австралії та Новій Зеландії. Кампанія жінок за право голосу набувала з 1905 до 1906 року дедалі радикальніших форм: жінки перекривали вулиці, приковували себе до огорож, навіть влаштовували безлад. Внаслідок таких дій чимало суфражисток опинилося в тюрмах. Хвиля боротьби жінок за свої виборчі права дійшла до країн Європи, а також і до Російської Імперії. Виборче право для населення Російської Імперії було відсутнім на місцевому рівні до 1864 року, а на загальнодержавному — до 1905 року. Тому, коли в провідних країнах світу суфражизм був уже закономірно поширеним явищем, у Росії жінки разом із чоловіками прагнули отримати політичні права. Авторитетна російська дослідниця прав жінок П.Н. Аріян вважала, що головною відмінністю феміністського руху в Російській Імперії від західного було те, що він не відокремлювався від чоловіків у цілому і, окрім того, — був ініційований саме чоловіками. Під час підготовки до перших виборів до Державної Думи Росії член Особливої Наради графа Дмитра Сольського «Щодо розробки додаткових до виборів до Державної Думи правил» член цієї Наради Олексій Ігнат'єв (колишній генерал-губернатор Київської губернії) за пропозицією свого брата, відомого дипломата та державного діяча Миколи Ігнат'єва, запропонував розглянути питання щодо надання жінкам права обирати членів Державної Думи. Але у «Височайшому Маніфесті імператора і самодержця Всеросійського, Царя Польського, Великого Князя Фінляндського і пр., і пр., і пр.» Миколи II від 17 жовтня 1905 року, в якому було обіцяно наділити правом голосу всіх громадян Російської Імперії, тема виборчого права для жінок не була визначеною, але надії залишалися. Разом з тим, у

прийнятих урядом «Порядку проведення виборів до Державної Думи» зазначалося, що «... забороняється брати участь у виборах: особам жіночої статі; особам, які молодші 25-ти років; військовослужбовцям; поліцейським чинам; особам, які засуджені; особам без громадянства». «Глубокое разочарование наступило 11 декабря 1905 года, когда правительство провозгласило, что в выборах в новую Думу не будут принимать участия лица женского пола». Ще наприкінці лютого 1905 року була офіційно заснована національна жіноча політична організація – Всеросійський союз рівноправ'я жінок. Вона була створена на базі подібних губернських союзів, жіночих громад Царства Польського та Князівства Фінляндського і налічувала понад 10 тисяч жінок. Враховуючи активність жіночого руху у Фінляндії, Микола II під впливом своєї дружини прийняв рішення щодо дозволу участі жінок князівства у виборах до Сейму. Це був перший крок у запровадженні жіночого виборчого права не тільки в Росії, а й у Європі. І в березні 1907 року жінки (точніше буде сказати – частина жінок) Російської Імперії отримали право бути виборцями. Про таку можливість жінок щодо права обирати та бути обраними Олена Пчілка та Олександра Коллонтай на з'їзді Харківського товариства взаємодопомоги працюючих жінок в один голос сказали: «Це тільки перша хвиля нашої боротьби за свої права. Вже 1907 року була створена Загальноросійська Ліга рівноправ'я жінок, яка проіснувала аж до жовтня 1917-го. А в Сеймі, тобто фінляндському парламенті, почали працювати

жінки-депутатки. У Великому Новгороді голосували криком. Звідси походить саме поняття «голосувати» — подавати голос, кричати. Перемагав на виборах той кандидат, за якого голосніше кричали. На Запорізькій Січі, голосуючи, козаки кидали шапки на купи — «за» і «проти». З часом процедура виборів ускладнилась.

Громадяни держави, що мають право брати участь у виборах, є **виборцями**. Коло виборців, що збирається голосувати чи голосує за певну політичну партію на парламентських, президентських

чи місцевих виборах, називається електоратом (лат. elector — виборець). Громадяни беруть участь у виборах на основі виборчого права. **Виборче право** — це система нормативно-правових актів, що встановлюють та регулюють права виборців у формуванні виборних органів державної влади на місцевого управління (самоврядування).

Типи виборчих систем:

- мажоритарна система відносної більшості (наприклад, США, Великобританія, Канада, Індія);

- мажоритарна система абсолютної більшості (наприклад, Франція), іноді у формі альтернативного голосування (наприклад, Австралія);

- пропорційна виборча система (лат. *proportio* — співрозмірність) — система визначення результатів виборів, при якій депутатські мандати розподіляються між партіями пропорційно кількості поданих за них голосів виборців у багатомандатному окрузі. Тобто чим більший відсоток голосів отримала партія на виборах, тим більший відсоток депутатів вона буде мати у парламенті.

Існує досить широкий спектр *змішаних систем*, які є поєднанням мажоритарної та пропорційної систем. Принаймні 20 країн світу застосовують їх. Змішані виборчі системи застосовуються, як правило, в тих країнах, де йде пошук і становлення виборчих систем або необхідно досягти компроміс між принципом представництва у парламенті різних політичних сил та стабільність сформованого ними уряду.

Іноді змішані системи запроваджуються в модифікованому вигляді з перевагою тієї чи іншої виборчої системи.

Виборча система в Україні.

дент обирається за системою абсолютної більшості. Якщо ніхто не набирає абсолютної більшості від числа тих, що голосували, призначається другий тур, у який виходять двоє кандидатів, що набрали найбільше голосів. Допускається також можливість, коли у другому турі бере участь лише один кандидат: якщо інший вибув пізніше, ніж за 10 днів до повторного голосування; у цьому випадку для перемоги цей єдиний кандидат має на-

брати абсолютну більшість голосів від числа тих, що голосували; якщо йому це не вдається, виборча кампанія починається з початку. Так само, передбачається повторна виборча кампанія, якщо у другому турі обидва кандидати набрали однакову кількість голосів. Народні депутати України обираються громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування за змішаною (мажоритарно-пропорційною) системою. Конституційний склад Верховної Ради України - 450 депутатів України. З них 225 обирається в одномандатних виборчих округах на основі відносної більшості, а 225 - за списками кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків партій у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі на основі пропорційного представництва. Повноваження народних депутатів України визначаються Конституцією та законами України. Народні депутати України можуть добровільно об'єднуватися у *депутатські групи (фракції)* за умови, що до складу кожної з них входить не менш як 25 депутатів. Депутатські групи формуються як на партійній, так і на позапартійній основі. Депутатські групи, які сформовані на основі партійної належності депутатів, називаються депутатськими фракціями. До складу депутатської фракції можуть входити й позапартійні депутати, які підтримують програмні документи відповідної партії. Депутатські групи, сформовані на позапартійній основі, об'єднують депутатів, які поділяють однакові або схожі погляди з питань державного і соціально-економічного розвитку. Верховна Рада України обирається за пропорційною системою з прохідним бар'єром у 3 % від числа тих, що взяли участь у голосуванні. За такою ж системою і з таким самим прохідним бар'єром обираються половина Верховної Ради Автономної Республіки Крим і половина від кожної з усіх інших місцевих рад, крім селищних і сільських; інша половина кожної з цих рад обирається за мажоритарною системою відносної більшості. Селищні та сільські ради обираються повністю за мажоритарною системою. Міські, селищні та сільські голови обираються за системою відносної більшості: перемагає той, хто набрав найбільше голосів, але за умови, що за нього проголосувало більше виборців, ніж проти всіх. При цьому повторне голосування (тобто другий тур) передбачено лише для випадку однакового числа голосів, поданих за кількох найуспішніших ка-

ндидатів. Селищні та сільські ради обираються за мажоритарною системою з одномандатними округами, причому система визначення переможця в окрузі точно така ж, як і для міських, селищних і сільських голів.

Тестові завдання для самоконтролю.

1. Як називається політичний режим, за якого єдиним легітимним джерелом влади в державі визнається її народ?

- а) демократія,
- б) лобізм,
- в) опозиція,
- г) політика.

2. Яка концепція демократії була першою історично?

- а) класична ліберальна демократія,
- б) плюралістична демократія,
- в) корпоративна демократія,
- г) елітарна демократія.

3. Як називається передбачена конституцією та законами форма прямого народовладдя, за якою шляхом голосування формуються представницькі органи державної влади та місцевого управління (самоврядування)?

- а) політичний процес,
- б) лобізм,
- в) політична влада,
- г) вибори.

4. Як називаються громадяни держави, що мають право брати участь у виборах?

- а) виборці,
- б) опозиція
- в) політична влада,
- г) громада.

5. Як називається система нормативно-правових актів, що встановлюють та регулюють права виборців у формуванні виборних органів державної влади на місцевого управління (самоврядування)?

- а) політичний процес,
- б) політична влада,
- в) виборче право,
- г) змішана система.

6. Як називається система визначення результатів виборів, при якій депутатські мандати розподіляються між партіями пропорційно кількості поданих за них голосів виборців у багатомандатному окрузі?

- а) мажоритарна система відносної більшості,
- б) мажоритарна система абсолютної більшості,
- в) пропорційна виборча система,
- г) змішана система.

7. За якою системою обирається президент в Україні?

- а) абсолютної більшості,
- б) відносної більшості,
- в) змішаною системою,
- г) пропорційною системою.

8. За якою системою обираються народні депутати в Україні?

- а) абсолютної більшості,
- б) відносної більшості,
- в) змішаною системою,
- г) пропорційною системою.

9. Як називаються депутатські групи, до складу кожної з яких входить не менше ніж 25 депутатів?

- а) опозиція,
- б) лобізм,
- в) політична влада,
- г) фракція.

10. За якою системою обираються міські, селищні та сільські голови?

- а) абсолютної більшості,
- б) відносної більшості,
- в) змішаною системою,
- г) пропорційною системою.

10.2. Поняття громади. Територіальне громадське та місцеве самоврядування. Шкільне самоврядування. Політична діяльність та участь громадян в управлінні суспільством.

Місцеве самоврядування - право та спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання й управління суттєвою часткою суспільних справ, які належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення. *Місцева громада* є базовою ланкою самоорганізації людей, які об'єднані спільними інтересами в межах певної території (будинок, вулиця, мікрорайон) та мають можливість регулярно особисто спілкуватися. **Територіальна громада** - це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр. Територіальна громада в Україні з її звичаями і традиціями має ознаки глибокої давнини.

Дослідник громади в Україні І.Черкаський слушно писав: "... про початок походження цієї установи ми не знаходимо жодних відомостей ні в літописах, ні в писаних законодавчих пам'ятках. З великою ймовірністю можна думати, що сільські громади постали за тих часів, коли слов'янські племена, які заселяли теперішню південно-західну Русь, ще не були об'єднані в державні спілки під зверхньою владою господарів".

Еволюцію територіальної громади в період Київської Русі досліджував М.Грушевський. Він простежив процес розвитку територіальної громади, починаючи з родин та родів, і показав, як на певному етапі розвитку родинні зв'язки слабшали і зміцнювалися “мотиви територіальної близькості, сусідства, солідарності територіальної й економічної”, як внаслідок поділу родин “рідні осідали побіч себе групами, і пізніше, як розросталися й ділилися ширші родини, на старих займанщинах повставали нові родини, зв'язані спорідненням і творили громаду”. Еволюція територіальної громади в Україні тривала століттями. Роль та значення громади завжди були важливими в українському суспільстві. Наприкінці XIX ст. Іван Франко, розмірковуючи над значенням громад у політичному житті держави, писав: “... коли кожний повіт, кожний край, кожна держава складається з громад – сільських чи міських, то все одно перша і найголовніша задача тих, що управляють державою, краями, повітами, повинна би бути така, щоб добре упорядкувати і мудрими правами якнайліпше забезпечити ту найменшу, але основну одиницю. Бо коли громада зле впорядкована, бідна, темна і сама в собі розлазиться, то очевидно, ще й увесь побудований на ній порядок повітовий, крайовий і державний не може бути тривалий”.

Учнівське самоврядування – добровільна організація учнів навчального закладу, яка забезпечує право і надає можливість в межах Статуту здійснювати регулювання і управління справами, які належать до їхньої компетенції та в інтересах учнів навчального закладу. Учнівське самоврядування здійснює свою діяльність у співробітництві з адміністрацією та колективом вчителів, а

також з батьківським комітетом. Учнівське самоврядування, колектив учителів та батьківський комітет складають разом так званий “трикутник”. Всі сторони цього трикутника, – вчителі, батьки, учні, – зацікавлені в тому, щоб діти успішно закінчили навчальний заклад. Не плутайте учнівське самоврядування з самоврядуванням шкільним. **Шкільне самоврядування** включає педагогічну раду (раду вчителів), раду батьківську та власне учнівське самоврядування. Щоб забезпечити реалізацію своїх прав, учні в навчальному закладі можуть створити свою організацію, яку називають “учнівське самоврядування”. Саме ця організація має допомогти у організації шкільного життя. Але організувати цікаве та ефективне шкільне життя можна тільки за умови налагодження взаємодії між всіма трьома сторонами “трикутника”: учнівським самоврядуванням, вчителями, батьками.

Студентське самоврядування — форма управління, за якої студентство має право самостійно вирішувати питання внутрішнього управління, або виборна установа, що здійснює таке управління; право студентства самостійно вирішувати питання внутрішнього управління, а також мати свої керівні органи. Студентське

самоврядування у вищому навчальному закладі — невід'ємна частина громадського самоврядування, що забезпечує захист прав і інтересів осіб, які навчаються у вищому навчальному закладі, й їхню участь в управлінні вищим навчальним закладом. Також його можна тлумачити як самостійну громадська діяльність студентів з реалізації функцій управління вищим навчальним закладом, яка визначається ректоратом (адміністрацією), деканатами (відділеннями) та здійснюється студентами згідно з метою й завданнями, які стоять перед студентськими колективами, функціонує з метою забезпечення виконання студентами своїх обов'язків і захисту їхніх прав й сприяє гармонійному розвитку особистості студента, формуванню у нього навичок майбутнього організатора, керівника. У студентському самоврядуванні беруть участь особи, які навчаються у вищому навчальному закладі. Усі такі особи мають рівне право на участь у студентському самоврядуванні. Воно здійснюється особами, які навчаються в вузі безпосередньо або через органи студентського самоврядування, що обираються шляхом таємного голосування. Органи студентського самоврядування можуть мати різноманітні форми (сенат, парламент, старостат, студентська навчальна (наукова) частина, студентські деканати, ради тощо).

Основними завданнями органів студентського самоврядування є:

- забезпечення і захист прав та інтересів студентів, зокрема стосовно організації навчального процесу;
- забезпечення виконання студентами своїх обов'язків;
- сприяння навчальній, науковій та творчій діяльності студентів;
- сприяння створенню відповідних умов для проживання і відпочинку студентів;
- сприяння діяльності студентських гуртків, товариств, об'єднань, клубів за інтересами;
- організація співробітництва зі студентами інших вищих навчальних закладів і молодіжними організаціями;
- сприяння працевлаштуванню випускників;
- участь у вирішенні питань міжнародного обміну студентами;
- сприяння проведенню серед студентів соціологічних досліджень.

Протягом усього свого існування територіальна громада в Україні здійснювала

низку важливих функцій, що забезпечували життєдіяльність села чи міста. Серед них найважливіші: забезпечення правопорядку на своїй території, безпека всіх членів громади та збереження рухомого і нерухомого майна, а також господарська, соціального захисту, культурно-

просвітницька функція. Конституція України, прийнята 26 червня 1996 року, відновила територіальну громаду в Україні. Конституція України (ст.140) закріпила: “Місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об’єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України”. Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні”, прийнятий відповідно до Конституції України та Європейської Хартії про місцеве самоврядування 21 травня 1997 р. визначає територіальну громаду як жителів, об’єднаних постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно – територіальними одиницями, або добровільне об’єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр. Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому Конституцією України, Законом “Про місцеве самоврядування в Україні” як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування – сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи. Безпосередньо територіальні громади можуть здійснювати самоврядування, тобто вирішувати питання місцевого значення у формі місцевого референдуму, загальних зборів громадян, місцевих ініціатив, громадських слухань.

Важливе значення для активізації діяльності територіальної громади, удосконалення її діяльності та правового регулювання має *Статут територіальної громади*. Крім того що статут регулює безпосередньо діяльність громади у вищезгаданих формах, він сприятиме формуванню територіальної громади як суб’єкта самоврядування. Територіальні громади здійснюють місцеве самоврядування також і через відповідні органи самоврядування: ради як представницькі органи громади, виконавчі органи рад через сільського, селищного, міського голову. Територіальні громади на основі загального, рівного, прямого, виборчого права шляхом таємного голосування обирають строком на 4 роки депутатів сільської, селищної, міської рад. Сільські, селищні, міські ради є органами місцевого самоврядування, що представляють відповідні територіальні громади та здійснюють від їхнього імені та в їхніх інтересах функції і повноваження місцевого самоврядування, визначені Конституцією України, законом “Про місцеве самоврядування в Україні”. Стаття 26 закону “Про місцеве самоврядування в Україні” визначає виключну компетенцію сільських, селищних, міських рад. Основною формою роботи сільської, селищної, міської ради є сесія. Сесія складається з пленарних засідань ради, а також засідань постійних комісій ради. Сесія ради скликається в міру необхідності, але не менш ніж один раз на квартал. Сесія ради є правомочною, якщо в її пленарному засіданні бере участь більш ніж половина депутатів від загального складу ради. Важливу роль у громаді села, селища, міста відіграє депутат ради. Від діяльності депутатів у раді, її органах, у виборчих округах залежить ефективність функціонування ради, а також стан справ у громаді. Відповідно до закону “Про місцеве самоврядування в Україні” (ст.49) “депутат представляє інтереси всієї територіальної громади, має всю повноту прав, що забезпечує його активну участь у діяльності ради та утворених нею органів, несе обов’язки перед виборцями, радою та її органами, виконує їх доручення. Депутат, крім секретаря ради, повинен входити до складу однієї з

постійних комісій ради”. Очолює виконавчий комітет сільської, селищної, міської ради відповідно –сільський, селищний, міський голова, голова районної у місті ради. До складу виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради входить також за посадою секретар відповідної ради. Відповідно до Конституції України (ст.7), закону “Про місцеве самоврядування в Україні” (ст.71) держава гарантує територіальній громаді право самостійно реалізувати свої повноваження. Органи та посадові особи місцевого самоврядування мають право звертатися до суду з приводу визнання незаконними актів місцевих органів виконавчої влади, інших органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, які обмежують права територіальних громад, повноваження органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

Тестові завдання для самоконтролю.

1. Як називається право та спроможність в межах закону здійснювати регулювання й управління суттєвою часткою суспільних справ, які належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення?

- а) демократія,
- б) учнівське самоврядування,
- в) шкільне самоврядування,
- г) місцеве самоврядування.

2. Як називаються жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр?

- а) демократія,
- б) шкільне самоврядування,
- в) територіальна громада,
- г) місцеве самоврядування.

3. Хто досліджував громаду в Україні?

- а) І.Черкаський,
- б) Т.Шевченко,
- в) П.Орлик,
- г) Б.Хмельницький.

4. Хто досліджував еволюцію територіальної громади періоду Київської Русі?

- а) М.Грушевський,
- б) Т.Шевченко,
- в) П.Орлик,
- г) Б.Хмельницький.

5. Як називається добровільна організація учнів навчального закладу, яка забезпечує право і надає можливість в межах Статуту здійснювати регулювання і управління справами, які належать до їхньої компетенції та в інтересах учнів навчального закладу?

- а) студентське самоврядування,
- б) шкільне самоврядування,
- в) місцеве самоврядування,
- г) учнівське самоврядування.

6. Яке самоврядування включає педагогічну раду (раду вчителів), раду батьківську та власне учнівське самоврядування?

- а) студентське самоврядування,
- б) шкільне самоврядування,
- в) місцеве самоврядування,
- г) учнівське самоврядування.

7. В якому документі встановлено: “Місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об’єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України”?

- а) Конституція України,
- б) Європейська Хартія,
- в) Статут територіальної громади,
- г) Закон “Про місцеве самоврядування в Україні”.

8. Як називається форма управління, за якої студентство має право самостійно вирішувати питання внутрішнього управління, або виборна установа, що здійснює таке управління; право студентства самостійно вирішувати питання внутрішнього управління, а також мати свої керівні органи?

- а) студентське самоврядування,
- б) шкільне самоврядування,
- в) місцеве самоврядування,
- г) учнівське самоврядування.

9. Що є основною формою роботи сільської, селищної, міської ради?

- а) опозиція,
- б) лобізм,
- в) сесія,
- г) фракція.

10. В якому документі йдеться: “депутат представляє інтереси всієї територіальної громади, має всю повноту прав, що забезпечує його активну участь у діяльності ради та утворюваних нею органів, несе обов’язки перед виборцями, радою та її органами, виконує їх доручення”?

- а) Конституція України,
- б) Європейська Хартія,
- в) Статут територіальної громади,
- г) Закон “Про місцеве самоврядування в Україні”.

11. Засоби масової інформації.

11.1. Види та функції засобів масової інформації. ЗМІ як засіб формування громадської думки. ЗМІ в демократичному суспільстві. Участь ЗМІ у формуванні суспільної думки та громадянського суспільства. Свобода слова та цензура. Інформаційний простір в Україні.

Засоби масової інформації - це розгалужена мережа установ, що займаються збором, обробкою, поширенням інформації. У цю мережу входять телерадіопрограми, газети, журнали, інформаційні агенства, кінодокументалістика. Сьогодні в українському політичному процесі активно починає використовуватися Інтернет, який дозволяє політикам встановити зворотний зв'язок зі своїми виборцями. Сучасні ЗМІ с установами, створеними для відкритої публічної передачі за допомогою спеціального технічного інструментарію різноманітних відомостей будь-яким особам.

Засоби масової інформації (ЗМІ) - це своєрідна система, що охоплює періодичні друковані видання, радіо-, теле-, відео-програми, кінохронікальні програми, інші форми періодичного поширення масової інформації. Згідно із законодавством України, друкованими засобами масової інформації є періодичні друковані видання (преса) - газети, журнали, бюлетені тощо і разові видання з визначеним тиражем; аудіо-візуальними засобами масової інформації є: радіомовлення, телебачення, кіно, звукозапис, відеозапис тощо. В епоху інформаційного споживання відбувається бурхливий розвиток системи ЗМІ.

При цьому її ядро складають газетні і журнальні редакції, видавництва, студії радіо і телебачення з їх різноманітною продукцією. Але до ЗМІ по праву належать вже й інформаційні служби (телеграфні агентства, агентства преси, рекламні бюро, прес-служби, агентства паблік рілейшнз, професійні журналістські клуби і асоціації). Таким чином, система ЗМІ у структурному плані представлена кількома групами засобів інформації: преса, аудіовізуальні ЗМІ, інформаційні служби, різного роду «периферичні утворення» журналістики.

Характерні риси засобів масової інформації:

публічність (необмежене, неперсоні-

фіковане коло споживачів);

- наявність спеціальних технічних засобів;
- непряма, розділена в просторі та часі взаємодія комунікаційних партнерів;
- непостійний характер аудиторії;
- переважна односпрямованість впливу від комунікатора до реципієнта.

Функції засобів масової інформації:

1) інформаційна функція - отримання і розповсюдження відомостей про найбільш важливі для громадян і органів влади події. На основі отриманої інформації формується громадська думка про діяльність органів влади, об'єднань громадян, політичних лідерів тощо;

2) освітня функція - донесення до громадян певних знань дозволяє адекватно оцінювати, упорядковувати відомості, отримані з різних джерел, правильно орієнтуватися у суперечливому потоці інформації;

3) функція соціалізації - засвоєння людиною політичних норм, цінностей, зразків поведінки дозволяє їй адаптуватися до соціальної дійсності;

4) функція критики і контролю. Критика ЗМІ характеризується необмеженістю свого об'єкта. Їх контрольна функція засновується на авторитеті громадської думки. ЗМІ не можуть застосовувати санкцій до правопорушників, але вони дають юридичну та моральну оцінку подій і осіб. У демократичному суспільстві у здійсненні контрольних функцій ЗМІ опираються як на громадську думку, так і на закон;

5) мобілізаційна функція проявляється у спонуканні людей до певних політичних дій чи до соціальної бездіяльності;

6) оперативна функція - обслуговування ЗМІ політики певних об'єднань громадян.

ЗМІ забезпечують представникам різних суспільних груп можливість публічно виражати свої думки, знаходити та об'єднувати однодумців, чітко формулювати та представляти в громадській думці свої інтереси. Без преси, телебачення, радіомовлення жоден громадянин не може правильно зорієнтуватися у політичних процесах, визначити свою політичну орієнтацію, приймати відповідальні рішення. Наявність демократично організованих ЗМІ, здатних об'єктивно висвітлювати політичні події, одна із найважливіших гарантій стабільності демократичної держави. Проте історичний досвід свідчить, що ЗМІ можуть служити різним, не тільки демократичним, політичним цілям: як розвивати у людей прагнення до свободи, соціальної справедливості, допомагати їм у компетентній участі в політиці, так і духовно закріпачувати, дезінформувати, залякувати населення, сіяти недовіру і страх. Політичне маніпулювання переважно ґрунтується на систематичному впровадженні у масову свідомість соціально-політичних міфів.

Способи політичного маніпулювання:

- пряма підтасовка фактів;
- замовчування невігідної інформації,
- розповсюдження брехні та наклепів;
- напівправа (висвітлення конкретних, незначущих деталей при одночасному замовчуванні більш важливих фактів);

- навішування ярликів для компрометації політиків чи політичних ідей.

Журналістика - це система, що динамічно розвивається, маючи своєю кінцевою метою максимальне задоволення інформаційних потреб суспільства і наповнення інформаційного простору якісними, об'єктивними повідомленнями. Спочатку журналістика призвела до виникнення усередині кожної країни національних інформаційних просторів, які мало співвідносилися між собою. Останнім часом у слововжиток міцно увійшло поняття **інформаційного простору**, під яким розуміють сукупність територій, охоплених засобами масової інформації певної категорії (регіональними, національними, світовими). Найчастіше цей термін вживають у значенні національного інформаційного простору, який потребує законодавчого врегулювання й захисту, а його суб'єкти і державної підтримки. Під інформаційним простором ми розуміємо, перш за все, територію розповсюдження інформації за допомогою конкретних компонентів національної системи інформації за допомогою інформації і зв'язку, діяльність якої має гарантоване правове забезпечення (дотримуючись норм *Закону України «Про інформацію»*).

Свобода слова — право людини вільно висловлювати свої думки – розглядається прихильниками лібералізму лібералізму як одна з найважливіших громадянських свобод. В теперішній час охоплює свободу вираження поглядів як в усній, так і в письмовій формі (свобода преси і ЗМІ); в меншій мірі стосується до політичної і соціальної реклами (пропаганди). Ідеологія лібералізму ставить державну цензуру, або будь-яку іншу форму державного примусу до висловлення поглядів або відмови від них, поза законом. Свобода слова виписана в низці міжнародних і українських документів, серед яких «Загальна декларація прав людини» (ст. 19), «Конвенція про захист прав людини і основних свобод» (ст. 10) і Конституція України, ст. 34 якої стверджує: "Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб і на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя".

Згідно норм міжнародного права, обмеження на свободу слова повинні відповідати трьом умовам: вони повинні строго узгоджуватись з законом, мати праведну мету і повинні бути необхідними і адекватними для досягнення цієї мети. Закони, які вводять обмеження, повинні намагатися бути недвозначними і не давати можливості для різних тлумачень. Легітимними цілями вважаються захист репутації, гідності особи, національної безпеки, громадського порядку, авторського права, здоров'я і моралі. Конституція України забороняє пропаганду соціальної, расової, національної чи релігійної ворожнечі, а також розголос відомостей, які містять державну таємницю. Тимчасові або часткові обмеження також можуть впроваджуватися за рішенням суду.

Цензу́ра — контроль держави, організації чи групи людей над публічним виявом думок і творчості індивіда. Як правило, проявляється у придушенні вияву певних ідей, торкання певних тем або вживання певних слів. Як привід до цензури часто називається намагання нібито стабілізувати суспільство, над яким уряд має контроль. Цензура буває *відкритою*, коли видаються спеціальні закони, які забороняють публікацію або оприлюднення певних ідей (наприклад, Китай, Австралія або Саудівська Аравія, де законом заборонено відвідування веб-сторінок певної тематики); або *прихованою*, у вигляді залякування, коли людям забороняють висловлювати або підтримувати певні ідеї під страхом втрати роботи, суспільної позиції, або загрозою їх життю.

Геополітичне положення України, перспектива перебування у найближчі десятиріччя в полі уваги владних еліт різних країн світу вимагає від національного інформаційного простору здатності продукувати власні, прагматично доцільні її національній спільноті сенси. Забезпечення стабільності, цілісності і самодостатності інформаційної системи потребує переосмислення інформаційної ролі України в світі, а також формування надзавдань, зокрема розгляду доцільності опанування в інформаційній площині доктрини «автаркії великих просторів».

Тестові завдання для самоконтролю.

1. Як називається розгалужена мережа установ, що займаються збором, обробкою, поширенням інформації?
 - а) демократія,
 - б) засоби масової інформації,
 - в) шкільне самоврядування,
 - г) місцеве самоврядування.
2. Що відносять до друкованих засобів масової інформації?
 - а) газети, журнали, бюлетені,
 - б) радіомовлення, телебачення,
 - в) кіно, звукозапис, відеозапис,
 - г) рекламні бюро, прес-служби.
3. Що відносять до аудіо-візуальних засобів масової інформації?
 - а) газети, журнали,
 - б) бюлетені,
 - в) радіомовлення, телебачення,
 - г) рекламні бюро, прес-служби.
4. Що відносять до інформаційних служб ЗМІ?
 - а) газети, журнали,
 - б) бюлетені,
 - в) радіомовлення, телебачення,
 - г) рекламні бюро, прес-служби.
5. Яку функцію виконують ЗМІ, отримуючи і розповсюджуючи відомості про найбільш важливі для громадян і органів влади події?
 - а) інформативну,

- б) освітню,
- в) оперативну,
- г) критики і контролю.

6. Яку функцію виконують ЗМІ, спонукаючи людей до певних політичних дій чи до соціальної бездіяльності?

- а) інформативну,
- б) освітню,
- в) оперативну,
- г) мобілізаційну.

7. Як називається право людини вільно висловлювати свої думки, одна з найважливіших громадянських свобод?

- а) інформаційний простір,
- б) журналістика,
- в) свобода слова,
- г) цензура.

8. Як називається сукупність територій, охоплених засобами масової інформації певної категорії (регіональними, національними, світовими)?

- а) інформаційний простір,
- б) ЗМІ,
- в) територіальна громада,
- г) журналістика.

9. Який документ регламентує діяльність ЗМІ?

- а) Конституція України,
- б) Європейська Хартія,
- в) Закону України «Про інформацію»,
- г) Статут територіальної громади.

10. Як називається контроль держави, організації чи групи людей над публічним виявом думок і творчості індивіда?

- а) інформаційний простір,
- б) журналістика,
- в) свобода слова,
- г) цензура.

12. Нація.

12.1. Поняття нації. Нація як соціальний інститут. Нація етнічна та нація політична. Світовий досвід націєтворення. Нація і націоналізм. Формування політичної нації в Україні.

У світі змагаються між собою дві концепції походження нації: *Примордіалістська концепція* вважає нації продуктами давнього походження, які змінювали уже сучасні віки, *Модерністська концепція* вважає нації продуктом останніх кількох сотень років, які формували економіка, війни, газети і телебачення.

Нація (лат. *natio* — плем'я, народ) — полісемантичне поняття, що застосовується для характеристики великих соціокультурних спільнот індустріальної епохи. Існує два основних значення терміну:

- Політична спільнота громадян певної держави — політична нація. Часто вживається як синонім терміну держава, коли мається на увазі її населення, наприклад для посилення на «національні» університети, банки та інші установи.

- Етнічна спільнота (етнос) з єдиною мовою і самосвідомістю (як особистим відчуттям «національної ідентичності» так і колективним усвідомленням своєї єдності і відмінності від інших). У цьому значенні фактично є синонімом терміну народ.

Нації визначаються певним рядом характеристик (спільність походження, спільність мови, спільність релігії, волонтаристський підхід - найвідомішим волонтаристське обґрунтування нації подано в роботі *Ернеста Ренана* «Що таке нація?» (Його класичною відповіддю є «Щоденний референдум»), що стосуються як індивідуальних її членів так і всієї нації. Такі характеристики мають нести в собі як об'єднуючу функцію — спільнота людей, що не має між собою нічого спільного не може бути нацією, так і відокремлюючу — що відрізняє дану націю від сусідніх. Будь-яка з таких характеристик може стати предметом дискусій, однак заперечення існування визначальних чинників містить в собі заперечення існування окремих націй.

У *Стародавньому Римі* «націями» називали групи чужинців з певного регіону, що не мали таких прав, якими були наділені громадяни Риму. Аналогічний термін існував в грецькій і давньоєврейській мовах. Характерне ксенофобське забарвлення терміну «нація». У *Середньовіччя* з розвитком знань про довколишній світ розвивається *етнічне розуміння* поняття. В тогочасних університетах визначником нації було географічне походження та мова. З кінця XIII століття цим терміном об'єднувалися представники того чи іншого спрямування на церковних соборах. Таким чином термін набував вагомшого соціально-психологічного змісту, оскільки давав відчуття належності до престижної формальної

групи, підвищував соціальний статус особистості, яка належала до такої «нації». З XVI — XVII столітті в Англії, а пізніше Франції у ході розкладу старого династичного порядку, формування «національних» держав у Європі, розвитку «національних» мов, які заступили латину, і «націоналізації» церков поняття нації використовується як відповідник поняття «народ» і пов'язувався з такими категоріями, як «громадянство», «держава», означаючи належність до певної територіально-політичної спільноти. Д. Дідро, наприклад, у своїй «Енциклопедії» визначав «націю» як значну кількість людей, що живуть на певній території й управляються одним урядом. Поняття нації, як важливої ідеї з'явилося у XVIII столітті в роботах німецького філософа *Йогана Готфріда Гернера*, який доклав зусиль до формування поняття національної держави. В цей час тривала промислова революція, що дала початок індустріальному сус-

пільству. Ці зміни спричинили до росту національної самосвідомості в Європі. Етнічне походження при цьому втрачає значення. Ототожнення нації і держави залишається характерним Західній Європі в XIX—XX ст. В той же час в німецькій мові поняття нації підкреслювало єдність німців, що були розпорошені по різних державах, за такими характеристиками, як спільність мови, культури, традицій. В XIX-XX століття з піднесенням національно-визвольної боротьби народів Східної Європи, а також, пізніше, Африки та Азії за браком міцних політичних та економічних еліт, власної державності чи, скажімо, територіальної єдності (чехи, українці, словенці, балканські народи та ін.) цим націям доводилось робити наголос на культурних, мовних та етнічних компонентах свого відродження. Окрім того, слово «нація» як синонім расовості, винятковості увійшло до арсеналу агресивної, шовіністичної, расистської риторики.

Націоналізм — специфічний стан свідомості частини етносу і соціально-психологічних орієнтацій людей, а також сполучені з ними ідеологія, теорія і соціальна практика.

Україна має всі передумови для повноцінного процесу націєтворення, оскільки суспільні дослідження вказують на визначення кожного члена цієї суспільної формації приналежним себе до цієї суспільної формації і визначають високий рівень

довіри і розуміння одне до одного, як головний фактор націєтворення. Національна визначеність допоможе українському народу встановити власні національні пріоритети і визначити національний характер українців. Це допоможе Україні як великій державі встановлювати та вести власну політику побудови української державності на новому рівні, а іншим державам визначити та встановити прогноз на поведінку української спільноти у міжнародній політиці та економіці.

Тестові завдання для самоконтролю.

1. За якою концепцією нації є продуктами давнього походження, які змінювали уже сучасні віки?
 - а) Примордіалістською,
 - б) Модерністською,
 - в) Європейською,
 - г) Українською.
2. За якою концепцією нації є продуктом останніх кількох сотень років, які формували економіка, війни, газети і телебачення?
 - а) Примордіалістською,
 - б) Модерністською,
 - в) Європейською,
 - г) Українською.

3. Як називається полісемантичне поняття, що застосовується для характеристики великих соціокультурних спільнот індустріальної епохи?
- а) нація,
 - б) народ,
 - в) громада,
 - г) суспільство.
4. Синонімом якого терміну є нація в значенні політичної спільноти громадян певної країни?
- а) народ,
 - б) держава,
 - в) суспільство,
 - г) громада.
5. Синонімом якого терміну є нація в значенні етнічної спільноти з єдиною мовою і самосвідомістю?
- а) народ,
 - б) держава,
 - в) суспільство,
 - г) громада.
6. В якій роботі подано найвідоміше волюнтаристське обґрунтування нації?
- а) Т.Шевченка,
 - б) Йогана Готфріда Гернера,
 - в) Д. Дідро,
 - г) Ернеста Ренана.
7. Кого називали «націями» у Стародавньому Римі ?
- а) групи чужинців з певного регіону,
 - б) рабів,
 - в) корінних жителів,
 - г) представників того чи іншого спрямування на церковних соборах.
8. Хто доклав зусиль до формування поняття національної держави?
- а) Т.Шевченко,
 - б) Йоган Готфрід Гернер,
 - в) Д. Дідро,
 - г) Ернест Ренан.
9. Кого називали «націями» з кінця XIII століття?
- а) групи чужинців з певного регіону,
 - б) рабів,
 - в) корінних жителів,
 - г) представників того чи іншого спрямування на церковних соборах.
10. Хто визначив націю як значну кількість людей, що живуть на певній території й управляються одним урядом?
- а) Т.Шевченко,
 - б) Йоган Готфрід Гернер,
 - в) Д. Дідро,
 - г) Ернест Ренан.

13. Полікультурність.

13.1. Поняття полікультурності як добросусідства культур. Самобутність та рівноцінність різних культур. Міжнаціональні відносини і причини виникнення міжнаціональних конфліктів, шляхи їх розв'язання. Міжконфесійні стосунки та їх вплив на життя в полікультурному суспільстві

На перший погляд, Україна - майже етнічно однорідна країна (етнічні українці становлять близько трьох чвертей населення). Але соціологічні дослідження останніх років свідчать, що соціально- і етнокультурний склад населення нашої держави значно складніший. На думку деяких провідних українських соціологів населення України приблизно на 94% складається з трьох великих лінгво-етнічних груп: україномовних українців (близько 40%), російськомовних українців (33-34%), російськомовних росіян (21%). У багатьох

місцевостях (переважно прикордонних) компактно проживає багато іноетнічних груп (росіяни, угорці, румуни, молдавани, гагаузи, болгары, греки, поляки, словаки, німці, караїми і ін.). Отже, українське суспільство - поліетнокультурне, з усіма проблемами, які породжує багатокультурність. Необхідно підкреслити, що термін "багатокультурність" відображає культурний устрій і практику саме в демократичних, соціальних, правових державах. Певною мірою він є показником демократичності суспільного устрою. Поняття "мультикультуралізм" та "полікультуралізм", а також близькі до них у змістовому відношенні "транскультурність" чи "інтеркультуралізм" з'явилися у культурному дискурсі на Заході на початку 70-х рр. Ці поняття не мають загально визначених чітких дефініцій; їх використання визначається деякою умовністю, продиктованою певним контекстом. Використовуючи цю термінологію, слід відрізнити

мультикультуралізм як теоретичний підхід у суспільствознавстві та засаду державної політики від фактичної полікультурності (багато культурності) суспільства. У найширшому сенсі термін "мультикультуралізм" ("культурний плюралізм") як ідеологія і як етнополітика означає не просто певну етнокультурну різноманітність, а містить поняття про принципи співжиття етнокультурних спільнот на засадах демократії, а саме: співіснування в межах однієї країни багатьох культур за умови, що жодна з них не є панівною.

Полікультурність - це такий принцип функціонування та співіснування в певному соціумі різноманітних етнокультурних спільнот, з притаманним їм усвідомленням власної ідентичності, що забезпечує їх рівноправність, толерантність та органічність зв'язку з широкою кроскультурною спільнотою, взаємозбагачення культур, а також наявність та визначення спільної загальнодержавної системи норм та

цінностей. Але при цьому слід враховувати, що кожному етносу, нації притаманна

самобутність, зокрема, у культурі. Повсюдне утвердження культурних досягнень потрібне задля повноцінного функціонування народу на кожному історичному етапі; це зберігає його, визначає ідентичність поміж іншими народами, що є своєрідною регуляцією соціокультурних процесів. Самобутня ідентичність завжди пов'язана з культурною терпимістю до інших цивілізацій. Однак часто утвердження себе серед інших має агресивні тенденції, особливо у двох випадках: коли формується свідомість та коли етнос схо-

дить з історичної арени чи його витісняє інший, пропонуючи натомість свою культуру чи продукт субкультури. Нині ця проблема гостро стоїть перед багатьма країнами. ЮНЕСКО наголошує, що життєве ядро культури — це той динамічний принцип, через який суспільство, базуючись на минулому та спираючись на внутрішні можливості, засвоює зовнішні досягнення, що відповідають його потребам, постійно розвивається. Це дасть змогу зберегти особливості народів, підняти культурні характеристики та свідомість.

Проблематика міжнаціональних (міжетнічних) відносин - одна з головних тем етносоціологічних досліджень. Для України стан міжетнічних відносин взагалі можна розглядати у якості головного *інтегруючого чи дезінтегруючого індикатору* національних процесів, особливо в контексті консолідації українського народу в єдину політичну націю. **Міжетнічні відносини** - різновид соціальних зв'язків між структурними елементами суспільства, об'єктом і суб'єктом яких є етнічні групи. **Міжнаціональні конфлікти** – це окрема форма міжгрупового конфлікту, у якому групи з протилежними інтересами розрізняються по етнічній (національній) ознаці. У повсякденній практиці під час обговорення міжнаціональних відносин чи ефективності, неефективності національної політики держави, звичайно, маються на увазі визначені нації. При цьому різні нечисленні етнічні групи особливо не виділяються, хоча їхня кількість, досить значна. Міжетнічна політика держави покликана регулювати соціально-політичні відносини з метою узгодження інтересів різних етнічних і національних груп і найбільш повного задоволення їхніх потреб.

Наявність стійкої сукупності конфліктних відносин у релігійній площині як успадкованих історично (наприклад, православно-греко-католицькі суперечності), так і посталих на тлі сучасних суспільно-політичних змін (православні розколи, християнсько-мусульманські суперечності, лінії напруженості між традиційними і нетрадиційними для України релігійними фо-

рмуваннями) засвідчує вкоріненість у суспільстві потужних дезінтегруючих чинників. А тому із внутрішньоцерковної справи релігійні протистояння майже відразу перетворилися на загальнодержавну проблему, актуальну як з погляду внутрішньої стабілізації, так і з огляду на формування міжнародного іміджу України. У загальних рисах **релігійні конфлікти** являють собою зіткнення суб'єктів релігійно-церковної сфери в намірах реалізувати свої інтереси і цінності, досягти або перерозподілити владу, вплив, ресурси, статуси, привілеї тощо, внаслідок чого релігійно-конфесійні розбіжності стають чинником ідейної (а за певних умов політичної та етнічної) мобілізації віруючих. Наслідком гострої конкуренції і протистояння церковних формувань стає факт рішучого розподілу територій домінування, зокрема між православною та греко-католицькою конфесіями. Цілковито визначилися регіони, в яких домінує одна із церков, тоді як інші вимушені задовольнитися другорядним, а то й взагалі умовним представництвом. Конфліктні відносини в релігійному середовищі за умов надто високих рейтингів церковних інституцій у перші роки суверенності виявилися надзвичайно сприятливими для швидкого зрощення політичної й релігійної сфер соціуму. Міжрелігійні та міжконфесійні конфлікти, які відобразили у релігійній формі розбіжні внутрішньо- і зовнішньополітичні орієнтації великих груп населення, стали розмінною монетою у конкуренції владних та опозиційних політичних еліт та окремих політичних діячів, виказали потенційні можливості роздертого суперечностями релігійного середовища до підживлення політичної активності та творення політичних угруповань. Міжконфесійні конфлікти в Україні постали реальним віддзеркаленням складного, суперечливого, розшарованого українського соціуму; за кожним із конфліктуючих суб'єктів стоїть цілком певна соціальна сила, цілком усвідомлені геополітичні та геоконфесійні інтереси, власне бачення перспектив соціального розвитку, своя система цінностей, умонастроїв, симпатій та антипатій.

Тестові завдання для самоконтролю.

1. Яку частину населення України становлять етнічні українці?
 - а) половину,
 - б) меншу частину,
 - в) близько трьох чвертей,
 - г) майже 100%.
2. Як називається поняття про принципи співжиття етнокультурних спільнот на засадах демократії, співіснування в межах однієї країни багатьох культур за умови, що жодна з них не є панівною?
 - а) мультикультуралізм,
 - б) суспільство,
 - в) культура,
 - г) етнос.
3. Як називається принцип функціонування та співіснування в певному соціумі різноманітних етнокультурних спільнот, з притаманним їм усвідомленням власної ідентичності, що забезпечує їх рівноправність, толерантність та органічність зв'язку з широкою кроскультурною спільнотою, взаємозбагачення культур?

- а) нація,
- б) полікультурність,
- в) громада,
- г) суспільство.

4. Де стверджується, що життєве ядро культури — це той динамічний принцип, через який суспільство, базуючись на минулому та спираючись на внутрішні можливості, засвоює зовнішні досягнення, що відповідають його потребам, постійно розвивається?

- а) Конституція України,
- б) ЮНЕСКО,
- в) Декларація незалежності,
- г) Декларація прав людини і громадянина.

5. Що являється однією з головних тем етносоціологічних досліджень?

- а) народ,
- б) міжнаціональні відносини,
- в) суспільство,
- г) громада.

6. Як називається різновид соціальних зв'язків між структурними елементами суспільства, об'єктом і суб'єктом яких є етнічні групи?

- а) міжетнічні відносини,
- б) культура,
- в) суспільство,
- г) громада.

7. Як називається окрема форма міжгрупового конфлікту, у якому групи з протилежними інтересами розрізняються по етнічній (національній) ознаці?

- а) місцевий,
- б) релігійний,
- в) міжнаціональний,
- г) народний.

8. Як називається зіткнення суб'єктів релігійно-церковної сфери в намірах реалізувати свої інтереси і цінності, досягти або перерозподілити владу, вплив, ресурси, статуси, привілеї тощо, внаслідок чого релігійно-конфесійні розбіжності стають чинником ідейної мобілізації віруючих?

- а) місцевий конфлікт,
- б) релігійний конфлікт,
- в) міжнаціональний конфлікт,
- г) народний конфлікт.

9. Яка лінгво-етнічна група, на думку деяких провідних українських соціологів, становить близько 40 % населення України?

- а) російськомовні українці,
- б) російськомовні росіяни,
- в) іноетнічні групи,
- г) україномовні українці.

10. Яка лінгво-етнічна група, на думку деяких провідних українських соціологів, становить близько 33-34 % населення України?

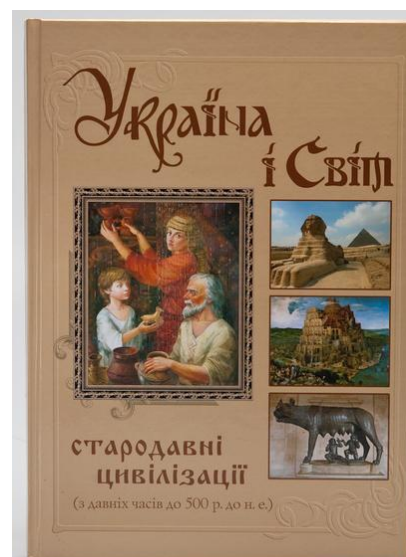
- а) російськомовні українці,
- б) російськомовні росіяни,
- в) іноетнічні групи,
- г) україномовні українці.

14. Україна і світ.

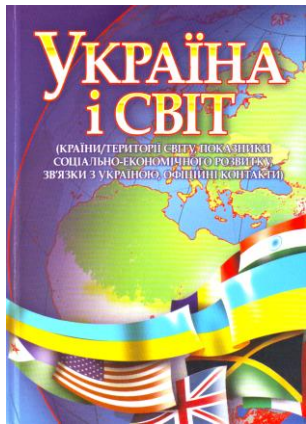
14.1. Україна в структурі загальноцивілізаційного процесу. Геополітичне становище сучасної України. Місце України в інтеграційних процесах в Європі
Толерантність, плюралізм, компроміс як основа спілкування світової спільноти. Глобальні проблеми сучасності, інтереси та цінності як основа єдності людства і співпраці між народами. Внесок українців у світову науку і культуру.

Цивілізація – це стан суспільства, якому притаманні державна система управління, соціальна стратифікація (елітарне суспільство на противагу первісному егалітарному), різні форми соціального й державного розвитку.

Історичне майбутнє нашої держави визначається, насамперед, унікальним геополітичним положенням України, а також, в майбутньому, багато в чому буде залежати від того, що держава має талановитий народ з високим духовним потенціалом, є терплячим, невибагливим, вільним від владних амбіцій. 1 листопада 1993 набув чинності Маастрихтський договір 1992 р. – міжнародно-правовий документ про утворення міжнародного політико-економічного об'єднання Європейських держав – Європейського Союзу (ЄС). 7 лютого 1992 р. у місті Маастрихті (Нідерланди) його підписали члени Європейських співтовариств – Бельгія, Велика Британія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Франція. Цей Договір не лише істотно зміцнив інтеграційні процеси, а й сприяв поширенню та поглибленню профедеральних тенденцій у розвитку ЄС, зокрема введенням інституту єдиного громадянства. В умовах нової геополітичної картини світу, інтересам України відповідає політика добросусідських відносин як із ближнім, так і з далеким зарубіжжям. Геополітичні відносини проявляються на різних рівнях: міжнародному, регіональному, державному. Геополітика сучасності - це сукупність десятків, навіть сотень паралельних і пересічних процесів з властивостями, що відбивають взаємодію інтересів різних держав. В умовах нової геополітичної ситуації сучасна Україна має об'єктивні можливості для створення механізму реалізації своїх геополітичних інтересів на основі зваженої далекоглядної політики.

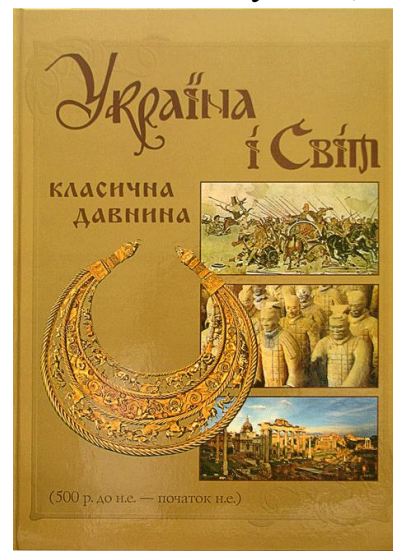

Українці сформувалися в окремий етнос набагато століть раніше, ніж щодо нього почала застосовуватися назва "український" в її етнічному значенні. У ті періоди, коли існувала українська державність або зберігалися її істотні елементи, культура українців була визначальною для формування загальнодержавної культури, яку збагачували також етнічні меншини, що сприяли налагодженню зв'язків культури українського народу з культурою інших народів. Кожна з більш ніж двох тисяч на-

ціональних культур, що існують у світі, має свою специфіку, яка і робить її неповторною й унікальною. Ця своєрідність виникає на основі впливу географічного чинника, особливостей історичного шляху народу, взаємодії з іншими етнокультурами. У будь-якій національній культурі основоположною і базисною є народна культура. Потім на її основі поступово формуються професійні наука, література, мистецтво. Внаслідок труднощів історичного шляху України (монголо-татарське завоювання в XIII ст., польсько-литовська експансія в XIV — XVI ст., залежність від Російської та Австрійської імперій в XIX — XX ст.) у вітчизняній традиції народна культура зіграла виключну роль. І в XVI ст., коли феодално-боярська знать сприйняла католицтво і польську культуру, і до кінця XVIII ст., коли верхівка козацької старшини русифікувалася, українське суспільство розвивалося значною мірою без повноцінної національної культурної еліти. Справжніми творцями і носіями культури продовжували залишатися низи суспільства. Українська культура протягом тривалих періодів своєї історії розвивалася як народна. У ній велике місце займали фольклор, народні традиції, які додавали їй особливої чарівності і колориту. Особливо яскраво це виявилось в мистецтві — народних думах, піснях, танцях, декоративно-прикладному мистецтві. Саме завдяки збереженню і продовженню традицій, корені яких сходять до культури Київської Русі, став можливим підйом української культури і в XVI — XVII ст., і культурне відродження в XIX ст.

У той же час відчутні і негативні наслідки такого характеру розвитку української національної культури. Протягом тривалого часу багато талановитих людей, які народилися і виростили в Україні, потім покидали її, зв'язували своє подальше життя і творчість з російською, польською, іншими культурами. Крім того, прогрес у сфері природничих наук був виражений слабше, ніж у гуманітарній. Разом з тим, самотність і старовинна система освіти, яка досягла свого розквіту в добу Козаччини і забезпечила практично суцільну грамотність населення, давня традиція книгописання, орієнтованість на провідні центри Європи, зокрема на Візантійську культурну традицію, роль України-Руси як центру християнства в східнослов'янському світі, а також як центру наук і вищої освіти в добу Козаччини завдяки розвинутій мережі колегіумів, Острозькій та Києво-Могилянській академії, меценатство та державна підтримка культури рядом визначних державників — К.Острозьким, П.Конашевичем-Сагайдачним, І.Мазепою та ін. — все це дозволило піднести українську культуру до рівня світового явища, створити ряд класичних шедеврів у галузі друкарства, архітектури, мистецтва, досягти значних успіхів у науці. Відомий дослідник української культури І. Огієнко за-

значав, що українській культурі з самого початку були властиві відвертість світу, відсутність ксенофобії (боязні чужого) і гуманізм. Говорячи про гуманістичну суть української культури, потрібно відзначити і те, що сама система цінностей даної культури в період її активного розвитку (XVII — XIX ст.) була досить специфічною. Багатий матеріал для такого висновку дає творча спадщина Г. Сковороди, Ф. Прокоповича, П. Куліша. У своїх філософських творах вони вирішували питання про сутність та умови людського щастя, про значення людського існування. На відміну від філософської думки інших європейських країн, де проблеми бідності, хвороб і безкультур'я мислилося подолати шляхом технічного прогресу, підвищення продуктивності праці, за допомогою зусиль освічених монархів і соціального експериментування, українські мислителі закликають до іншого. «Споріднена праця» і самопізнання, свобода, заради якої не шкода розлучитися з благополуччям, обмеження життєвих потреб, надання переваги духовному над матеріальним — ось ті шляхи і рецепти щастя, яких дотримувались і які пропагували провідні українські мислителі. Сьогодні такі підходи набувають особливого значення для всього людства.

Тестові завдання для самоконтролю.

1. Як називається стан суспільства, якому притаманні державна система управління, соціальна стратифікація, різні форми соціального й державного розвитку?

- а) цивілізація,
- б) стратифікація,
- в) гендер,
- г) полікультурність.

2. Коли був прийнятий Маастрихтський договір?

- а) 1993 р,
- б) 1992 р,
- в) 1892 р,
- г) 2002 р.

3. Як називається – міжнародно-правовий документ про утворення міжнародного політико-економічного об'єднання Європейських держав – Європейського Союзу (ЄС)?

- а) Конституція України,
- б) ЮНЕСКО,
- в) Декларація прав людини і громадянина,
- г) Маастрихтський договір.

4. Де був підписаний договір про утворення ЄС?

- а) Нідерланди,
- б) Німеччина,
- в) Португалія,
- г) Бельгія.

5. На яких рівнях проявляються геополітичні відносини України?

- а) мікро-, меза-, макрорівнях,
- б) міжнаціональних,

- в) міжнародному, регіональному, державному,
- г) громадянських.

6. Яка культура є основоположною і базисною в будь-якій національній культурі?

- а) міжетнічна,
- б) культура праці,
- в) народна,
- г) громадянська.

7. Хто був справжніми творцями і носіями культури впродовж історії України?

- а) низи суспільства,
- б) еліта,
- в) релігія,
- г) соціум.

8. Коли відбувся підйом української культури?

- а) в XVI — XVII ст.,
- б) XIX ст.,
- в) XX ст.,
- г) XIII ст.

9. Коли відбулося культурне відродження України?

- а) в XVI — XVII ст.,
- б) XIX ст.,
- в) XX ст.,
- г) XIII ст.

10. Який відомий дослідник української культури зазначав, що українській культурі з самого початку були властиві відвертість світу, відсутність ксенофобії і гуманізм?

- а) К.Острозький,
- б) І.Мазепа,
- в) Т.Шевченко,
- г) І. Огієнко.

14.2. Я – член сім'ї, громадянин держави, громадянин планети Земля (узагальнення).

Я – член сім'ї. Сім'я - це соціальна група, яка складається з чоловіка та жінки, які зазвичай перебувають у шлюбі, їхніх дітей (власних або прийомних) та інших осіб, поєднаних родинними зв'язками з подружжям, кровних родичів і здійснює свою життєдіяльність на основі спільного економічного, побутового, морально-психологічного укладу, взаємної відповідальності, виховання дітей. Зміни, що відбуваються в житті сім'ї, тісно пов'язані зі змінами й перетвореннями в суспільстві, частиною якою вона є. Різні соціальні зрушення, індустріалізація, урбанізація, професійна праця жінок, зміни в ма-

теріальній і духовній культурі, зумовлені науково-технічним поступом, поліпшенням засобів комунікації тощо, впливають на сім'ю. Зокрема, вони викликають зміни ролей і позицій у межах родини, ціннісних орієнтацій, норм і способів поведінки, укладу сімейного життя взагалі.

Регулювання сімейних відносин здійснюється Сімейним кодексом України з метою:

- зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб;
- утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї;
- побудови сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки;
- забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку.

В Україні налічується понад 17 млн. сімей, з яких понад 11,2 млн. – в міських поселеннях і 5,8 млн. – в сільській місцевості. Кількість сімей зростає швидше чисельності населення, що відбиває тенденції відокремлення молодих сімей і скорочення її величини як серед міського, так і серед сільського населення. Частка сімей з однією дитиною становить 30,4%, з двома – 49,3%, з трьома – 7,4%, багатодітних – бездітних – 10%.

Я - громадянин України, тому що народився в Україні. З моменту прийняття Конституції України встановлення принципу єдиного громадянства в Україні зумовлює однакове розуміння кожною людиною своєї причетності до долі незалежної держави - України. Напевне, кожен із нас колись замислювався над тим, що таке рідна країна, чим вона особлива, чим вирізняється з-поміж тисяч інших країн світу. Відповісти на ці запитання непросто, адже рідна країна - це не про-

сто клопоть землі на планеті, де живеш, навчаєшся, працюєш, створюєш сім'ю, - це щось значно більше, це почуття, які виникають до цього «кляпця», це бажання діяти на його благо, повага до нього. Україна - це славетна історія: мудрі літописці, Київ священний, дзвін козацьких шабель, гайдамацький пошви́ст, нескінченні чумацькі шляхи. Україна - це чарівна природа: високі гори й неосяжні степи, плодючі чорноземи, тополя у волошковому полі, хрущі над вишнями, калина у дворі,

п'янки любисток і м'ята, верба край дороги, жовтогарячі соняшники на струнких стеблах. Україна - це неповторна культура: ніжна лірична пісня, героїчна, сповнена патріотизму дума, вишитий рушник на покуті, розмальована святкова писанка, мова солов'їна... Україна - це все, що навколо мене, усе, чим живу й про що мрію, це мої батьки, друзі, учителі. Кожну державу формує народ, який живе на її теренах і творить національну культуру. Саме на підмурівку національної свідомості громадян будується країна, що посідає гідне місце серед інших країн і впливає на події у світі. Отже, держава - це передусім її народ, а свідомість народу є свідомістю його держави. Про стійкість і непереможність українського народу свідчить історія його опору окупантам і створення незалежної держави. У найскрутніші для України часи, коли, здавалося, останні надії було втрачено, на захист співгромадян піднімалися творча інтелігенція, науковці, громадські діячі. Краще ніж будь-хто усвідомлюючи небезпеку втрати рідної країни, вони знаходили шляхи вирішення державних проблем, палким словом надихали зневірених, невтомно піднімали українців на боротьбу, зміцнюючи їхню віру у власні сили. Наше суспільство потребує громадянина освіченого, активного, який вміє жити і працювати в умовах демократизації, в обстановці зростаючої і економічної відповідальності, який уміє встановлювати контакти з

іншими людьми, орієнтуватися в ситуаціях, що склалися, швидко адаптуватися до нових умов. Найважливішою складовою громадянської свідомості є моральність особистості. Це такі гуманістичні риси, як єдність національних і загальнолюдських цінностей: доброта, увага, чуйність, милосердя, толерантність, совість, чесність, повага, правдивість, працелюбність, справедливість, гідність, терпимість до людей, повага і любов до своїх батьків, роду. Названі якості визначають культуру поведінки осо-

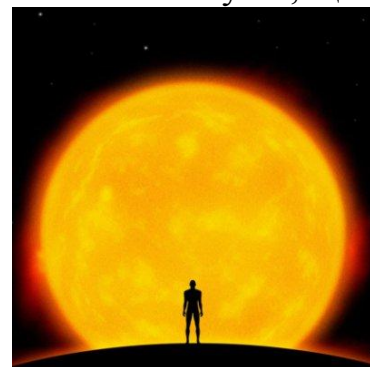
бистості. Культура поведінки виражає, з одного боку, моральні вимоги суспільства, закріплені в нормах, принципах, ідеалах закону, а з іншого - засвоєння положень, що спрямовують, регулюють і контролюють вчинки та дії людини. Вибір України пов'язаний з демократичними орієнтирами, ми повинні мати чіткі уявлення про наші обов'язки та права, знати суть громадянського суспільства, його специфічні риси, закономірності розвитку.

Я – громадянин планети Земля. Людство має спільне коріння і живе на одній

планеті, тому має в єдності і мирі створювати своє майбутнє. Земля не належить нам, це ми належимо Землі. Справжній Громадянин Землі - це дбайливий господар, він не порушує права сусідів по планеті. Піклується про них, цінує все живе, що зустрічається на його шляху. Береже і оптимально використовує ресурси Землі (водні, лісові, надра), примножує їх, по можливості, знаходить альтернативу та безвідходні технології; зменшує витрати води, світла, газу в

побуті та на виробництві; зменшує кількість відходів, сміття; впроваджує максимально можливе багаторазове використання матеріалів у виробництві, побуті; бере з природи те, що може повернути, адже ресурси Землі все ж скінченні. Розуміє, що в нашому глобалізованому світі екологічні проблеми однієї країни впливають на всі країни і народи; творить науковий і технічний прогрес за умови його екологічної доцільності; не завдає шкоди іншим. Досліджує, вивчає навколишній світ, навчається в будь – якому віці. Підтримує традиції наших предків, які йшли до нашого часу багато тисячоліть і залишили нам у спадок прекрасну зелену планету; пам'ятає, що він - частина Всесвіту, а природа – як гніздечко в якому він живе, тому не може заплямовувати свою душу поганими вчинками та думками. Пам'ятає, що може творити, плекати, мріяти, але не забуває головних слів «Знати. Передбачити. Діяти».

ВІДПОВІДІ НА ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Вступ.

1.1. Поняття людини як біосоціальної істоти.

<i>№ п/п</i>	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10
<i>Відповідь</i>	в	а	б	б	г	в	а	а	б	в

2. Соціалізація особистості.

2.1. Поняття «соціалізація». Родинна соціалізація. Сім'я.

<i>№ п/п</i>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
<i>Відповідь</i>	а	в	г	в	а	в	б	б	г	а

2.2. Школа. Однолітки. Поняття субкультури. Молодіжна субкультура.

<i>№ п/п</i>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
<i>Відповідь</i>	в	а	б	в	г	б	а	в	г	б

3. Стереотипи та упередження.

3.1. Стереотипи та їх роль у житті людини і суспільства.

<i>№ п/п</i>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
<i>Відповідь</i>	а	в	б	в	а	г	а	г	а	б

4. Конфлікти.

4.1. Поняття «конфлікт». Джерела виникнення конфліктів.

<i>№ п/п</i>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
<i>Відповідь</i>	а	б	в	а	в	а	а	в	б	б

5. Соціум (суспільство людей)

5.1. Поняття соціуму – суспільство людей. Суспільні відносини.

<i>№ п/п</i>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
<i>Відповідь</i>	а	г	г	в	б	б	г	а	а	б

6. Соціальна мобільність.

6.1. Поняття соціальної мобільності.

<i>№ п/п</i>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
<i>Відповідь</i>	г	а	б	б	а	г	г	а	б	б

7. Права, свободи та відповідальність.

7.1. Права людини в історії людства.

<i>№ n/n</i>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
<i>Відповідь</i>	а	б	г	в	а	б	в	г	б	в

8. Громадянське суспільство.

8.1. Поняття громадянського суспільства.

<i>№ n/n</i>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
<i>Відповідь</i>	а	г	б	г	а	б	в	а	б	г

9. Політичні інститути і процеси.

9.1. Політика як суспільне явище. Політична система України.

<i>№ n/n</i>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
<i>Відповідь</i>	г	а	в	б	г	а	в	б	б	б

10. Демократія.

10.1. Поняття, форми та принципи демократії.

<i>№ n/n</i>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
<i>Відповідь</i>	а	а	г	а	в	в	а	в	г	б

10.2. Поняття громади. Територіальне громадське та місцеве самоврядування. Шкільне самоврядування.

<i>№ n/n</i>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
<i>Відповідь</i>	г	в	а	а	г	б	а	а	в	г

11. Засоби масової інформації.

11.1. Види та функції засобів масової інформації.

<i>№ n/n</i>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
<i>Відповідь</i>	б	а	в	г	а	г	в	а	в	г

12. Нація.

12.1. Поняття нації. Нація як соціальний інститут.

<i>№ n/n</i>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
<i>Відповідь</i>	а	б	а	б	а	г	а	б	г	в

13. Полікультурність.

13.1. Поняття полікультурності як добросусідства культур.

<i>№ n/n</i>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
<i>Відповідь</i>	в	а	б	б	б	а	в	б	г	а

14. Україна і світ.

14.1. Україна в структурі загально цивілізаційного процесу.

<i>№ n/n</i>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
<i>Відповідь</i>	а	б	г	а	в	в	а	а	б	г

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Аскрипція — просування соціальними «сходінками» завдяки зовнішнім, незалежним від індивіда, групи, властивостям (соціальному становищу, фізичним даним).

Вибори — передбачена конституцією та законами форма прямого народовладдя, за якою шляхом голосування формуються представницькі органи державної влади та місцевого управління (самоврядування).

Виборці - громадяни держави, що мають право брати участь у виборах.

Виборче право — це система нормативно-правових актів, що встановлюють та регулюють права виборців у формуванні виборних органів державної влади на місцевого управління (самоврядування).

Гендер (англ. gender – стать, від лат. genus – рід) –стать, яку «приписали» даній людині від імені суспільства уповноважені на те органи, інакше – паспортна стать, або стать у документах.

Гендерна соціалізація - це процес засвоєння людиною соціальної ролі, визначено для неї суспільством від народження, залежно від того, чоловіком або жінкою вона народилася.

Громадянин — це особа, яка належить до постійного населення певної держави, має нормативно закріплений статус, користується захистом держави як у межах її території, так і поза нею.

Громадянське суспільство — система інститутів поза межами державних та комерційних, яка забезпечує самоорганізацію та розвиток населення; це сукупність громадянських і соціальних інституцій і організаційних заходів, які формують базис реально функціонуючого суспільства у протидію і доповнення виконавчих структур держави (незалежно від політичної системи).

Демократія (з грец. δῆμος + κράτος = народ + влада = «влада народу») — політичний режим, за якого єдиним легітимним джерелом влади в державі визнається її народ.

Дискримінація - свавільна відмова у привілеях, престижі та владі тим членам меншин, чия кваліфікація є такою ж самою, як і у членів домінуючої групи.

Досягнення — здобуття індивідом, групою певного статусу завдяки безпосередньо власним успіхам.

Емпатія (англ. empathy від (грец. «patho») — співпереживання) — розуміння відносин, почуттів, психічних станів іншої особи в формі співпереживання.

Життєва позиція – це вихідний момент, початок діяльності людини в певному напрямі.

Журналістика - це система, що динамічно розвивається, маючи своєю кінцевою метою максимальне задоволення інформаційних потреб суспільства і наповнення інформаційного простору якісними, об'єктивними повідомленнями.

Засоби масової інформації - це розгалужена мережа установ, що займаються збором, обробкою, поширенням інформації.

Індивід — поняття, яке вказує на приналежність даної конкретної людської істоти до людського роду.

Інформаційний простір - сукупність територій, охоплених засобами масової інформації певної категорії (регіональними, національними, світовими).

Комунікація— це обмін між людьми або іншими соціальними суб'єктами цілісними знаковими повідомленнями, у яких відображені інформація, знання, ідеї, емоції тощо, обумовлений цілим рядом соціально значимих оцінок, конкретних ситуацій, комунікативних сфер і норм спілкування, прийнятих у даному суспільстві.

Комунікативність — це спрямованість висловлювання на слухача, яка виражається за допомогою інтонації (підвищення й пониження тону, інтонаційне виділення окремих слів тощо), вставних слів на зразок чуєте, знаєте, майте на увазі, уявіть собі, підсилювальних часток, звертань.

Конфлікт (від лат. *conflictus* — зіткнення або боротьба, ворожі відношення) — це ситуація, в якій кожна зі сторін намагається зайняти позицію несумісну з інтересами іншої сторони.

Конфліктологія (від лат. *konflikt* -- зіткнення, грецьк. *logos* -вчення, наука) — це наука про зіткнення, проблемне функціонування особи, людського суспільства, природи, про взаємодію людини і природи.

Ксенофобія від грецьких слів (ксенос), що означає «чужинець», «незнайомець», та (фобос), що означає «страх», — це система поглядів, що виявляється у нав'язливому страху стосовно чужинців чи просто чогось незнайомого, чужоземного, або страх перед чужоземцями та ненависть до них.

Лобізм (англ. *lobbyism*) — скоординована практика відстоювання інтересів чи чинення тиску на законодавців і чиновників неурядовими організаціями, фінансово-промисловими групами чи етнічними спільнотами на користь того, або іншого рішення.

Людина — вищий рівень у розвитку живих організмів на Землі, суб'єкт суспільно-історичної діяльності і культури.

Міжетнічні відносини - різновид соціальних зв'язків між структурними елементами суспільства, об'єктом і суб'єктом яких є етнічні групи.

Міжнаціональний конфлікт – це окрема форма міжгрупового конфлікту, у якому групи з протилежними інтересами розрізняються по етнічній (національній) ознаці.

Місцеве самоврядування - право та спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання й управління суттєвою часткою суспільних справ, які належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення.

Нація (лат. *natio* — плем'я, народ) — полісемантичне поняття, що застосовується для характеристики великих соціокультурних спільнот індустріальної епохи.

Націоналізм — специфічний стан свідомості частини етносу і соціально-психологічних орієнтацій людей, а також сполучені з ними ідеологія, теорія і соціальна практика.

Опозиція — протиставлення одних поглядів чи дій у політиці іншим, партія або група, що виступає врозрив з думкою більшості або з панівною думкою і висуває альтернативну політику, інший спосіб вирішення проблем.

Особа — людина, яка має історично зумовлений ступінь розвитку, користується правами, що надаються суспільством, та виконує обов'язки, які ним покладаються.

Особистість — це стійка система соціально-значущих рис, які характеризують індивіда, вона є продуктом суспільного розвитку і включення індивідів в систему соціальних відносин шляхом предметної діяльності.

Персона (від латів. persona) - в психології особа індивіда в тому вигляді, в якому вона представлена іншим, в протилежність автентичному Я.

Полікультурність - це принцип функціонування та співіснування в певному соціумі різноманітних етнокультурних спільнот, з притаманним їм усвідомленням власної ідентичності, що забезпечує їх рівноправність, толерантність та органічність зв'язку з широкою кроскультурною спільнотою, взаємозбагачення культур, а також наявність та визначення спільної загальнодержавної системи норм та цінностей.

Політика - це діяльність груп, партії, індивідів, держави, пов'язана з реалізацією загальнозначущих інтересів за допомогою політичної влади.

Політична влада - це здатність суб'єкта проводити свою волю за допомогою правових і політичних норм (законів, інших нормативних документів), спираючись на примус і соціальний апарат примусу.

Політична еліта - це сукупність осіб, які виділяються з політичного середовища на основі більш вищого ступеня розвитку окремих політичних якостей.

Політична партія — це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян — прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах.

Політична система — це сукупність інститутів та груп, які формують і розподіляють політичну владу, здійснюють управління суспільними процесами, а також репрезентують інтереси певних соціальних груп у рамках відповідного типу правової системи і політичної культури.

Політичний лідер – це впливовий учасник політичного процесу, який незалежно від формального статусу намагається і здатний консолідувати зусилля людей, спрямувати їх на досягнення спільних цілей, які він висунув.

Політичний процес - це послідовний, внутрішньо зв'язаний ланцюг політичних подій і явищ, а також сукупність послідовних дій різних суб'єктів політики, направлених на завоювання, зміцнення і використання політичної влади в суспільстві.

Расизм — світогляд, а також політичні теорії і практики, що ґрунтуються на расовій дискримінації, на уявленні про поділ людей на біологічно різні групи на основі видимих особливостей зовнішнього вигляду як-от колір шкіри, структура та колір волосся, риси обличчя, будова тіла тощо, тобто на раси, і різному ставленні до людей та їх спільностей залежно від їх приналежності до цих груп (рас).

Релігійний конфлікт - зіткнення суб'єктів релігійно-церковної сфери в намірах реалізувати свої інтереси і цінності, досягти або перерозподілити владу, вплив, ресурси, статуси, привілеї тощо, внаслідок чого релігійно-конфесійні розбіжності стають чинником ідейної мобілізації віруючих.

Ресоціалізація — докорінні зміни соціального середовища, яке зумовлює необхідність особистості пристосуватися до нових соціальних обставин, норм і цінностей.

Світогляд – це система поглядів, звернених на об'єктивний світ і місце людини в ньому, на ставлення людини до довколишньої дійсності та самої себе, а також зумовлені цими поглядами основні життєві позиції людей, їхні переконання, ідеали, принципи пізнання й діяльності, ціннісні орієнтири.

Свобода слова — право людини вільно висловлювати свої думки, одна з найважливіших громадянських свобод.

Сім'я - це соціальна група, яка складається з чоловіка та жінки, які зазвичай перебувають у шлюбі, їхніх дітей (власних або прийомних) та інших осіб, поєднаних родинними зв'язками з подружжям, кровних родичів і здійснює свою життєдіяльність на основі спільного економічного, побутового, морально-психологічного укладу, взаємної відповідальності, виховання дітей.

Соціалізація — процес інтеграції індивіда в суспільство, у різноманітні типи соціальних спільнот шляхом засвоєння ним елементів культури, соціальних норм і цінностей, на основі яких формуються соціально значущі риси особистості.

Соціальна мобільність — перехід індивіда, або соціального об'єкта, або цінності, створеної або модифікованої завдяки людській діяльності, від однієї соціальної позиції до іншої.

Соціальна структура суспільства— це історично визначена сукупність відносно стійких, стабільних соціальних спільнот, груп і певний порядок їх взаємозв'язку та взаємодії.

Стереотипи — регулятори соціальних відносин, їх вирізняє економія мислення, своєрідний «захист», тобто виправдання власної поведінки, задоволення агресивних тенденцій, спосіб виходу групового напруження, стійкість.

Стратифікація - структуровані нерівності між різними групами людей (стратами).

Студентське самоврядування — форма управління, за якої студентство має право самостійно вирішувати питання внутрішнього управління, або виборна установа, що здійснює таке управління; право студентства самостійно вирішувати питання внутрішнього управління, а також мати свої керівні органи.

Субкультура (від лат. *Sub* – під) – це цілісна культура відповідної соціальної групи всередині "великої національної культури", що складається із стійких форм, ритуалів, особливостей зовнішнього вигляду, мови, художньої творчості.

Суспільство (соціум) — це природно-соціальна самодостатня спільність людей.

Територіальна громада - це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр.

Толерантність — здатність індивіда сприймати без агресії думки, які відрізняються від власних, а також особливості поведінки та способу життя інших.

Упередження - це ірраціональне, негнучке ставлення до цілої категорії людей.

Учнівське самоврядування – добровільна організація учнів навчального закладу, яка забезпечує право і надає можливість в межах Статуту здійснювати регулювання і управління справами, які належать до їхньої компетенції та в інтересах учнів навчального закладу.

Цензура — контроль держави, організації чи групи людей над публічним виявом думок і творчості індивіда.

Цивілізація – це стан суспільства, якому притаманні державна система управління, соціальна стратифікація (елітарне суспільство на противагу первісному егалітарному), різні форми соціального й державного розвитку.

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ І КУРСУ
З ПРЕДМЕТУ “ЛЮДИНА І СВІТ”**

№ п/п	Тема для самостійного вивчення	Вид роботи та література	Рекомендації по вивченню теми	Питання для самоконтролю	Вид контролю
1	Гендерна соціалізація особистості.	Конспектування, с. 187-206 (1), с. 38-65 (2).	Звернути увагу на механізми здійснення гендерної соціалізації особистості.	1. Як називається процес засвоєння людиною соціальної ролі, визначено для неї суспільством від народження? 2. Як називається набір загальноприйнятих норм і суджень, що стосуються існуючого в суспільстві становища чоловіків і жінок?	Перевірка конспектів, тести.
2	Стратифікація сучасного українського суспільства.	Конспектування, с.186-194 (1), с. 94-118(2).	Звернути увагу на основні шляхи здобуття певного рангу в суспільстві	1. Як називаються структуровані нерівності між різними групами людей? 2.Які виділяють шляхи здобуття певного рангу в суспільстві за теорією стратифікації?	Перевірка конспектів, тести.
3	Громадянське суспільство в Україні.	Конспектування, с. 243-250 (1), с. 129-160 (2).	Звернути увагу на вимоги до громадянського суспільства	1.Як називається система інститутів, яка забезпечує самоорганізацію та розвиток населення? 2. Які вимоги громадянського суспільства?	Перевірка конспектів, тести

ВИСНОВКИ

Електронний посібник – програма керування пізнавальними діями студента, студент не тільки отримує з екрана монітора певну порцію інформації, яка може містити повідомлення за змістом навчального матеріалу, методичні поради або текст і завдання, які він повинен виконати, а й ввести у комп'ютер відповідь.

Електронний посібник з предмету «Людина і світ» дозволяє створити умови, за якими студент має можливість опанувати навчальний предмет, частково або повністю самостійно за допомогою комп'ютера, не звертаючись або звертаючись епізодично за допомогою до викладача. Електронний посібник містить теоретичний матеріал, тести самоконтролю, методичні вказівки, таблиці, малюнки, фото, глосарій та може бути використаний для студентів I курсів вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації, які здійснюють підготовку молодших спеціалістів на основі базової загальної середньої освіти.

Електронний посібник підвищує ефективність самостійної роботи студентів, підвищує рівень мотивації навчання, якість візуальної інформації, ефективність управління навчанням.

Література

1. Людина і світ: Підручник. Л.В.Губерський, В.Г. Кремень, А.О. Приятельчук та ін.; – К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. – 349 с.
2. Людина і світ. В.С. Колдуненко. – К.: Феміна, 1995 – 176 с.
3. Світ і людина. Р.А. Арцішевський – К.: Т-во «Знання», К., 1992.
4. Історія України - Русі.- В.11т. Грушевський М.-К., 1993.
5. Україна. Історико-екополітичний огляд. – К.: МАУП, 1997.

